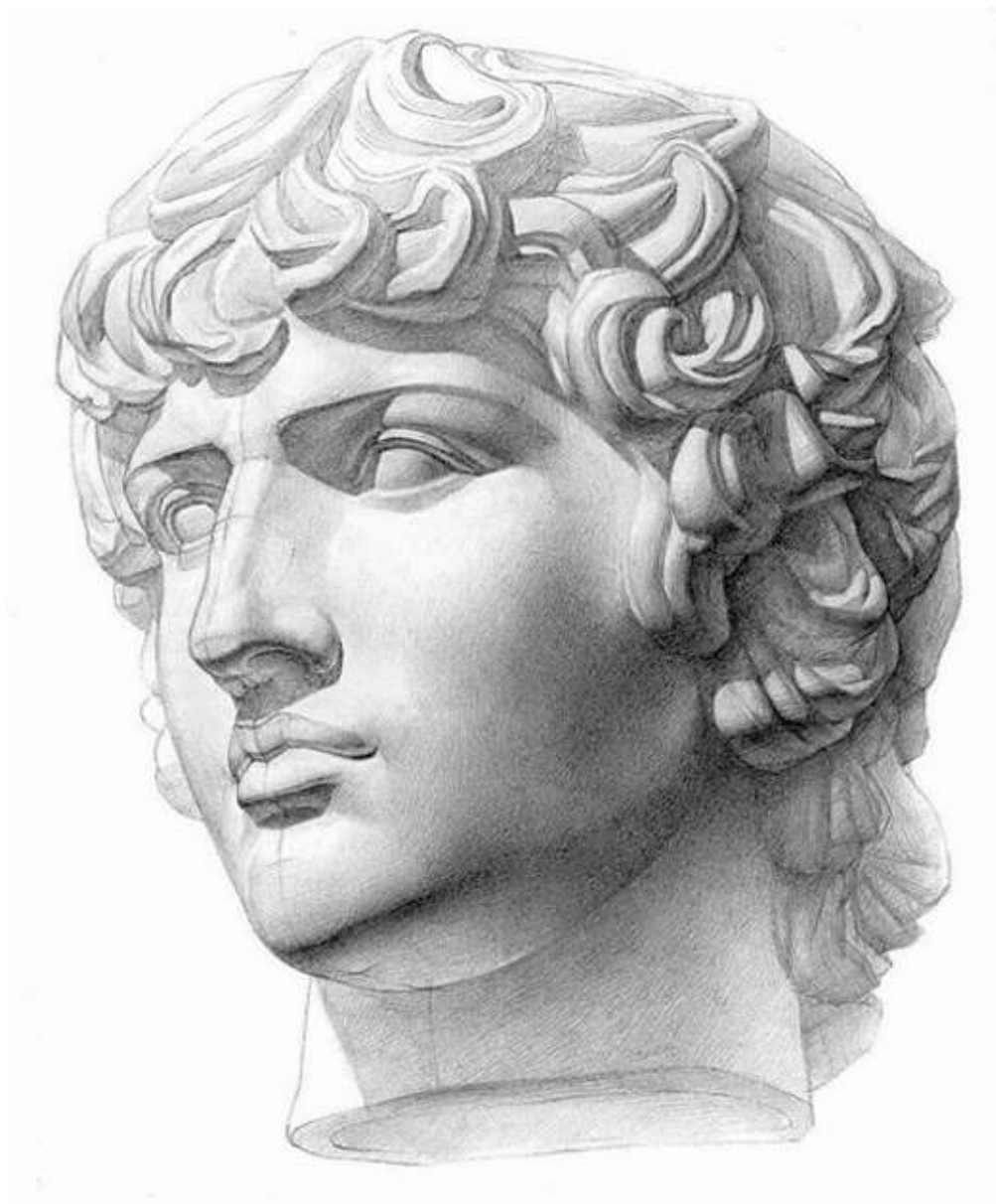

Сергій ЛУЦЬ, Наталія УРСУ, Іван ГУЦУЛ

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
РИСУНКА**

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Сергій ЛУЦЬ, Наталія УРСУ, Іван ГУЦУЛ

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА РИСУНКА

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

*для здобувачів освіти галузі знань 02 «Культура і мистецтво»,
спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво,
реставрація»; галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка», спеціальності 014.12
«Середня освіта (Мистецтво. Образотворче мистецтво)»*

Електронне видання

Кам'янець-Подільський
2025

УДК 741.02(075.8)

ББК 85.15я73

Л87

*Рекомендувала вчена рада Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, протокол № 1 від 30.01.2025 р.*

Рецензенти:

Підгурний І. С. – кандидат мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації творів мистецтва Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, член Спілки дизайнерів України;

Сердюк О. М. – заслужений діяч мистецтв, доцент кафедри рисунка Харківської державної академії дизайну і мистецтв, член Національної спілки художників України;

Хілько І. О. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри містобудування та урбаністики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, член Національної спілки художників України.

Луць С. В., Урсу Н. О., Гуцул І. А.

Л87 Теорія і практика рисунка: навчально-методичний посібник для здобувачів освіти галузі знань 02 «Культура і мистецтво», спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація»; галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка», спеціальності 014.12 «Середня освіта (Мистецтво. Образотворче мистецтво)» [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2025. 266 с.

У пропонованому виданні представлені основні теоретичні і практичні засади академічного рисунка, які є важливими при виконанні навчально-творчих завдань дисциплін фахового циклу, необхідних для формування професійних якостей майбутніх фахівців художніх і художньо-педагогічних спеціальностей та набуття практичних навичок у власній художній творчості.

УДК 741.02(075.8)

ББК 85.15я73

Електронна версія посібника доступна за покликанням:

URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9121>

© Луць С. В., Урсу Н. О., Гуцул І. А., 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДИСЦИПЛІНИ	
«ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА РИСУНКА»	8
1.1. Основи академічного рисунка	8
1.1.1. Поняття рисунка	8
1.1.2. Обладнання робочого місця та матеріали	9
1.1.3. Правильна постановка руки при виконанні рисунка з натури ...	10
1.1.4. Засоби рисунка	11
1.1.5. Техніка рисування графітним олівцем	12
1.1.6. Техніка роботи м'якими матеріалами.....	13
1.1.7. Начерк	13
1.1.8. Лінійна перспектива.....	13
1.1.9. Повітряна перспектива. Глибинність і просторовість	14
1.1.10. Поетапність виконання рисунка з натури	14
1.1.11. Композиційне розташування зображення	15
1.1.12. Лінійно-конструктивна побудова	16
1.1.13. Розподілення світлотіні. Падаючі та власні тіні	17
1.1.14. Рисунок натюрморту.....	17
1.1.15. Рисунок пейзажу	18
1.1.16. Рисунок інтер'єру	19
1.1.17. Рисунок голови та фігури людини	19
1.1.18. Питання для самоконтролю.....	21
1.2. Основи пластичної анатомії	22
1.2.1. Поняття пластичної анатомії	22
1.2.2. Пропорції фігури людини	23
1.2.3. Кісткова система людини	24
1.2.3.1. Череп	25

1.2.3.2.	Хребет.....	29
1.2.3.3.	Грудна клітка	30
1.2.3.4.	Кістки верхньої кінцівки	32
1.2.3.5.	Кістки поясу нижньої кінцівки	34
1.2.4.	М'язова система.....	36
1.2.4.1.	М'язи голови, шиї та тулубу	37
1.2.4.1.1.	М'язи голови	37
1.2.4.1.2.	М'язи шиї	39
1.2.4.1.3.	М'язи спини	41
1.2.4.1.4.	М'язи грудної клітки	43
1.2.4.1.5.	М'язи живота	44
1.2.4.2.	М'язи кінцівок.....	45
1.2.4.2.1.	М'язи верхньої кінцівки	45
1.2.4.2.2.	М'язи нижньої кінцівки	48
1.2.5.	Питання для самоконтролю	51

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ НАВЧАННЯ ДИСЦИПЛІНИ

«ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА РИСУНКА»	53
2.1. Особливості методів навчання	53
2.2. Планування орієнтовної тематики практичних занять	58
2.3. Підсумкова контрольна робота (ПКР)	77
2.3.1. Структура ПКР.....	77
2.3.2. Варіанти практичних завдань ПКР	78
2.3.3. Теоретична частина ПКР	86
2.3.4. Критерії оцінювання ПКР	93

ГЛОСАРІЙ ТЕРМІНІВ З АКАДЕМІЧНОГО РИСУНКА	95
---	-----------

ГЛОСАРІЙ ТЕРМІНІВ З ПЛАСТИЧНОЇ АНАТОМІЇ	112
--	------------

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	116
---	------------

ІЛЮСТРАЦІЇ	120
-------------------------	------------

ВСТУП

Для успішної діяльності у царині образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва, а також реставрації творів мистецтва, потрібно володіти не тільки законами композиції та спеціальними технологіями, але й академічним рисунком, який є одним з головних складових в справі здобування фаху художника. Досягнути певних результатів у даній царині неможливо без розвитку таких професійних якостей, як зорова пам'ять, просторова уява, відчуття лінії, форми, об'єму, фактури тощо. Набуття фахових компетентностей з навчальної дисципліни «Теорія і практика рисунка» – процес складний і довготривалий, який вимагає системної праці, підвищеної уваги, зосередження, наполегливості та самоаналізу.

Наближення до академічної школи вивчення рисунка – це одна з головних методологічних основ завдання, поставленого перед здобувачами. Навчання проводиться за принципом «від простого до складного» – від елементарного завдання лінійно-конструктивного рисунка гіпсових геометричних фігур та простого натюрморту з побутових предметів до складної багатофігурної композиції з відтворенням всіх тональних нюансів, де пропонуються різноманітні умови освітлення. Навчання поділяється на аудиторне та самостійне вивчення. В самостійних, позааудиторних роботах здобувачі закріплюють опрацьований матеріал, зокрема виконуючи завдання на графічну стилізацію академічної постановки. Для повного досягнення ефективного результату, після кожного сеансу завдання, необхідно систематично влаштовувати перегляд виконаної роботи з ґрунтовним аналізом помилок та досягнень. Водночас, при загальних вимогах, викладач повинен враховувати специфіку оволодіння матеріалом та здібності кожного здобувача.

Довготривале виконання завдання з натури – основний метод навчання, що ведеться за наступними етапами:

- компонування зображення на обраному форматі;
- лінійно-конструктивна побудова основних елементів з урахуванням перспективних скорочень;
- тональне моделювання із застосуванням всіх компонентів світло-тіньових градацій;

- прорисовка другорядних і допоміжних деталей, виявлення матеріальності предметів постановки, аналіз глибинно-просторової плановості, узагальнення рисунка.

В процесі виконання аудиторного (академічного) чи самостійного (домашнього) завдання потрібно завжди порівнювати всі частини рисунка (елементи постановки) між собою, слідкувати за цільністю пропорційних співвідношень.

Подолати труднощі, що виникають у процесі навчання, допомагають висока зацікавленість у свою справу – здобуття фаху художника, позитивні емоції та радість єднання з мистецтвом, а також гордість за перші професійні успіхи. Кожне практичне завдання для початкового рисувальника є новим випробуванням, яке потрібно проходити, випрацьовуючи у собі такі якості, як сила волі та стійкість характеру. Оволодіння прийомами рисунка з натури – складний процес, результатом якого повинно стати засвоєння навичок реалістичного зображення дійсності. Тому для художника тренування ока і руки, опанування технікою та манерою виконання так само обов'язкові, як музичні вправи для піаніста чи скрипаля.

Творчі успіхи в образотворчій і декоративно-прикладній діяльності мають місце там, де проявляються талант, емоційність художника, його здібність бачити головне та вміти відкидати другорядне, узагальнювати роботу, мислити пластично. Повноцінна робота на заняттях з академічного рисунка забезпечує розвиток уяви, пізнання, мислення, пам'яті та концентрації уваги. Ці якості необхідні, наприклад, в практичній роботі над довготривалою постановкою з натури, починаючи з першого етапу виконання, коли є чистий аркуш паперу (табула rasa), на якому повинно з'явитися зображення, і власне до етапу завершення повноцінної графічної роботи. З самого початку відношення до практичного завдання повинно бути відповідальним та серйозним, тому здобувачів варто відразу націлювати на професійне ведення рисунка. Також велике значення має психологічний настрій до роботи над рисунком. У випадку, якщо не все виходить відразу на належному рівні, потрібно не засмучуватися, а доводити, що майстерність досягається завдяки наполегливій праці, системним вправам, постійним відпрацюванням техніки та манери виконання. Вчитися треба з великим терпінням, спокійно розбиратися у причинах невдач, вести аналітичну роботу з повною віддачею. Відразу необхідно націлювати здобувача на те, щоби намагатися «відчувати» зображувальний предмет чи об'єкт.

Методом практичних тренувань над завданнями різної складності рисунка та накопиченням фахового досвіду досягається осмислення «відчуття» навіть самої складної пластичної моделі. Зміна уваги від цілого до деталей, і від деталей до цілого – необхідна складова професійного бачення у роботі над тим чи іншим завданням з рисунка. Специфіка сприйняття художником постановки проявляється у цільності образного бачення, мислення та вміння відтворювати це на аркуші паперу. Зокрема, у випадку необхідності, потрібно вміти відтворювати форму предмета (групи предметів) не тільки з натури, але й по пам'яті та за уявою. У творчій діяльності художнику доводиться часто користуватися запасом життєвих спостережень, зафіксованих у пам'яті, тому велика увага надається виконанню саме таких завдань. У процесі навчання використовуються різні спеціальні матеріали: графітний олівець, сангіна, вугілля, соус, крейда, туш і перо, чорнило та ін. Це дає змогу більше розкрити творчий потенціал і здатність до креативності здобувача.

Отже, вивчення навчальної дисципліни «Теорія і практика рисунка», зокрема робота над практичними завданнями різного характеру складності – захоплюючий системний процес творення образу засобами лінії та світлотіні, що миттєво чи поступово з'являється на чистому аркуші паперу. Для тих, хто бажає відтворити те чи інше зображення у вигляді завершеного тонального завдання, попереднього начерку, чи ескізу до будь-якого твору візуального мистецтва – шлях до досконалості у більшості художників-початківців однаковий, при умові суворого дотримання законів образотворчого мистецтва, зокрема вивчення основ академічного рисунка. Тому все залежить від бажання активно працювати, вдосконалювати свої знання, знаходити нові шляхи та методи відтворення зображення, вчитись критично мислити та аналізувати, намагатися бачити нові перспективи у вирішенні тих чи інших теоретично-практичних а також творчих завдань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДИСЦИПЛІНИ «ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА РИСУНКА»

1.1. ОСНОВИ АКАДЕМІЧНОГО РИСУНКА

1.1.1. Поняття рисунка

Рисунок відносять до графіки, як виду образотворчого мистецтва. Графіка (гр. Graphik – пишу, креслю, малюю) – вид візуального мистецтва, який містить рисунок, друковані художні твори (гравюри). Термін «графіка» спочатку використовувався лише стосовно письма та каліграфії. Нове значення отримує наприкінці XIX – початку XX ст. у зв'язку з бурним розвитком промислової поліграфії й розповсюдженням чіткого контрастного лінійного рисунку. Тоді графіка визначилась як мистецтво, в основі якого лежать лінія, пляма, контраст білого і чорного, темного і світлого.

За технікою виконання графіку розділяють на рисунок та друковану графіку. Рисунок не виключав використання кольорів, кольорового тла тощо, Самостійну художню цінність мають натурні начерки, ескізи творів, рисунки Л. да Вінчі, Мікеланджело, Рембрандта, Н. Пуссена, Е. Дега та ін.

Здатність графіки до різкого загострення образів обумовила розвиток графічної сатири та гротеску (офорти Ф. Гойї, Ж. Калло, О. Дом'є). Рисунок – це твір унікальний, тоді як друкована графіка може бути тиражованою в багатьох примірниках. Гравюра відома з VI–VII ст. у Китаї, з XIV–XV ст. Європі. Першими були *ксилографія* та різцева гравюра, пізніше офорт. *Літографія* виникла лише в XIX ст.; ксилографія – гравюра по дереву; літографія – по каменю; офорт – по металу; *ліногравюра* – по лінолеуму та ін.

За призначенням розрізняють станкову графіку, естампи (для прикрашання інтер'єрів); книжкову та газетно-журнальну (ілюстрації, шрифт, карикатура); прикладну або ужиткову (промграфіка); плакат (торгівельний, політичний, кіно та театральний).

Словом «рисунок» ми називаємо не лише лінійний обрис, окреслення будь-якого предмету, але й всяке впорядкування форм у графічному зображенні.

Рисунок, як станковий академічний твір, виступає перед нами у самостійному значенні. Якщо в живописі графічне зображення зливається з кольоровим середовищем фарб, у рельєфі (до прикладу в чеканці) – з об'ємною пластичною формою, то тут з перших кроків побудови натури і до кінцевого його завершення, рисунок – це самостійний твір.

Рисунок присутній у всіх видах зображення: ми бачимо його самодостатні якості у начерку чи гравюрі, він прихований під прошарком фарби у живописі, чи підкреслює контур рельєфного зображення тощо.

Говорячи про рисунок як про станковий твір, ми не маємо на увазі лінійно-графічну виразність об'ємної форми, те саме й при аналізі рисунку, як допоміжного засобу побудови зображення (картон, калька-прорисовка), а також у всіх видах графіки.

Рисунок – це основа всіх видів образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, а також архітектури.

Художник, зображуючи якийсь предмет, завжди опирається на рисунок. У живописі, скульптурі чи в інших видах образотворчого мистецтва, завжди «тримає» рисунок предмета чи цілої композиції «в оці» та у своїй свідомості. Справжній художник-фахівець повинен формувати в собі здібності бачити рисунок у будь-якому зображенні.

1.1.2. Обладнання робочого місця та матеріали

Перед початком роботи над рисунком необхідно приготувати робоче місце: вибрати положення з якого буде спостерігатися постановка, переконатися чи нормальне освітлення. Інсоляція має бути якісно чіткою, джерело світла зазвичай спрямовується з лівої сторони.

Перед виконанням будь-якого завдання художник повинен натягнути папір на планшет, намагатися завжди працювати із зафіксованим аркушем. Папір має бути високого ґатунку з достатньою проклеюю. Варто використовувати папір середньої шорохуватості, гладенький більше підійде для креслень і схематичних рисунків.

Для виконання рисунка на папері застосовують такі матеріали: графітний олівець, туш і перо, сангіна, сепія, соус, вугілля, крейда.

Для витирання тих чи інших похибок, або послаблення тону в рисунку – застосовують такі інструменти як: гумка, ганчірка або звичайний білий хліб.

Кожний матеріал має свої специфічні можливості, характерні особливості. Культура рисунка тісно пов'язана із культурою матеріалу, його якістю та різновидністю.

1.1.3. Правильна постановка руки при виконанні рисунка з натури

У процесі постановки руки важливо знати наступні правила. Сидіти чи стояти треба на відстані витягнутої руки від натури. Розглядати й аналізувати об'єкти зображення потрібно з відстані не менше однієї висоти самої постановки. Художники для пошуку пропорційних співвідношень багато століть використовують так званий метод «візування», тобто візуального спостереження співвідношень компонентів натури між собою і до цілого. Він є найбільш відомим та простим способом визначення пропорцій предмету, що знаходиться на відстані. Вимірювання здійснюється за допомогою звичайного робочого олівця, який постійно треба тримати спрямованим у бік натури на відстані горизонтально витягнутої руки в положенні між очима та об'єктом малювання, щоби отримувати однаково правильні розмірні співвідношення, котрі надалі переносяться на аркуш паперу. Переміщуючи олівець вздовж осей та ліній форми, потрібно «позначати» величини частин предмету на олівці нігтем великого пальця руки, яка його тримає. «Візування» проводиться у двох напрямках: по вертикалі та по горизонталі.

Інсоляція (освітлення), яка залежатиме від завдань рисунка, може бути контрастною, з використанням додаткових джерел освітлення (софітів), а може бути м'якою, розсіяною. Світло має падати зліва, тоді тінь від руки не заважатиме роботі.

У процесі роботи олівець треба тримати подалі від підточеного кінця, водночас його треба утримувати в руці так, щоб він був постійно в русі. Опирається на планшет тільки мізинчиком, а краще взагалі не опиратися: таке положення руки дає свободу рухів кисті. Цей навичок надалі буде дуже корисний і в живописі, так як там не можна торкатися рукою полотна.

Необхідні навички набуваються тільки завдяки постійним вправам. У процесі роботи вони формуються, закріплюються і стають автоматичними.

1.1.4. Засоби рисунка

Основні засоби рисунка – це лінія, штрих, пляма. Всі ці елементи використовуються в міру необхідності їх застосування при виконанні того чи іншого завдання, а також це залежить від техніки в якій працює художник.

Основне завдання використання лінії, штриху чи плями – це якомога виразніше донести до глядача, те що бачив і відчував художник, надати об'ємності, просторовості зображуваним компонентам.

Лінія використовується в короткочасних начерках, замальовках. Пляма використовується також переважно при замальовках, начерках чи короткотривалих рисунках.

Штрих застосовується при довготривалому тональному моделюванні рисунка, визначенні обсягово-просторової форми. Також залежить застосування цих засобів і від матеріалу, який обирається для виконання завдання.

Сірник, змочений тушшю чи чорнилом, дає дуже гарну, соковиту лінію, яка вносить у зображення начерку особливу жвавість та емоційність.

Перо чи гостро заточений олівець дають тонку, ніжну лінію, а також можливість чітко прорисовувати, проштриховувати деталі.

У начерку використовують також туш, акварель та пензель. При цьому застосовують ефект плями, силуетності.

Художник повинен добре розбиратися в закономірностях розподілу світлотіні та вміти застосовувати на практиці ці знання. Слово «тон» – походить від грецького «tonos», що означає напруга. Тон – це фізична характеристика світла. Під словом «тон» ми розуміємо кількість та якість світла на поверхні предмета, в залежності від джерела світла та кольору самого предмету.

Світло, падаючи на поверхню тіла, змінює тон у залежності від положення площини по відношенню до джерела світла.

Наприклад, об'єкт зображення – сірникова коробка, де на освітленій площині коробки є наклейка сірки. По тону вона здається темнішою від етикетки та бокової площини, але по світлотіні вона є самою світлою.

У шкалу світлотіні входять: блиск, світло, півтінь, тінь власна, тінь падаюча та рефлекс. Інтенсивність світлотіньової градації залежить від сили світла та фактури предмету. Кожний півтон, світло, рефлекс та блиск повинні доповнювати та підтримувати один одного так, як кожний звук акорду узгоджений із сусіднім доповнює його, створюючи враження одного цілого.

Контраст світла та тіні на предметах, розміщених ближче до джерела світла, є сильніший ніж на предметах віддалених від нього.

Техніка та манера виконання рисунка бувають різні.

Одним із значимих моментів у оволодінні художньою майстерністю є техніка рисунку.

Техніка роботи – це мистецтво, яким можна оволодіти завдяки правильній методиці навчання та постійним регулярним (систематичним) заняттями з рисунка. Тільки завдяки цьому приходять технічна досконалість, професійні навички та смак при виборі різних рисувальних матеріалів.

Не варто плутати поняття техніки та манери. Манера – це почерк художника, який пов'язаний з темпераментом художника, з його природнім характером. Манера виконання у кожного своя.

Техніка – це мистецтво виконання, це «кмітливість», вміння користуватися засобами зображення, це відчуття тих ефектів, які можна отримати при використанні того чи іншого прийому. Техніка – це не є особлива манера витончено проводити штрих біля штриха, а досконале вивчення натури, передача характеру форми.

Тільки та техніка рисунку може вважатися задовільною, яка впливає з органічного розуміння суті рисунка, коли кожний штрих, лінія, пляма відтворює форму, об'єм, характер більш впевнено та реально.

1.1.5. Техніка рисування графітним олівцем

Для графітного олівця найбільш характерна штрихова техніка рисунка.

Техніка штрихового рисунка олівцем змінюється в залежності від способу підточування олівця. Гостро підточений олівець дає можливість чітко прорисовувати дрібні деталі, форми, а також створювати чіткий та «тонкий» рисунок.

Пласко підточений грифель олівця дозволяє проводити як тонкі так і широкі лінії.

Оволодівши технікою, художник може примусити лінію олівця надавати різноманітну виразність, то посилюючи натиск грифеля на папір, то послаблюючи. Як у музиканта натиск смичка дає різне забарвлення звуку, так і у художника з під олівця може бути отримана лінія різної товщини, фактури та сили.

Техніка виробляється шляхом систематичних вправ та наполегливої праці.

1.1.6. Техніка рисування м'якими матеріалами

Існує безліч технічних прийомів роботи м'якими матеріалами (сангіна, соус, вугілля тощо). Оволодіти технікою рисування м'якими матеріалами художник може тільки в процесі наполегливих та довгочасних занять. Кожний вид техніки має свої специфічні особливості, де майстер повинен знати – які прийоми роботи підлягають тому чи іншому матеріалу, що можна «витягнути» з вугілля, сангіни, соусу, і як одним і тим самим матеріалом добиватися різних ефектів. Наприклад, працюючи вугіллям, чи сангіною, художник може застосувати різні техніки рисунка. В одному випадку – обмежитися тільки тоною ліпкою форми, а в іншому – поєднувати тонову пляму з штрихом. Зокрема, на світлі форма ліпиться легкою прокладкою тону, а у півтінях і тінях – об'єм моделюється штрихом.

1.1.7. Начерк

Начерк – це швидка замальовка з натури, що привчає художника стрімко та активно мислити, вишукувати найбільш виразні та лаконічні засоби вираження, розвиває спостережливість. Начерки або кроки змушують художника зосереджувати увагу тільки на самому основному, відкидаючи все другорядне.

Основна мета начерку – розвиток у художника швидкої спостережливості, вміння швидко «ловити» пластичну характеристику моделі, її пропорції та рух. Начерк розвиває точність окоміра, привчає швидко орієнтуватися. Начерк ставить своєю метою відтворити у визначений проміжок часу уяву про натуру. Начерки можуть бути різного терміну виконання: півгодинні, десятихвилинні, п'ятихвилинні тощо, в залежності від умов роботи і тих завдань, які ставляться перед художником.

Часто графічний начерк називають ескізом, тоді як швидкий замальовок фарбами називається етюдом.

1.1.8. Лінійна перспектива

Наші зорові сприйняття глибинного простору підкоряються суворим законам лінійної перспективи. Коли ставиться питання про побудову предметів на площині завжди застосовуються закони лінійної перспективи. Лінійна перспектива у навчальному рисунку – це засіб відображення

трьохвимірних об'ємних предметів на двохвимірній площині, так як сприймає його наше око, знаходячись на певній відстані.

Значимість знань лінійної перспективи допомагає художнику передати в рисунку простір на площині, заставити глядача відчувати відстань між предметами. Один із найголовніших законів лінійної перспективи – це те, що лінії побудови будь-якого предмету сходяться у дві точки, які знаходяться на лінії горизонту в точках сходу всіх ліній, якщо предмет розміщений збоку від центру зображення, і в одну точку, якщо предмет знаходиться по центру зображення.

1.1.9. Повітряна перспектива. Глибинність, просторовість

Повітряна перспектива має визначені закони.

1. Чіткість предметів по мірі віддалення від глядача стає слабшою. Чим далі від глядача розміщується предмет, тим він стає більш «туманним» – нечітким, розмитим.

2. Сила тональних відношень – контрастів (різниця між світлом та тінню на поверхні предметів) по мірі віддалення від глядача стає слабшою.

3. По мірі віддалення предмета від глядача його тональна інтенсивність (насиченість, яскравість кольору) буде ставати слабшою.

Рисуючи предмети першого плану художник натискає олівцем на папір у повну силу, другий план прорисовується більш м'якіше, а дальній – зображують легким натисканням олівця на папері. Цим самим художник досягає відчуття глибинності, просторовості, плановості і, як наслідок, повітряної перспективи.

1.1.10. Поетапність виконання рисунка з натури

Робота починається з композиційного розміщення зображення на аркуші паперу – це перший етап рисунка з натури.

Другий етап роботи – визначення характеру постановки, пропорцій, ракурсу та нахилу голови, фігури тощо.

Третій етап – лінійно-конструктивна побудова постановки (натюрморт, голови, фігури тощо).

Четвертий етап – пластичне моделювання форми світлотінню.

П'ятий етап – перехід від загального моделювання до конкретної прорисовки деталей.

Шостий етап – тональне опрацювання форми та передача матеріальності.

Сьомий етап – підпорядкування деталей цілому, узагальнення.

Таким чином спостерігаємо основний принцип рисунка з натури: від загального до часткового; від часткового до загального.

1.1.11. Композиційне розташування зображення

У мистецтві співіснують різні варіанти подачі композиційного розташування об'єктів натури. *Фронтальна композиція* характеризується двовимірністю (висотою і шириною), а інколи й невеликою глибиною. До неї відносяться картини, графічні аркуші, фресковий живопис, вітраж, gobelen і т. д. *Об'ємна композиція* відповідає побудові форми в трьох вимірах, трьох основних просторових координатах (висоті, ширині і глибині). Вона передбачає огляд об'ємної форми з усіх боків і використовується в декоративно-прикладному мистецтві, скульптурі й архітектурі. Придатна окремо взятим художнім об'єктам, що піддаються аналізу. *Глибинно-просторова композиція* використовується при створенні цілісного ансамблю з різних матеріальних предметів (скульптур, меблів, стендів), обладнаного й оформленого інтер'єру, екстер'єру чи іншого відкритого простору (виставкового залу, сцени театру, житлової кімнати, архітектурного комплексу). Елементи глибинно-просторової композиції інтегруються в єдиний ансамбль, який базується на споріднених стильових, формоутворювальних, декоративних, колористичних та інших ознаках.

Академічний рисунок відноситься до фронтальної, площинної композиції. Перед початком роботи над рисунком, натура повинна розкритися з усіх сторін, щоби особа, що рисує, визначила, як вигідніше (ефективніше) розмістити зображення на площині, з якого місця зору краще виражені особливості побудови форми та легше буде вирішувати поставлене завдання. Зображення намічається легко, ненав'язливо, тонкими ледь помітними лініями. Об'єкти зображення наносяться на папір дуже скупко, олівцем рисуються легко, без особливого натиску. Основні форми прорисовуються узагальнено та схематично, поступово уточнюються пропорційні співвідношення. Виявляється основний характер великої форми, рух, загальний вигляд натури. Намічаються основні і додаткові

елементи натури. Треба бачити об'єкт цілісно, узагальнено. Якщо це ціла група предметів (натюрморт), то треба вміти їх вписувати в одну пляму, узагальнювати, намагаючись зрозуміти схему розташування компонентів (домінанти вертикалі, горизонталі або діагоналі).

Деякі митці використовують прийом пошуку композиційного розташування за допомогою вирізаного з паперу маленького формату, пропорційного аркушу, на якому рисують. Автор детально розглядає натуру через вирізане віконце. Таким чином художник знаходить масштаб цілої композиції, зовнішні межі і обирає ракурс зображення. Ця допоміжна методика значно полегшує початківцям процес створення композиції під час рисування з натури.

Як правило, внизу на самому аркуші залишаємо більше місця ніж зверху для оптичної рівноваги, а по боках залишається однакова відстань, яка враховує вагу зображення по масі і по тону.

1.1.12. Лінійно-конструктивна побудова

Лінійно-конструктивна побудова рисунка дає можливість художнику правильно вибудувати зображення в перспективі, вірно та переконливо передати форму предмета.

Намічаючи конструкцію предмета, художник рисує видимі лінії чітко, а невидимі ледь помітно. Такий метод дає можливість, по-перше точно узгоджувати зображення видимих граней предмета з невидимими, і по-друге правильно передавати перспективні явища.

Не можна починати рисувати предмети з окремих деталей. Швидким рухом олівця спочатку намічається загальна форма предмета. Потім приступають до вдосконалення та побудови її конструктивної основи. Рисунок весь час ведеться дуже швидко, художник працює ледь-ледь торкаючись олівцем паперу. При конкретизації форми дотримуються основних закономірностей лінійної перспективи, лінійно-конструктивної побудови, логікою і змістом перспективних скорочень.

Лінійно-конструктивний рисунок є першопочатковою, базовою основою, в якій вже визначено, що буде в кінці роботи та який очікується результат завершення завдання.

1.1.13. Розподілення світлотіні. Власні та падаючі тіні

Власні тіні – це тіні, що знаходяться безпосередньо на самому предметі, які сам предмет закриває від світла на самому собі.

Падаючі тіні – це тіні, що падають від предмета на площину, на якій він знаходиться і котрі предмет закриває від потрапляння світла на певну частину площини.

Напівтінь – це місця на предметах, по яких світло немов ковзає по поверхні об'єктів зображення, нерідко створюючи тонові розтяжки. У власних та падаючих тінях існує тональна шкала, яка містить в собі: півтони, тон, рефлекс.

Рефлекс – це віддзеркалення предметів один від одного, який може з'явитися навіть у ділянці тіні.

Світло – це повністю освітлена поверхня, яка знаходиться там, куди світловий потік потрапляє перпендикулярно, без ковзання.

Блиск – це віддзеркалення, оптичний ефект, що викликається відбиттям частини світлового потоку, який падає на предмет.

По мірі віддалення поверхні від джерела освітлення – інсоляція буде зменшуватися, слабшати.

1.1.14. Рисунок натюрморту

Робота над натюрмортом починається з композиційного розміщення зображення на форматі паперу. Художник повинен знати, що гарно та цікаво закомпонувати зображення натюрморту можливо не на будь-якому форматі паперу. Один і той самий натюрморт із різних точок зору виглядає по-різному. В одному випадку необхідна вертикальна домінанта, а у іншому – горизонтальна. Перед роботою рекомендується зробити попередній короточасний начерк та знайти місце, з якого натюрморт виглядає найбільш ефективно. Найвдалішим місцем вважається таке, звідки художник споглядає всю групу предметів та добре бачить просторові плани. Зображення повинно розміщуватися на папері так, щоби не виникало бажання розсунути рамки картини, або навпаки, зменшити. Предмети не повинні впиратися в краї картинної площини, розсувати простір, у глядача не повинно виникати почуття, що предметам тісно, і навпаки предмети не повинні знаходитись один від одного на великій відстані, вони мають складати продуману схему композиції: в трикутнику, прямокутнику або ін.

Компонуючи натюрморт на листку (аркуші) потрібно враховувати і тональні співвідношення. Треба прослідкувати, щоби по тону одна частина картинної площини не переважала іншу.

Коли побудова композиції натюрмарту завершена, можна приступати до лінійно-конструктивного вирішення окремих предметів.

При роботі над світлотіннями треба слідкувати, щоби площини не були покриті тоном однієї сили. Для цього потрібно прокласти тіні, а потім перейти до півтіней, і на кінець – до світлих місць.

Далі проводиться тонове моделювання, після цього прорисовка деталей, потім робота над узагальненням зображення натюрмарту, і зрештою – робота над плановістю. Значну роль в рисунку натюрмарту відіграє плановість, обсягово-просторова трактовка об'єкту в цілому і окремих компонентів зокрема, яка досягається за допомогою світлотіньових градацій.

1.1.15. Рисунок пейзажу

Одне із головних завдань у роботі над пейзажем – це правильне вирішення композиції та вибір точки зору. Художник обирає найбільш вдалу точку зору: встановлює лінію горизонту, максимально узагальнюючи, робить начерк основних деталей пейзажу. На композиційне вирішення пейзажу та його виразність великий вплив має вдало вибране місце зору, ракурс та правильне визначення лінії горизонту.

Низький горизонт допомагає художнику підкреслити монументальність пейзажу. Високий горизонт дозволяє надати більш широку панораму пейзажу.

Дуже важливо при композиційному вирішенні пейзажу – зобразити правдиву характеристику обраної місцевості, неповторні риси саме цього краєвиду. Для цього потрібно слідкувати, щоби добре зав'язувалися всі деталі пейзажу між собою, які би допомагали висловити загальну ідею композиції, а також знаходити елементи, що відрізняють саме цей пейзаж від інших.

Вирішуючи композиційну ідею рисунка пейзажу, художник помічає найхарактерніше. Не слід «перерахувати» всі дерева, будинки тощо, варто зображувати це все в загальному. Естетично закінченим емоційним, виразним рисунком пейзажу буде такий, який яскраво відтворює враження, думки та почуття художника.

Велике значення в рисунку краєвиду є відтворення закономірностей повітряної перспективи.

1.1.16. Рисунок інтер'єру

Головне та першочергове завдання у роботі над інтер'єром – це правильне вирішення композиції та вибір точки зору. Художник обирає найбільш вдале місце спостереження: встановлює лінію горизонту, робить начерк спочатку предметів у загальному, потім деталізує лінійно-конструктивну побудову всіх предметів та деталей, які знаходяться в інтер'єрі. Якщо спостереження знаходиться збоку від центру – художник обирає дві точки сходу, а якщо місце спостереження знаходиться по центру – обирається одна точка сходу на лінії горизонту, також по центру. На композиційне вирішення інтер'єру та його виразність превалююче значення та неабиякий вплив має вдало вибране місце спостереження, лінія горизонту.

Низький горизонт допомагає художнику, як і в пейзажі підкреслити монументальність предметів, що знаходяться в інтер'єрі, а високий горизонт дає більш широку панораму інтер'єру.

Важливе значення у відтворенні інтер'єру має також повітряна перспектива та плановість для відтворення враження глибини та просторовості зображення.

1.1.17. Рисунок голови та фігури людини

Рисунок голови та фігури людини, як і будь-який рисунок починається з вибору місця спостереження та правильного композиційного розміщення, після чого намічаємо основні великі характерні форми та проводимо роботу поетапного виконання завдання.

Перед початком роботи, жива натура (постановка) розкривається з усіх сторін, щоб визначити, як вигідніше (ефективніше) розмістити зображення на площині, з якого місця зору краще виражені особливості побудови форми і легше буде вирішувати поставлене завдання. Зображення намічається дуже легко, матеріал (графітний олівець, вугілля, соус, сангіна, сепія тощо) наноситься на папір ледь помітно без особливого натиску. Форма прорисовується дуже узагальнено та схематично. Виявляється основний характер великої форми, рух – загальний вигляд постановки. Треба бачити об'єкт цілісно, узагальнено. Як правило знизу на аркуші паперу залишаємо більше місця ніж зверху для оптичної рівноваги, а по бокам однаково, враховуючи вагу зображення по масі і по тону.

Характер форми голови людини визначається особливостями побудови кісток черепа, тому художник повинен мати фундаментальні знання про кістки, що добре спостерігається на голові людини. Основна увага повинна бути приділена вивченню кісток черепної коробки, а також кісток лицевої частини. Черепна коробка складається з шести основних кісток: лобової, двох тім'яних, двох скроневих та потиличної. Всі ці кістки з'єднані швами та складають єдину форму. Від характеру будови цих кісток залежить характер форми голови. Передаючи характер голови людини, ми звертаємо увагу на: кістки черепа, корінь носа (горбинку), на лобні бугри, на краї розрізів очей, місця кріплення скроневих кісток, на вилицеві відростки, вилицеві кістки, на нижню щелепу. Все це визначає характер голови людини. Враховуючи пропорції, голова ділиться на дві рівні частини лінією, яка проходить по перенісся, потім відстань від перенісся до основи підборіддя також ділиться навпіл, там де розміщується основа носу, далі відрізок між основою носа та основою підборіддя ділиться на три рівні частини, де між першою і другою проходить середня лінія роту (розріз губ). Відстань між очима дорівнює довжині ока. Висота вуха дорівнює довжині носа.

Одне з основних завдань у *рисунку фігури людини* – правильно поставити фігуру, знайти положення рівноваги. Для цього від яремної ямки (якщо фігура рисується спереду), або від 7 шийного хребця (якщо фігура рисується ззаду) потрібно провести вертикальну вісь до опорної п'ятки. Якщо людина стоїть на двох ногах вісь від яремної ямки пройде через середину торса і зупиниться між п'ятками. Голова у фігурі поміщається 7–8 разів. Відстань від підборіддя до яремної ямки дорівнює $\frac{1}{2}$ голови фігури. Фігуру можна розділити на три рівні частини: від осі плечового поясу до осі тазостегнового суглоба, до колінного суглоба, і від колінного суглоба до основи ступні. Якщо фігура стоїть у позі «хіазму», з опорою на одну ногу, пряма, паралельна краю аркуша паперу, лінія пройде від яремної ямки до внутрішньої кістки стопи опорної ноги. Після того, як намічені основні форми приступаємо до детальної прорисовки фігури (лінійно-конструктивного аналізу), пошуку характеру фігури тощо.

1.1.18. Питання для самоконтролю

1. Які матеріали можна використовувати при виконанні рисунка?
2. Що називають лінійною перспективою?
3. Що називають повітряною перспективою?
4. Що таке картинна площина ?
5. Що називають точкою зору?
6. Що називають площиною горизонту?
7. Що називають головною точкою сходу?
8. Що називають точкою віддалення?
9. Яке значення має лінія горизонту у зображенні предметів?
10. Які технічні прийоми використовують в рисунку для передачі об'єму і форми?
11. Що називають ракурсом?
12. Що називають власною тінню предмета?
13. Що називають падаючою тінню предмета?
14. Що називають рефлексом?
15. Що називають блиском?
16. Яка послідовність виконання рисунка пейзажу?
17. Яка послідовність виконання рисунка інтер'єру?
18. Яка послідовність виконання рисунка натюрморту?
19. Яка послідовність виконання рисунка голови людини?
20. Яка послідовність виконання рисунка фігури людини?
21. Що називають начерком?
22. Що називають короткочасним рисунком?
23. Визначте пропорції голови людини?
24. Визначте пропорції фігури людини?
25. Що називають предметною площиною?

1.2. ОСНОВИ ПЛАСТИЧНОЇ АНАТОМІЇ ЛЮДИНИ

1.2.1. *Поняття пластичної анатомії*

Пластична анатомія – наука про форми і будову людського тіла, скульптуру його пластики. Предметом пластичної анатомії є вивчення зовнішніх форм тіла людини, їх особливостей, співвідношень частин тіла, змінюванням їх у русі (динаміка) і спокої (статика). Внутрішня структура організму людини розглядається пластичною анатомією для того, щоби зрозуміти виразність зовнішніх форм людського тіла. Зовнішні форми тіла – скелет, м'язовий і шкіряний покрив. Значення пластичної анатомії міститься в тому, що як наука, вона базується на системному, аналітичному підході до вивчення будови тіла людини і відповідає на запитання як саме побудовано тіло, що і є її основним, першочерговим завданням. Пластична анатомія покликана задовольняти художні потреби образотворчого мистецтва. Її часто називають анатомією для митців. Досконале знання пластичної анатомії – важлива умова підвищення майстерності художника.

В процесі навчання рисунка майбутнім фахівцям необхідно знати основи пластичної анатомії (рисунання екорше гіпсової голови, живої голови і фігури натурника). Саме вона допомагає краще зрозуміти природу і структуру людського тіла, вчить загальним законам побудови його форми. Одночасно із засвоєнням теоретичного курсу необхідно виконувати замальовки і начерки з натури, аналізувати і спостерігати живу модель у різноманітних поворотах і ракурсах, робити начерки по пам'яті. Для більш ґрунтового закріплення навчального матеріалу варто в практичній роботі виконувати начерки з муляжів і анатомічних атласів, різних частин тіла, особливо череп і голову людини. Засвоєний матеріал закріплюють швидкими начерками по пам'яті. Тільки постійно рисуючи, здобувачі зможуть добре засвоїти, відчути всю пластику і особливості людського тіла. Майже кожен здобувач у своїй художній практичній діяльності зустрічається із необхідністю зображати людину, її голову, у ракурсних положеннях, вмінням моделювати її, втілюючи ескізний образ в етюд, картину або скульптурну композицію. Зокрема, для того щоб зробити професійний рисунок голови та фігури людини необхідно знати структуру її кісток і м'язів, а також пластичні особливості. Все це можливе при знанні основ пластичної анатомії.

1.2.2. Пропорції фігури людини

В античні часи про мистецтво писали мислителі, які намагалися визначити зміст художньої творчості; в середні віки художники складали трактати про м-во з метою передати свій досвід учням; в епоху Відродження друкуються біографії великих майстрів, як повчальні читання. У XVII ст. з'являються люди, які повністю присвячують себе археології та започатковують написання фундаментальних праць у цій галузі. У XVIII ст. народжується естетика – вчення про красу. Від археології та естетики відділяється у вигляді самостійного напрямлення мистецтвознавство, одним з апологетів якого стає німецький вчений Йоган Вінкельман, котрий написав кілька творів, серед яких «Історія м-в стародавніх часів». Мистецтво – це вид духовного засвоєння дійсності людиною, який має за мету формування й розвиток її здібностей перетворювати довкілля та саму себе за законами краси. Найважливішою категорією, яка сприяє гармонійному сприйняттю людиною навколишнього середовища є пропорційні співвідношення.

Пропорції або канон фігури людини – співвідношення між різними частинами тіла людини, що вважалися досконалими в мистецтві у різні часи.

Канони. В основі кожного канону є модуль – розмір певної частини тіла або лица людини. В різні часи за модуль приймали висоту голови, довжину хребта чи його частини, довжину стопи або кисті. Стародавні єгиптяни стверджували, що ідеальний зріст людини складає збільшену в 64 рази довжину фаланги середнього пальця.

Давньогрецький канон. Модулем – одиницею виміру у цей період є висота голови. Довжина тіла – 8 модулів. Однаковими повинні бути висота голови, відстань від підборіддя до лінії сосків, від сосків до пупка, від пупка до лобка, від лонного зчленування до середини стегон. Висота голови вкладається у відстань між сосками молочних залоз, а ширина грудної клітки становить 1,5 модуля. За взірець канону править найвідоміший твір давньогрецького скульптора Поліклета – Дорифор (Списоносець) (450-440 до н. е.). У давнину статую Дорифора часто називали «каноном Поліклета», тим більше що «Каноном» називався його трактат з естетики, який, на жаль, не зберігся. Тут в основі ритмічної композиції лежить принцип асиметрії (права сторона, тобто опорна нога і опущена вздовж тіла рука, статичні і напружені; ліва нога, що залишилася дещо

ззаду, і рука зі списом, розслаблені, але в русі). Форми цієї статуї повторюються у більшості творів скульптора та його школи. Відстань від підборіддя до тем'ячка в статуях Поліклета дорівнює одній сьомій від висоти тіла, відстань від очей до підборіддя – однієї шістнадцятої, висота обличчя – однієї десятої.

Канон епохи Відродження (вирахований Леонардо да Вінчі). Довжина розведених в сторони рук приблизно рівна зросту. В положенні хреста фігура людини вписується у квадрат. Людина з піднятими вгору та розведеними в сторони руками вписується в коло. Пупок відмічався як центральна точка людського тіла.

1.2.3. Кісткова система людини

Загальне поняття про скелет. Починаючи вивчення будови тіла людини, необхідно ознайомитися з його кістковою основою, скелетом. Скелет поділяють на голову, ший, тулуб та парні верхні і нижні кінцівки. Скелет дорослої людини складається з окремих кісток (більше двохсот), переважна частина яких належить до парних. Кістки скелета класифікують за формою на три категорії: 1 – довгі кістки, розташовані в кінцівках (плечова, стегнова та ін.); 2 – плоскі або широкі кістки (череп і таз); 3 – короткі кістки – хребці та дрібні кістки кисті і стопи. Розрізняють нерухомі, напіврухомі та рухомі з'єднання кісток – кістки черепа з'єднані швами. Напіврухомі з'єднання хребців що забезпечують певну рухливість хребта. Рухомі з'єднання кісток – суглоби.

Суглоби бувають одноосьовими, вони здійснюють рухи в одному напрямі (ліктьовий суглоб); двохосьовими – у двох напрямках (колінний суглоб) та трьохосьовими у трьох напрямках (кульшовий та плечовий суглоби). Анатомічний аналіз скелета чітко показує, що кістки скелета, утворюючи основу тих чи інших частин тіла, зумовлюють пропорції людини і її пластичні особливості. Характер рухів у суглобах визначається формою їх поверхні. Суглобові поверхні за формою різноманітні: кулясті (плечовий, кульшовий), еліпсоподібні (променево-зап'ястковий), циліндричні (променево-ліктьовий), сідлоподібні, плоскі, блокоподібні тощо. Залежно від кількості з'єднаних кісток суглоби поділяються на прості коли з'єднуються дві кістки (наприклад, фаланги пальців), складні в яких сполучається більше двох кісток (ліктьовий суглоб), і комбіновані – це два анатомічно самостійних суглоби, об'єднані функціонально (наприклад,

приєднання нижньої щелепи до скроневих кісток, а також сполучення ребер до хребта).

У скелеті людини розрізняють скелет тулуба, скелет голови, скелет верхньої кінцівки та скелет нижньої кінцівки. У скелеті дорослої людини нараховують більше 200 кісток, з них 23 кістки складають череп, 26 – хребетний стовп, 25 – грудну клітку, 64 – скелет верхніх кінцівок, 62 – скелет нижніх кінцівок.

Кістковий скелет людини поділяють на осьовий скелет (череп, хребтовий стовп, грудна клітка) і **додатковий**, до якого належать кістки верхньої та нижньої кінцівок. Скелет виконує функції опори, руху, захисту внутрішніх органів, біологічну функцію. Опорна функція скелету полягає в тому, що він підтримує м'які тканини, що кріпляться до нього, утворює стінки порожнин, в яких знаходяться внутрішні органи, надає тілу відповідної форми і положення в просторі. Функція руху обумовлена тим, що кістки скелета відіграють роль важелів, які приводяться до руху при скороченні прикріплених до них м'язів. Захисна функція здійснюється шляхом утворення кісткових порожнин – організуючі порожнини (черепу, грудну, тазову та ін.), кістки захищають внутрішні органи від пошкоджень та інших впливів навколишнього середовища.

1.2.3.1. Череп

Скелетом голови є череп (cranium); він вміщує та захищає головний мозок та органи чуття, пов'язані з головним мозком, до нього прикріплюються початкові відділи дихальної та травної систем. Згідно з цим череп поділяється на **мозковий череп та лицевий череп**. Межа між цими відділами проходить по надорбітальному краю, виличній кістці і лінії до зовнішнього слухового отвору

У **мозковому черепі** розрізняють склепіння і основу. **Мозковий череп** складається з восьми кісток – парних і непарних. До парних відносяться вискова (скронева) та тім'яна кістки, до непарних – лобова, потилична, решітчаста, клиноподібна.

Лобова кістка утворює передню частину склепіння черепа, складається з лобової луски, носової та двох орбітальних частин. Лобова луска розташована майже вертикально, її верхній край з'єднується з тім'яними кістками, нижній – з клиноподібною кісткою. У товщі лобової луски знаходиться

повітроносна лобова пазуха. Між двома орбітальними частинами є виїмка, заповнена решітчастою кісткою; орбітальні частини розташовані горизонтально, нижніми ввігнутими поверхнями обернені в очні ямки, верхніми – в порожнину черепа, задні краї з'єднуються з клиноподібною кісткою.

Тім'яна кістка утворює верхню бокову частину склепіння черепа, розташована між лобовою та потиличною кістками. Її передній край з'єднується з лобовою кісткою, задній – з потиличною, медіальний – з однойменною парною кісткою, латеральний – з лускою вискової кістки.

Скронева кістка утворює основу та бокову частину склепіння черепа, розташована між тім'яною, клиноподібною та потиличною кістками, обмежує зовнішній слуховий отвір, утворює суглоб з нижньою щелепою (висково-нижньощелепний). Вона складається з лускоподібної, барабанної та кам'янистої (піраміда) частин. Лускоподібна частина – бокова частина склепіння черепа, від неї відходить виличний відросток, який з'єднується з виличною кісткою. Барабанна частина утворює передній, нижній та задній краї зовнішнього слухового отвору, продовженням якого є зовнішній слуховий хід, що досягає барабанної порожнини. Кам'яниста частина (піраміда) має форму піраміди, входить до основи черепа, являється кістковим сховищем для органів слуху та визначення положення тіла в просторі (вестибулярний апарат).

Клиноподібна кістка утворює центральну частину основи черепа, межує спереду з лобовою і решітчастою кістками, ззаду – з потиличною. Складається з тіла, малих крил, великих крил, крилоподібних відростків. У тілі кістки є повітроносна порожнина (клиноподібна пазуха), вона поділяється перегородкою на дві половини, які отворами з'єднуються з носовою порожниною. На верхній (мозковій) поверхні тіла кістки по серединній лінії є заглиблення – турецьке сідло, на дні якого у ямці знаходиться гіпофіз, залоза внутрішньої секреції. На передній поверхні тіла, що входить до задньої стінки носової порожнини, є гребінь, який з'єднується спереду з перпендикулярною пластинкою решітчастої кістки.

Потилична кістка утворює задню та нижню стінки черепа, входить до складу і склепіння черепа і його основи; складається з чотирьох частин, що обмежують великий потиличний отвір – тіла, потиличної луски, двох латеральних (бічних) частин. Через великий потиличний отвір порожнина черепа з'єднується з хребтовим каналом, через нього проходять спинний мозок, судини, нерви. Тіло кістки знаходиться спереду ве-

ликого потиличного отвору та з'єднується з клиноподібною кісткою. Потилічна луска розташована вверху від великого потиличного отвору, верхній її край з'єднується з тім'яними кістками, нижній – з висковими. На нижніх поверхнях латеральних частини розташовані потиличні виростки для з'єднання з першим хребцем – атлантом.

Решітчаста кістка бере участь в утворенні основи черепа, стінок очних ямок та носової порожнини, складається з решітчастої і перпендикулярної пластинок та решітчастого лабіринту. Решітчаста пластинка замикає вирізку між орбітальними частинами лобової кістки. Перпендикулярна пластинка розташована вниз від решітчастої, складає передній верхній відділ кісткової перегородки носа; знизу до неї прикріплюється леміш, з боків – решітчастий лабіринт. Решітчастий лабіринт складається з великої кількості повітроносних комірок, які з латеральної (очної) сторони закриті тонкою орбітальною пластинкою, а з боку перпендикулярної пластинки (медіальна сторона) утворюють верхню та середню носові раковини.

Кістки лицевого черепа утворюють кісткову основу для органів чуття та початкових відділів травної та дихальної систем, що визначає їх будову. До кісток лицевого черепа належать парні кістки – верхня щелепа, носова, слізна, вилична, піднебінна, нижня носова раковина, непарні – нижня щелепа, леміш, під'язикова кістка.

Верхня щелепа бере участь в утворенні порожнин для органів чуття (очні ямки та носова порожнина), перегородки між носовою та ротовою порожнинами, в роботі жувального апарату; вона займає середню частину обличчя і складається з тіла та чотирьох відростків – лобового, виличного, альвеолярного, піднебінного. Тіло кістки містить велику повітроносну верхньощелепну пазуху (гайморову), яка широким отвором через середній носовий хід відкривається в носову порожнину. Верхньощелепна, клиноподібна, лобова пазухи та повітроносні комірочки решітчастої кістки складають приносні пазухи, вистелені слизовою оболонкою. Лобовий відросток з'єднується з носовою частиною лобової кістки, виличний відросток – з виличною кісткою; альвеолярний відросток розташований по нижньому краю верхньої щелепи, він закінчується альвеолярною дугою, яка має заглиблення – вісім зубних альвеол для верхніх зубів. Піднебінні відростки разом з піднебінними кістками замикають знизу носову порожнину і відокремлюють її від ротової порожнини.

Носова кістка разом зі своєю парною кісткою утворюють кісткову спинку носа. *Сльозова кістка* з'єднується з лобовим відростком верхньої щелепи, вона утворює передню частину медіальної стінки очної ямки. На латеральній поверхні слізної кістки є слізна борозна, разом зі слізною борозною верхньої щелепи вона утворює ямку слізного мішка.

Вилична кістка розташована між верхньою щелепою, лобовою і висковою кістками, з'єднується з виличними відростками скроневої і лобової кісток, з верхньою щелепою та великим крилом клиноподібної кістки.

Піднебінна кістка розташована назад від верхньої щелепи, складається з двох пластинок, розташованих під прямим кутом, що доповнюють верхню щелепу. Горизонтальна пластинка бере участь в утворенні кісткового піднебіння, вертикальна – в утворенні латеральної стінки порожнини носа.

Нижня носова раковина є самостійною кісткою на відміну від верхньої та середньої носових раковин, які являються складовими решітчастої кістки; під нижньою носовою раковиною міститься нижній носовий хід, під верхньою – верхній носовий хід, під середньою – середній носовий хід. Нижній носовий хід з'єднується з порожниною очної ямки, середній і верхній носовий ходи з'єднується з повітроносними пазухами клиноподібної, верхньощелепної, решітчастої та лобової кісток.

Нижня щелепа є рухомою кісткою черепа, має підковоподібну форму, складається з тіла та двох гілок. Тіло розташоване горизонтально, на верхньому краї тіла є альвеолярна дуга, яка має 16 зубних альвеол. Вертикально вгору від тіла розташовані права та ліва гілки, кожна закінчується двома відростками – вінцевим, до якого прикріплюється скроневий м'яз, і виростковим, який закінчується голівкою нижньої щелепи, що бере участь в утворенні скронево-нижньощелепного суглоба.

Леміш – чотирикутна неправильної форми пластинка, входить до складу кісткової перегородки носа, її задній край розділяє задні отвори порожнини носа – хоани, які з'єднують порожнину носа з носовою частиною глотки.

Під'язикова кістка розташована між нижньою щелепою та гортанню, складається з тіла та двох пар ріжок – великих і малих; вона підвішується до основи черепа двома довгими фіброзними зв'язками, які йдуть від малих ріжків кістки до шилоподібних відростків вискових кісток.

1.2.3.2. Хребет

Скелет тулуба людини складається з хребтового стовпа (хребта) і грудної клітки.

Хребтовий стовп (columna vertebralis) розташований на задній поверхні тулуба, його положення та форма визначаються прямоходінням людини. Він є основним жорстким стрижнем, що утримує вагу тіла людини, виконуючи тим самим опорну функцію; захищає органи грудної, черевної, тазової порожнини та спинний мозок, що знаходиться в спинномозковому каналі, виконуючи захисну функцію; бере участь у рухах тіла і голови, виконуючи локомоторну функцію; пом'якшує поштовхи під час рухів, виконуючи ресорну функцію. Хребтовий стовп складається з 33–34 окремих кісток – хребців, які послідовно накладаються один на одного. Розрізняють шийний (7 хребців), грудний (12 хребців), поперековий (5 хребців), крижовий (5 хребців) та куприковий (4–5 хребців) відділи хребта. Хребтовий стовп у сагітальній площині має фізіологічні викривлення вперед (лордоз) і назад (кіфоз). Розрізняють шийний і поперековий лордоз та грудний і крижовий кіфоз. Хребтовий стовп рухомий – можливі рухи навколо трьох осей обертання: навколо фронтальної (поперечної) осі відбувається згинання (нахил тулуба вперед) та розгинання (повернення у вихідне положення та нахил тулуба назад), навколо сагітальної осі – нахили в сторони; навколо вертикальної осі – обертання. З віком фізіологічні викривлення зникають. Внаслідок зменшення висоти міжхребцевих дисків і хребців та втрати еластичності хребтовий стовп згинається вперед, утворюється грудне викривлення (горб), довжина хребтового стовпа зменшується.

Усі *хребці*, незалежно від відділу хребтового стовпа, мають однакову будову – складаються з тіла, спрямованого вперед, дуги, оберненої назад, та семи відростків. Між тілом хребця і дугою знаходиться хребцевий отвір; хребцеві отвори при розташуванні всіх хребців один над одним утворюють хребтовий канал, в якому міститься спинний мозок. У місці з'єднання тіла хребця і дуги є вирізки, які при з'єднанні хребців утворюють отвори для проходження спинномозкових нервів. Від дуги хребця відходить сім відростків, до яких кріпляться м'язи. По серединній лінії від дуги відходить назад непарний остистий відросток, в сторони – парні поперечні відростки, вгору і вниз – парні верхні та парні нижні суглобові відростки. Суглобові відростки слугують для утворення міжхребцевих су-

глобів, в яких відбуваються рухи хребців, поперечні та остистий відростки – для прикріплення м'язів та зв'язок.

З'єднуються хребці між собою за допомогою міжхребцевих дисків, міжхребцевих симфізів та суглобів. Тіла хребців з'єднуються між собою симфізами. Симфіз – це різновид суглобового з'єднання, при якому кінці кісток сполучені між собою за допомогою волокнистого хряща. Висота дисків неоднакова – у крижовому та шийному відділах вона більша, у грудному – менша. Більша висота диска (по відношенню до тіла хребця) обумовлює більшу рухомість. Кожен диск являє собою пластинку з волокнистого хряща, периферична частина якої складається з концентричних шарів сполучнотканинних волокон. Ці волокна утворюють фіброзне кільце, в середині якого знаходиться драглисте ядро, воно складається з м'якого волокнистого хряща (залишки хорди). Ядро здавлене тілами хребців, що забезпечує пружність з'єднання. Дуги хребців з'єднуються між собою суглобами та зв'язками, які розташовуються і між самими дугами, і між відростками дуг.

У різних відділах хребтового стовпа хребці мають різні величину і форму. Форма 1-го та 2-го шийних хребців обумовлена їх участю у рухомому з'єднанні з черепом – перший хребець (атлант) не має тіла, більша частина якого приростає до другого хребця, утворюючи зуб; зуб з'єднується з передньою дугою атланта. У шийних хребців остисті відростки роздвоєні (крім 6-го та 7-го); у 7-го шийного хребця остистий відросток особливо виражений. Взагалі тіло (опірня частина) шийних хребців розвинене мало, тіла хребців збільшуються донизу, зі збільшенням навантаження на них. Найбільших розмірів досягають тіла поперекових хребців. Особливістю грудних хребців є наявність на бічній поверхні тіла реберних ямок для з'єднання з ребрами. Крижові хребці, що мають витримувати вагу голови, тулуба, верхніх кінцівок та з'єднувати цю частину скелета зі скелетом нижніх кінцівок, зростаються після 16–18 років в одну кістку – криж. Куприкові хребці, як залишки зниклого хвоста, рудиментарні, вони зростаються в одну невелику кістку клиноподібної форми.

1.2.3.3. Грудна клітка

Грудна клітка (compages toracis) розташована у верхньому відділі тулуба, утворює грудну порожнину, де розміщуються внутрішні органи, вона є опорою для верхніх кінцівок, місцем прикріплення м'язів, бере уч-

асть у дихальних рухах. Грудна клітка утворена ребрами, грудиною, грудними хребцями та їх з'єднаннями.

Грудина розташована по передній серединній лінії, до неї прикріплюються ключиці та ребра. Складається грудина з рукоятки, тіла і мечоподібного відростка. Рукоятка знаходиться над тілом груднини, на верхньому краї рукоятки є яремна вирізка, по обидва боки від неї – ключичні вирізки для з'єднання груднини з ключицею. На бокових поверхнях рукоятки і тіла груднини є реберні вирізки для з'єднання груднини з ребрами. Мечоподібний відросток знаходиться під тілом груднини, він може бути різної форми і величини.

Ребер з кожного боку по 12, відповідно до кількості грудних хребців, своїми задніми кінцями вони з'єднуються з тілами грудних хребців. Передніми кінцями, з грудиною, з'єднується 7 пар ребер – це справжні ребра. Несправжні ребра VIII, IX та X пари з'єднуються з хрящем 7-го ребра і утворюють реберну дугу. Передні кінці ребер XI та XII пар лежать вільно у м'язах, вони більш рухливі, це коливні ребра. Кожне ребро являє собою вузьку вигнуту пластинку, яка складається з двох частин – більш довгої кісткової задньої та хрящової передньої. Кісткова частина ребра, реберна кістка, належить до плоских кісток, має задній і передній кінці, між ними розташовується тіло ребра; на задньому кінці є головка, за нею звужена частина – шийка ребра.

Грудна клітка має два отвори – верхній і нижній. Верхній отвір обмежується першим грудним хребцем, першими ребрами та рукояткою груднини. Нижній отвір більший, ніж верхній, утворений дванадцятим грудним хребцем, XI та XII ребрами, реберними дугами, мечоподібним відростком. Цей отвір закритий діафрагмою. Проміжки між ребрами заповнені м'язами та зв'язками. Форма та розміри грудної клітки є індивідуальними, вони обумовлюються ступенем розвитку м'язів та легенів. Розрізняють три форми грудної клітки – плоску, циліндричну та конічну. У осіб з добре розвиненими м'язами і легенями грудна клітка стає широкою та короткою, вона набуває конічної форми – нижня її частина більша за верхню, ребра мало нахилені, нижній отвір набагато більший за верхній. У осіб з малорозвиненими м'язами і легенями грудна клітка стає вузькою та довгою, набуває плоскої форми – зменшується передньозадній розмір, передня стінка її розташована майже вертикально, ребра дуже нахилені. Циліндрична форма займає проміжне положення між конічною та плос-

кою. Грудна клітка жінок коротша і вужча в нижній частині, ніж у чоловіків, та більш округла.

Вікові особливості грудної клітки пов'язані з ростом та розвитком її кісткових частин – грудини і ребер. З віком також змінюється й форма грудної клітки. Ріст грудної клітки відбувається нерівномірно – найбільш інтенсивно збільшується її середній відділ. Максимальне збільшення розмірів грудної клітки у хлопчиків відмічається у 12–13 років, у дівчаток – на 1–2 роки раніше. Статеві відмінності у формі грудної клітки визначаються приблизно років з п'ятнадцяти. Рухомість грудної клітки зростає до 17 років; у дітей рухомість грудної клітки більш виражена під час вдиху, ніж видиху. У похилому віці зі зниженням тону м'язів грудної клітки її розміри зменшуються, нахил ребер збільшується, рухомість їх стає меншою у зв'язку з окостенінням реберних хрящів.

Додатковий скелет представлений кістками верхньої та нижньої кінцівок. Переміщення більшої частини наземних хребетних пов'язані з кінцівками. У процесі еволюції скелет кінцівок зазнав значних змін – у людини верхні кінцівки стали органами праці, нижні утримують тіло в вертикальному положенні, виконують функції опори і переміщення. Скелет кінцівок складається з двох відділів – скелета пояса та скелета вільної кінцівки.

1.2.3.4. Кістки верхньої кінцівки

Кістки верхньої кінцівки поділяються на кістки пояса верхньої кінцівки та кістки вільної верхньої кінцівки. Пояс верхньої кінцівки розташований у верхній частині грудної клітки; до нього прикріплюються кістки вільної верхньої кінцівки, пояс верхньої кінцівки сприяє збереженню вертикального положення тіла і збільшує в різних площинах розмах рухів всієї верхньої кінцівки та її частин. До кісток пояса верхніх кінцівок відносяться лопатки та ключиці.

Ключиця з'єднує верхню кінцівку зі скелетом тулуба, відсуває плечовий суглоб на потрібну відстань від грудної клітки, що обумовлює більшу свободу руху вільній кінцівці. Ключиця є парною кісткою, відноситься до довгих трубчастих кісток, має S-подібну форму, складається з тіла, медіального та латерального кінців. Ключиця розміщується на передній поверхні грудної клітки вздовж фронтальної осі, трохи прикриває перше ребро. Медіальний, або грудинний кінець з'єднується з грудиною. Латеральний, або акроміальний відросток з'єднується з лопаткою.

Лопатка знаходиться на задній поверхні грудної клітки біля хребтового стовпа, в області 2–7-го ребер. Лопатка з'єднується з хребтовим стовпом м'язами і легко зміщується при їх скороченні. У лопатці розрізняють реберну і задню (дорсальну) поверхні, латеральний, медіальний і верхній краї, латеральний, нижній і верхній кути. Реберна поверхня ввігнута, утворює підлопаткову ямку, де розміщується підлопатковий м'яз. На дорсальній поверхні є виступ – ость лопатки, вона поділяє лопатку на надостну та підостну ямки, де розташовуються надостний та підостний м'язи. Ость лопатки переходить в акроміальний відросток, який з'єднується з ключицею. Латеральний кут лопатки потовщений і закінчується суглобовою впадиною, яка слугує для з'єднання з головою плечової кістки. Медіальний край лопатки повернений до хребетного стовпа, розташований між верхнім і нижнім кутами, латеральний край – між нижнім і латеральним кутами. Верхній край, найкоротший, з'єднує верхній і латеральний кути, він має вирізку, де проходять судини і нерви; від верхнього краю відходить добре виражений дзьобоподібний відросток.

Скелет вільної верхньої кінцівки поділяється на відділи: плече, передпліччя, кисть. До кісток плеча відноситься плечова кістка, що являє собою довгу трубчасту кістку. В ній розрізняють тіло і два кінці – епіфізи. Своїм верхнім кінцем плечова кістка з'єднується з лопаткою, нижнім – з кістками передпліччя. Цей верхній кінець закінчується головою плечової кістки, яка входить до плечового суглоба. Донизу головка звужується – це звуження називається анатомічною шийкою; нижче, між головою та тілом, знаходиться місце, яке зветься «хірургічна шийка» – у цьому місці відбувається близько 53 % усіх переломів плечової кістки. Нижній, дистальний кінець плечової кістки розширений і трохи зігнутий вперед, він закінчується виростком плечової кістки. Медіальна частина виростка має форму блока і з'єднується з ліктьовою кісткою. Збоку від блоковидної частини розташована кулеподібна головка виростка, яка зчленовується з променевою кісткою.

Ліктьова кістка розміщена ззовні, з боку мізинця. Верхній її кінець потовщений, на ньому міститься блоковидна вирізка, цією вирізкою ліктьова кістка з'єднується з блоком плечової кістки. На нижньому кінці ліктьової кістки є головка, яка зчленовується з ліктьовою вирізкою променевої кістки. Від головки з медіальної сторони відходить шилоподібний відросток.

Променева кістка розташована з боку великого пальця; на її проксимальному кінці є циліндричної форми головка з суглобовою ямкою для зчленування з блоком плечової кістки. Нижче від головки розташована шийка та горбистість променевої кістки, до якої прикріплюється двоголовий м'яз плеча. Нижній кінець променевої кістки потовщений, на ньому з зовнішньої сторони є шилоподібний відросток, з внутрішньої – ліктьова вирізка для з'єднання з головкою ліктьової кістки. Променева кістка з першим рядом кісток зап'ястка з'єднується зап'ястковою суглобовою поверхнею.

Кисть складається з кісток зап'ястка, п'ястка та кісток (фаланг) пальців. Зап'ясток має 8 невеликих кісток, які розміщені у два ряди по чотири кістки в кожному. Проксимальний ряд з'єднується з передпліччям, дистальний – з кістками п'ястка. З тильної сторони кістки зап'ястка утворюють випуклість, з 40 долонної – ввігнутість, де проходять сухожилки м'язів-згиначів пальців кисті. *П'ясток* має 5 трубчастих кісток, які проксимальним кінцем з'єднуються з кістками зап'ястка, а дистальним – з фалангами пальців. Фаланг пальців всього 14 – у першому (великому) пальці 2 фаланги і по 3 у інших чотирьох пальцях.

1.2.3.5. Кістки поясу нижньої кінцівки

Кістки поясу нижньої кінцівки разом з крижем та куприком утворюють замкнене кісткове кільце – таз, через який вага тіла передається на нижні кінцівки. Розрізняють *таз великий і малий*. *Великий таз* обмежений з боків крилами клубових кісток, ззаду – нижніми поперековими хребцями та основою крижової кістки. Від *малого таза* він відмежовується лінією, що проходить назад по верхньому краю лобкового симфізу до основи крижової кістки. Великий таз спереду відкритий, знизу сполучається з порожниною малого таза, зверху продовжується в черевну порожнину. У ньому розміщені органи нижньої частини черевної порожнини. *Малий таз* є вмістилищем деяких органів сечостатевої системи і травного каналу, а також судин і нервів. До кісток таза прикріплюються м'язи живота та стегна. Таз при звичному вертикальному положенні розташований похило, що сприяє збереженню рівноваги у положенні стоячи без додаткових м'язових зусиль. До поясу нижньої кінцівки відноситься тазова кістка, вона складається з 3 окремих кісток: клубової, лобкової та 41 сідничної, які до 14–16 років з'єднані між собою прошарком хряща, потім цей прошарок

замінюється кістковою тканиною і утворюється одна тазова кістка. На зовнішній поверхні тазової кістки є заглиблення – вертлюжна западина, в якій є суглобова поверхня для з'єднання зі стегною кісткою, і ямка вертлюжної западини, де фіксується зв'язка головки стегна.

Клубова кістка спрямована вгору від вертлюжної западини. На клубовій кістці розрізняють потовщену частину – тіло, що утворює вертлюжну западину, і розширену тонку частину – крило. Внутрішня поверхня крила ввігнута, утворює клубову ямку, що підтримує внутрішні органи. Позаду клубової ямки знаходиться вушкоподібна поверхня для з'єднання з крижем. Сіднична (зовнішня) поверхня має сідничні лінії, де фіксуються однойменні м'язи. Верхній вільний край крила клубової кістки потовщений і утворює клубовий гребінь, де прикріплюються м'язи.

Лобкова кістка розташована попереду вертлюжної западини. Вона має тіло, що входить до складу вертлюжної западини, і дві гілки – верхню, розташовану майже горизонтально і спрямовану вперед, і нижню, що йде від верхньої гілки вниз майже під прямим кутом. У місці сходження верхньої і нижньої гілок є шорстка поверхня для з'єднання з лобковою кісткою протилежної сторони.

Сіднична кістка розташована вниз від вертлюжної западини, складається з тіла, що бере участь в утворенні нижньої частини вертлюжної западини і гілки, яка розташована вгору від тіла і зростається з нижньою гілкою лобкової кістки, утворюючи разом з нею замикальний отвір.

На з'єднанні тіла і гілки утворюється сідничний горб, на який тіло людини спирається при сидінні.

Вільна нижня кінцівка починається від кульшового суглоба і складається з 3 відділів: стегно (проксимальний відділ кінцівки), гомілка і стопа (дистальний відділ).

Стегнова кістка є основою стегна, це найбільша кістка скелета. Ця кістка належить до довгих трубчастих кісток, її проксимальний епіфіз закінчується головою, яка переходить у шийку. Біля переходу головки в тіло є 2 виступи – великий і малий вертлюги. Дистальний кінець кістки потовщений, там є 2 великі виступи з суглобовими поверхнями – медіальний та латеральний виростки, між якими утворюється глибока міжвиросткова ямка.

Надколінник – плоска сесамовидна кістка, розташована попереду колінного суглоба у сухожилку чотириголового м'яза стегна, широкою ча-

стиною обернена вверху, вужчою (верхівка) – вниз. Надколінник захищає колінний суглоб, збільшує силу чотириголового м'яза стегна.

До **кісток гомілки** належать великогомілкова і малогомілкова кістки. Великогомілкова кістка товстіша, розташована медіально, з боку великого пальця. Тіло великогомілкової кістки тригранної форми, гострий передній край вкритий тільки шкірою і тому часто травмується. Проксимальний кінець великогомілкової кістки потовщений, має медіальний і латеральний виростки та суглобову поверхню для з'єднання зі стегною кісткою. Між суглобовими поверхнями виростків великогомілкової та стегнової кісток є два хрящі – меніски, що часто травмуються. Дистальний епіфіз великогомілкової кістки зчленовується з надп'яtkовою кісткою заплесна стопи і закінчується спрямованим донизу відростком – присередньою кісточкою, яка добре помітна і прощупується під шкірою.

Малогомілкова кістка розташована з латеральної сторони гомілки (з боку мізинця). Проксимальний кінець її потовщений і називається головою, на ній є суглобова поверхня для з'єднання з латеральним виростком великогомілкової кістки. Дистальний епіфіз витягнутий і утворює латеральну кісточку, довшу за присередню кісточку великогомілкової кісточки.

Скелет стопи поділяється на три відділи: заплесно, плесно, фаланги пальців і утворений 26 кістками: 7 губчастих кісток заплесна (надп'яtkова, п'яtkова, човноподібна, кубоподібна і 3 клиноподібних), 5 коротких трубчастих кісток плесна, 14 кісток фаланг пальців. Фаланг пальців на всіх пальцях по три, на великому пальці – дві. Кістки стопи з'єднуються зв'язками і утворюють склепіння 43 стопи, яке допомагає рівномірному розподілу навантаження та забезпечує пружність і еластичність при ходьбі.

1.2.4. М'язова система

М'язова система – це сукупність м'язових волокон людини, що дозволяє рухатися через їх стиснення або скорочення. В стисканні м'язи напружуються і збільшуються, а в розслабленому стані стають в'ялими і м'якими. М'язи, прикріплені до кісток і зв'язок, представляють систему руху. У них виражаються, відповідно, закони динаміки і сили. Для кожного м'яза, що тягне в одному напрямку, повинен бути відповідний м'яз, який тягне в протилежному напрямку. Таким чином м'язи з'єднуються по всьому тілу. Кожний м'яз з правого боку повинен бути з'єднаним з іншим

зліва, для кожного згинаючого м'яза спереду повинен бути відповідний розгинаючий м'яз позаду. М'язи також представляють собою систему важелів. Вони прямо пропорційні по відношенню до довжини важеля, який вони рухають. М'язи окремих пальців маленькі і розташовані між кістками руки. Вони стають більшими в міру просування вгору по руці. М'язи передпліччя більші, ніж м'язи пальців, а м'язи плеча, відповідно, ще більші. Будь-які м'язи, як вони не називалися б і якою не була б їхня форма, слід розуміти як м'язові групи. Побудова фігури має починатися з роздумів про ці групи та про їх співвідношення між собою. Про них слід думати подібно до того, як ми уявляємо собі тіло осі, частини тіла якої з'єднані між собою однією вертикальною лінією, тобто без урахування взаємодії цих частин між собою. В ідеалі, в силу гравітації, ці м'язові групи будуть симетрично збалансовані одна з одною. Але по факту так відбувається дуже рідко, і, тим більше, ніколи не буває в русі. У співвідношенні між собою м'язи обмежені трьома можливими площинами руху: вони можуть бути зігнуті вперед або назад в сагітальній або серединній площині, скручені в горизонтальній площині або нахилені у фронтальній.

1.2.4.1. М'язи голови, шиї та тулубу

1.2.4.1.1. М'язи голови

В області голови розрізняють дві функціональні групи м'язів: жувальні м'язи та мімічні м'язи.

Жувальні м'язи починаються на кістках черепа і прикріплюються до нижньої щелепи. Вони забезпечують різноманітні рухи в скронево-нижньощелепному суглобі під час жування, ковтання, при членороздільному мовленні. До жувальних м'язів належать жувальний, скроневий, медіальний та латеральний крилоподібні м'язи. Чотири жувальних м'язи кожної сторони пов'язані між собою генетично (усі вони походять з однієї зябрової дуги), морфологічно (всі вони прикріплюються до нижньої щелепи, яку рухають при скороченнях) і функціонально (вони здійснюють жувальні рухи нижньої щелепи).

Жувальний м'яз починається від нижнього краю виличної кістки і виличної дуги і прикріплюється до зовнішньої поверхні кута і гілки нижньої щелепи.

Скроневий м'яз має форму віяла, заповнює всю скроневу ямку на черепі; її пучки сходяться, утворюючи міцний сухожилок, який проходить під виличну дугу і закінчується на вінцевому відростку нижньої щелепи.

Медіальний крилоподібний м'яз розташований у напрямку жувально-го м'яза, тільки з внутрішньої сторони нижньої щелепи; починається медіальний крилоподібний м'яз від медіальної пластинки крилоподібного відростка нижньої щелепи і прикріплюється до внутрішньої сторони кута нижньої щелепи.

Латеральний крилоподібний м'яз має поперечну спрямованість м'язових пучків; починається латеральний крилоподібний м'яз від нижньої поверхні великого крила клиноподібної кістки та латеральної пластинки крилоподібного відростка і прикріплюється до шийки суглобового відростка нижньої щелепи і до капсули скронево-нижньощелепного суглоба.

Функції жувальних м'язів. У комбінованому скронево-нижньощелепному суглобі відбуваються рухи нижньої щелепи вгору, вниз, вперед, назад і в сторони. *Рух нижньої щелепи вгору* (стискання зубів) здійснюють жувальний, скроневий і медіальний крилоподібний м'яз, рух вниз відбувається під дією сили тяжіння при розслаблених м'язах, які піднімають щелепу; цьому рухові допомагають м'язи, розташовані вище під'язикової кістки. *Рух нижньої щелепи вперед* здійснюється одночасним скороченням латеральних крилоподібних м'язів з обох сторін, рух назад – скороченням нижніх пучків скроневого м'яза. *Рух нижньої щелепи в сторони* здійснюється почерговим скороченням латеральних крилоподібних м'язів справа та зліва. Якщо скорочується м'яз правої сторони, то відбувається рух щелепи вліво, і навпаки. Найсильнішими є м'язи, що піднімають нижню щелепу.

Мімічні м'язи – це тонкі м'язові пучки, що лежать відразу під шкірою. Вони групуються навколо природних отворів: рота, носа, щілини ока, вуха, та або звужують їх, або розширюють. Характерною особливістю цих м'язів є те, що один кінець їх обов'язково закінчується в шкірі, подвійної опори на кістках вони не мають. При скороченні ці м'язи викликають складні виразні рухи шкіри (міміку), що надають певний вираз обличчю, відображають душевний стан. Мімічні м'язи також беруть участь у мовленні, жуванні. До мімічних м'язів належать надчерепний м'яз, коловий м'яз ока, коловий м'яз рота, м'яз – зморщувач брови, носовий м'яз, м'язи – опускачі кута рота, нижньої губи, підборідний, щічний м'яз,

61 м'язи – підіймачі верхньої губи та кута рота, малий та великий виличні м'язи, м'яз сміху та ін.

Надчерепний м'яз вкриває все склепіння черепа, має широку сухожилкову частину (сухожилковий шолом), який розташований між м'язовими черевцями: переднім, або лобовим, і заднім, або потиличним. Сухожилковий шолом міцно зростається зі шкірою та слабкіше з окістям кісток черепа, тому його досить легко відділити від кісток черепа (скальпування). Скорочення лобового черевця при фіксованому сухожилковому шоломі піднімає брови, утворюючи поперечні складки шкіри в області лоба; скорочення потиличного черевця зміщує шкіру чола назад.

Коловий м'яз ока розташований навколо очної ямки, під шкірою верхньої та нижньої повік і біля слізного мішка. Цей м'яз при скороченні закриває око, заплющує його, розширює слізний мішок (що сприяє набiranню в нього сліз), тягне брови вниз, бо є м'язом-антагоністом лобового черевця надчерепного м'яза.

Коловий м'яз рота розташований під шкірою навколо ротового отвору і звужує його при скороченні.

Щічний м'яз розташований в товщі щоки. М'яз починається від альвеолярного відростка верхньої щелепи і гілки нижньої щелепи, іде вперед і закінчується в області кута рота. Крізь м'яз проходить проток біля вушної слинної залози. Скорочення цього м'яза підвищує тиск в ротовій порожнині і сприяє вичавлюванню вмісту ротової порожнини назовні, а також притискає щоки та губи до ясен і зубів.

М'яз – підіймач верхньої губи починається від краю очної ямки верхньої щелепи і закінчується в шкірі носогубної зморшки. При скороченні піднімає верхню губу та тягне вгору крило носа, розширюючи ніздрі.

М'яз сміху – невеликий поперечний пучок, який іде до кута рота, часто відсутній. Розтягує рот при сміхові.

1.2.4.1.2. М'язи шиї

М'язи шиї поділяють на поверхневі, глибокі та середню групу (середньорозташовані); усього м'язів шиї 17. До поверхневих м'язів належать підшкірний м'яз і грудинно-ключично-соскоподібний м'яз. До середньої групи м'язів – м'язи, розташовані вище і нижче під'язикової кістки. Глибокі м'язи шиї представлені латеральними і медіальними групами

м'язів. До латеральної групи належать передній, середній і задній драбинчастий м'язи, до медіальної – м'язи, що лежать на хребцях, вони ще також називаються передхребцевими м'язами. Це довгий м'яз голови, довгий м'яз шиї та невеликі м'язи, що знаходяться між потиличною кісткою і першим хребцем.

Грудинно-ключично-соскоподібний м'яз – найбільший **поверхневий м'яз шиї**, він починається двома частинами від передньої поверхні рукоятки грудини та грудинного кінця ключиці, а прикріплюється до соскоподібного відростка скроневої кістки. При двосторонньому скороченні м'яза голова утримується в вертикальному положенні, закидається назад, при односторонньому – нахиляється в бік м'яза, що скорочується. Грудинно-ключично-соскоподібний м'яз розташований під підшкірним м'язом, він у вигляді валика рельєфно виступає на передньо-боковій поверхні шиї.

Підшкірний м'яз шиї розташований безпосередньо під шкірою, на фасції, у вигляді тонкої пластинки; починається на рівні 2-го ребра від фасції і прикріплюється до краю нижньої щелепи, частково продовжуючись у м'язи рота. Відтягує шкіру шиї, тим самим запобігає здавлюванню підшкірних вен, також може тягнути до низу кут рота, що має значення для міміки.

Невеликі, короткі і тонкі м'язи середньої групи беруть участь у актах жування і ковтання. М'язи, що розміщені нижче під'язикової кістки – підпід'язикові, а ті, що розміщені вище під'язикової кістки – надпід'язикові. До них відносяться: надпід'язикові (щелепно-під'язиковий м'яз, двочеревцевий м'яз, підборідно-під'язиковий м'яз, шило-під'язиковий м'яз) – піднімають під'язикову кістку; підпід'язикові (грудинно-під'язиковий м'яз, лопатково-під'язиковий м'яз, грудинно-щитовидний м'яз, щито-під'язиковий м'яз) – опускають під'язикову кістку.

Глибокі м'язи шиї, латеральна група:

- передній драбинчастий м'яз – починається від поперечних відростків шийних хребців, прикріплюється до 1-го ребра спереду від борозни підключичної артерії;
- середній драбинчастий м'яз – починається від поперечних відростків шийних хребців, прикріплюється до 1-го ребра позаду від борозни підключичної артерії;
- задній драбинчастий м'яз – починається від поперечних відростків шийних хребців, прикріплюється до 2-го ребра.

Їх функція: при двосторонньому скороченні згинають шию, при односторонньому – відводять у свій бік, при фіксованій шиї піднімають 1-ше та 2-ге ребра.

Глибокі м'язи шиї, медіальна група:

- довгий м'яз голови і шиї – лежить на тілах шийних хребців, прикріплюється до основної частини потиличної кістки;
- передній і латеральний прямі м'язи голови – починаються від латеральної маси і поперечного відростка атланта, закінчуються на потиличній кістці.

Їх функція: згинають шию і голову.

1.2.4.1.3. М'язи спини

М'язи спини поділяють на поверхневі та глибокі. До поверхневих належать:

- трапецієподібний м'яз починається від остистих відростків усіх грудних хребців, від зовнішнього потиличного виступу та прикріплюється до акроміального кінця ключиці, лопаткової ості. Функція: верхні пучки м'яза піднімають плечовий пояс, нижні опускають; при двосторонньому скороченні зводяться лопатки (зміщення плечового пояса назад), розгинаються голова та шия;

- *найширший м'яз спини* починається від остистих відростків нижніх грудних і всіх поперекових хребців, від крижової кістки, клубової кістки, нижніх ребер, прикріплюється до малого горбка плечової кістки. Функція: розгинає, приводить, пронує (обертає всередину) плече, при фіксованих кінцівках підтягує тулуб, бере участь у диханні;

- *великий ромбоподібний і малий ромбоподібний м'язи* інколи об'єднують в один ромбоподібний м'яз, починаються від остистих відростків нижніх шийних і верхніх грудних хребців, прикріплюються до медіального краю лопатки. Функція: піднімає лопатку, наближує лопатку до хребта (зміщення плечового пояса назад), фіксує лопатку;

- *м'яз – підіймач лопатки* починається від поперечних відростків шийних хребців, прикріплюється до верхнього кута лопатки. Функція: піднімає лопатку;

- *задній верхній зубчастий м'яз* починається від остистих відростків 2-х нижніх шийних і 2-х верхніх грудних хребців, прикріплюється до 2–

5 ребер. Функція: піднімає 2–5 ребра; – задній нижній зубчастий м'яз починається від остистих відростків нижніх грудних і верхніх поперекових хребців, прикріплюється до 9–12 ребер. Функція: опускає нижні ребра.

До глибоких м'язів спини належать:

– ремінний м'яз голови і шиї починається від остистих відростків 5-ти нижніх шийних (м'яз голови) і 6-ти верхніх грудних (м'яз шиї) хребців, прикріплюється до соскоподібного відростка (м'яз голови) і до поперечних відростків шийних хребців (м'яз шиї). Функція: при односторонньому скороченні повертає голову в свою сторону, при двосторонньому скороченні розгинає голову і шию;

– *м'яз – випрямляч хребта* (латеральний тракт глибоких м'язів спини) починається від крижової кістки, клубової кістки, остистих і поперечних відростків поперекових хребців; залежно від точок прикріплення поділяється на три частини:

- клубово-реберний м'яз прикріплюється до ребер;
- найдовший м'яз прикріплюється до поперечних відростків грудних і шийних хребців і соскоподібного відростка;
- остьовий м'яз прикріплюється до остистих відростків грудних і шийних хребців.

Функції: остьовий м'яз розгинає хребет; клубово-реберний м'яз опускає ребра, при односторонньому скороченні клубово-реберний м'яз і найдовший м'язи можуть відводити хребет у свою сторону;

– поперечно-остьовий м'яз (медіальний тракт глибоких м'язів спини, лежить під латеральним) починається від поперечних відростків нижніх хребців, прикріплюється до остистих відростків верхніх хребців, складається з трьох частин (шарів):

- *півостьовий м'яз* – пучки цього м'яза перекидаються через 5–6 хребців;
- *багатороздільні м'язи* – пучки м'язових волокон перекидаються через 3–4 хребці;
- *м'язи-обертачі* – пучки м'язових волокон перекидаються через один хребець.

Функції: м'язи-обертачі при односторонньому скороченні виконують обертання хребта, при двосторонньому – розгинання хребта; міжостьові м'язи розгинають хребет; міжпоперечні м'язи відводять хребет у свою

сторону; підпотиличні м'язи при двосторонньому скороченні розгинають голову, при односторонньому скороченні відводять і обертають голову в свою сторону.

1.2.4.1.4. М'язи грудної клітки

М'язи грудної клітки поділяються на поверхневі та глибокі, розміщені в декілька шарів. Одна група м'язів починається на грудній клітці, бере напрямок до пояса верхньої кінцівки і вільної верхньої кінцівки та приводить їх у рух, друга – власні м'язи грудей, є дихальними м'язами.

Поверхневі м'язи грудної клітки при фіксованих верхніх кінцівках підіймають ребра і таким чином беруть участь у диханні. До поверхневих м'язів належать:

- *великий грудний м'яз*, починається від грудинного кінця ключиці, грудини, хрящів 2–7-го ребер, прикріплюється до плечової кістки; згинає, приводить, пронує плече;

- *малий грудний м'яз*, лежить під великим грудним м'язом, починається від 2– 5-го ребер, прикріплюється до лопатки; зміщує вниз і вперед;

- *підключичний м'яз*, лежить між ключицею та 1-м ребром; зміщує ключицю вниз;

- *передній зубчастий м'яз*, починається зубцями від 9 верхніх ребер, прикріплюється до медіального краю лопатки; зміщує лопатку до тулуба.

Глибокі м'язи грудної клітки:

- *зовнішні міжреберні м'язи* починаються від нижнього краю ребра, йдуть зверху вниз і ззаду наперед і прикріплюються до верхнього краю нижнього ребра; піднімають ребра, розширюючи грудну клітку, і таким чином беруть участь у диханні (вдих);

- *внутрішні міжреберні м'язи* лежать під зовнішніми, волокна їх ідуть у напрямку, протилежному напрямку зовнішніх міжреберних м'язів; опускають ребра, звужуючи грудну клітку, і таким чином беруть участь у диханні (видих);

- *підреберні м'язи* лежать на внутрішній поверхні задньої стінки грудної клітки, волокна ідуть у тому ж напрямку, що й волокна внутрішніх міжреберних м'язів; опускають ребра при видиху;

– *поперечний м'яз* грудної клітки лежить на внутрішній поверхні передньої стінки грудної клітки, починається від тіла грудини, мечоподібного відростка, прикріплюється до хрящів 2–6-го ребер; опускає ребра, беручи участь у видиху;

– *діафрагмальний м'яз (діафрагма)* починається від поперекових хребців, від хрящів 7–12-го ребер, від задньої поверхні мечоподібного відростка, волокна всіх цих частин сходяться в сухожилковий центр; бере участь у диханні.

1.2.4.1.5. М'язи живота

М'язи живота оточують черевну порожнину, утворюючи її стінки. Забезпечують рухи тулуба, виконуючи згинання, відведення, приведення, обертання; утворюють черевний прес, який підтримує внутрішньочеревний тиск. Завдяки наявності м'язів черевного преса нутрощі черевної порожнини утримуються у своєму положенні; м'язи живота беруть участь у дихальних рухах. Розрізняють передні, бокові і задні м'язи.

Передні м'язи:

– *прямий м'яз живота* починається від передньої поверхні хрящів 5–7-го ребер і мечоподібного відростка, прикріплюється до лобкової кістки; при скороченні опускає грудну клітку і згинає хребет;

– біла лінія живота: праві та ліві м'язи передньобоків стінки живота з'єднуються сухожилковими волокнами і утворюють білу лінію живота, яка йде від мечоподібного відростка грудини до лобкового симфізу.

Бокові м'язи (латеральна група):

– *зовнішній косий м'яз живота* починається від 8-ми нижніх ребер, прикріплюється до клубової кістки; при односторонньому скороченні повертає тулуб у протилежний бік, при двосторонньому скороченні опускає ребра, згинає хребет;

– *внутрішній косий м'яз живота* лежить під зовнішнім, починається від клубової кістки і прикріплюється до нижнього краю 10–12-го ребер; при односторонньому скороченні разом з зовнішнім косим м'язом живота протилежної сторони повертає тулуб у свою сторону, при двосторонньому скороченні згинає хребет;

– *поперечний м'яз живота* лежить під внутрішнім косим м'язом, починається від внутрішньої поверхні 6-ти нижніх ребер, від клубової кіс-

тки, апоневроз м'яза зростається з апоневрозом такого ж м'яза протилежної сторони; при двосторонньому скороченні зменшує об'єм черевної порожнини, є головною складовою черевного преса.

До задніх м'язів живота належить:

– квадратний м'яз попереку – це чотирикутна м'язова пластина, починається від клубової кістки, прикріплюється до XII ребра і поперечних відростків поперекових хребців; при односторонньому скороченні разом з іншими черевними м'язами нахилиє в сторону хребетний стовп з грудною кліткою, при тонічному скороченні на обох сторонах разом з тими ж м'язами утримує хребет у вертикальному положенні.

1.2.4.2. М'язи кінцівок

1.2.4.2.1. М'язи верхньої кінцівки

М'язи верхньої кінцівки здійснюють рухи руки, необхідні для виконання її функції як органа праці.

М'язи пояса верхньої кінцівки прикріплюють вільну верхню кінцівку до скелета тулуба, рухають кістки, головним чином лопатку і всю верхню кінцівку. М'язи поясу верхньої кінцівки відповідно до шароподібної форми плечового суглоба і рухів у всіх напрямках, прикріплюються до плечової кістки по всіх її сторонах; вони поділяються на задню і передню групи.

До задньої групи належать:

– **дельтоподібний м'яз** вкриває собою проксимальний кінець плечової кістки; вона починається від латеральної частини ключиці і ості лопатки, прикріплюється до плечової кістки; відводить руку (середні волокна), згинає (передні волокна) та розгинає (задні волокна) плече;

– **надостьовий м'яз** починається в однойменній ямці лопатки і прикріплюється до великого горбка плечової кістки; відводить руку;

– **підостьовий м'яз** починається в однойменній ямці лопатки і прикріплюється до великого горбка плечової кістки; повертає плече назовні (супінація);

– **малий круглий м'яз** починається від тильної поверхні лопатки і прикріплюється до великого горбка плечової кістки; повертає плече назовні (супінація);

– *великий круглий м'яз* починається від нижнього кута лопатки і прикріплюється до малого горбка плечової кістки; повертає плече всередину (пронація);

– *підлопатковий м'яз* починається в однойменній ямці лопатки і прикріплюється до малого горбка плечової кістки; повертає плече всередину (пронація).

До передньої групи м'язів пояса верхньої кінцівки належать: великий грудний м'яз, малий грудний м'яз, дзьобовидно-плечовий м'яз (починається від дзьобоподібного відростка лопатки і прикріплюється до медіальної поверхні плечової кістки; згинає і приводить плече.

М'язи вільної верхньої кінцівки поділяються на м'язи плеча, передпліччя, кисті.

М'язи плеча поділяються на два згиначі на передній поверхні і два розгиначі на задній поверхні. Вони впливають на ліктьовий суглоб, виконуючи рухи навколо фронтальної осі, і тому розташовуються на передній і задній поверхнях плеча, прикріплюються до кісток передпліччя. Ці групи м'язів відділяються сполучнотканинними перетинками.

Передні м'язи плеча:

– *двоголовий м'яз плеча* починається довгою головкою від верхнього краю суглобової западини лопатки і короткою головкою від дзьобоподібного відростка лопатки, прикріплюється до ліктьової кістки;

– *плечовий м'яз* починається від плечової кістки, прикріплюється до променевої кістки; згинає передпліччя.

Задні м'язи плеча:

– *триголовий м'яз плеча* вкриває всю задню поверхню плеча, починається довгою головкою від нижнього краю суглобової западини лопатки, медіальною і латеральною головками від плечової кістки, прикріплюється до ліктьового відростка; розгинає плече і передпліччя;

– *ліктьовий м'яз* починається на задній поверхні латерального відростка плечової кістки, прикріплюється до ліктьового відростка; розгинає передпліччя.

М'язи передпліччя за функцією поділяються на згиначі та розгиначі, більшість їх є багатосуглобовими, оскільки діють на багато суглобів; за розташуванням ці м'язи поділяються на передню (згиначі) і задню (розгиначі) групи.

М'язи передньої групи згинають передпліччя, кисть, зап'ясток, фаланги пальців кисті, повертають у середину передпліччя і кисть (пронують). Більшість м'язів передньої групи починаються від медіального виростка плечової кістки і прикріплюються до кісток передпліччя та кисті, до них належать:

- *круглий пронатор;*
- *квадратний пронатор;*
- *променевий згинач зап'ястка;*
- *ліктьовий згинач зап'ястка;*
- *довгий долонний м'яз;*
- *поверхневий згинач пальців;*
- *глибокий згинач пальців;*
- *довгий згинач великого пальця.*

М'язи задньої групи розгинають передпліччя, кисть, зап'ясток, фаланги пальців кисті, повертають назовні передпліччя і кисть (супінують). Більшість м'язів задньої групи починаються від латерального виростка плечової кістки і прикріплюються до кісток передпліччя та кисті, до них належать:

- *плечепроменевий м'яз;*
- *довгий променевий розгинач зап'ястка;*
- *короткий променевий розгинач зап'ястка;*
- *розгинач пальців;*
- *розгинач мізинця;*
- *ліктьовий розгинач зап'ястка;*
- *супінатор (повертає передпліччя назовні);*
- *довгий відвідний м'яз великого пальця;*
- *довгий розгинач великого пальця;*
- *розгинач вказівного пальця.*

Значна кількість *м'язів кисті* розміщена з долонного її боку, вони поділяються на три групи – м'язи підвищення великого пальця, м'язи підвищення мізинця та середня група м'язів кисті, розміщених між цими двома групами на тильній стороні кисті.

До м'язів кисті належать:

- *короткий відвідний м'яз великого пальця;*
- *короткий згинач великого пальця;*
- *протиставний м'яз великого пальця;*

- *привідний м'яз великого пальця;*
- *короткий долонний м'яз;*
- *відвідний м'яз мізинця;*
- *короткий згинач мізинця;*
- *протиставний м'яз мізинця;*
- *чотири червоподібні м'язи (згинають проксимальні, розгинають середні та дистальні фаланги 2–5-го пальців);*
- *три долонні міжкісткові м'язи (приводять 2–5-й пальці);*
- *чотири тильні міжкісткові м'язи (відводять 2–5-й пальці).*

1.2.4.2.2. М'язи нижньої кінцівки

М'язи нижньої кінцівки поділяються на м'язи пояса нижньої кінцівки і м'язи вільної нижньої кінцівки. М'язи нижньої кінцівки інервуються від поперекового та крижового сплетінь.

М'язи пояса нижньої кінцівки прямують від таза до верхнього кінця стегнової кістки і роблять рухи в кульшовому суглобі навколо всіх його осей. М'язи розташовані з усіх сторін суглоба і виконують усі види рухів. За точками прикріплення на стегні і за функціями м'язи поясу нижньої кінцівки поділяються на передню і задню групи.

М'язи передньої групи:

– *клубово-поперековий м'яз* починається двома м'язами – клубовим (лежить у клубовій ямці) і великим поперековим м'язом (починається від поперекових хребців). Обидва м'язи з'єднуються в клубово-поперековий, що прикріплюється до малого вертлюга; згинає стегно, при фіксованих кінцівках згинає тулуб.

М'язи задньої групи:

– *великий сідничний м'яз* починається від сідничної поверхні клубової кістки, прикріплюється до сідничної горбистості стегнової кістки; розгинає стегно, при фіксованих кінцівках розгинає тулуб;

– *середній сідничний м'яз* лежить під великим, прикріплюється до сідничної поверхні клубової кістки, прикріплюється до великого вертлюга; відводить стегно;

– *малий сідничний м'яз* лежить під середнім, починається від сідничної поверхні клубової кістки, прикріплюється до великого вертлюга; відводить стегно;

- *м'яз – натягач* широкої фасції починається від верхньої передньої клубової ості та клубового гребеня, прикріплюється до латерального виростка великогомілкової кістки; згинає стегно;
- *грушоподібний м'яз* починається на тазовій поверхні крижової кістки, прикріплюється до великого вертлюга; повертає стегно назовні;
- *внутрішній затульний м'яз* починається від внутрішнього краю затульного отвору, прикріплюється до великого вертлюга; повертає стегно назовні;
- *близнюкові м'язи* – верхній починається від сідничної ості, нижній від сідничного горба; обидва м'язи прикріплюються до великого вертлюга; повертають стегно назовні;
- *зовнішній затульний м'яз* починається від зовнішнього краю затульного отвору, прикріплюється до великого вертлюга; повертає стегно назовні;
- *квадратний м'яз стегна* починається від сідничного горба, прикріплюється до великого вертлюга; повертає стегно назовні.

М'язи вільної нижньої кінцівки поділяються на м'язи стегна, м'язи гомілки, м'язи стопи.

М'язи стегна поділяються на три групи:

- передня група:
 - *чотириголовий м'яз стегна* починається 4-ма головками: прямий м'яз стегна – від нижньої передньої клубової ості, латеральний, медіальний і проміжний широкі м'язи – від шорсткої лінії стегнової кістки; всі прикріплюються до горбистості великогомілкової кістки; розгинає гомілку, прямий м'яз стегна бере участь у згинанні стегна;
 - *кравецький м'яз* починається від верхньої передньої клубової ості, прикріплюється до горбистості великогомілкової кістки; згинає стегно в кульшовому суглобі і згинає гомілку в колінному суглобі;
- задня група:
 - *півсухожилковий м'яз* починається від сідничного горба, прикріплюється до великогомілкової кістки; розгинає стегно і згинає гомілку;
 - *півперетинчастий м'яз* починається від сідничного горба, прикріплюється 3-ма пучками до великогомілкової кістки; розгинає стегно і згинає гомілку;

- *двоголовий м'яз стегна* починається двома головками: довгою від сідничного горба і короткою від стегнової кістки, прикріплюється до головки маломілкової кістки, розгинає стегно і згинає гомілку;
- медіальна група:
 - *гребінний м'яз*;
 - *довгий привідний м'яз*;
 - *короткий привідний м'яз*;
 - *великий привідний м'яз*;
 - *стрункий (ніжний) м'яз*.

М'язи гомілки поділяються на три групи:

- передня група:
 - *передній великогомілковий м'яз (розгинає стопу)*;
 - *довгий розгинач пальців (розгинає 2–5-й пальці, розгинає стопу)*;
 - *довгий розгинач великого пальця (розгинає великий палець, стопу)*;
 - *довгий маломілковий м'яз (пронує стопу)*;
 - *короткий маломілковий м'яз (піднімає латеральний край стопи)*;
- латеральна група:
 - *довгий маломілковий м'яз (пронує стопу)*;
 - *короткий маломілковий м'яз (підіймає латеральний край стопи)*;
- задня група:
 - *триголовий м'яз литки (згинає стопу-ставить стопу на пальці)*;
 - *підшовний м'яз (згинає гомілку і стопу)*;
 - *підколінний м'яз (згинає гомілку, при зігнутому коліні повертає гомілку всередину)*;
 - *довгий згинач пальців (згинає 2–5-й пальці та стопу)*;
 - *довгий згинач великого пальця*;
 - *задній великогомілковий м'яз (згинає стопу, супінує стопу)*.

М'язи стопи поділяють на м'язи тильної поверхні стопи і м'язи підшовної поверхні стопи. До *тильних м'язів* належать:

- *короткий розгинач пальців*;
- *короткий розгинач великого пальця*.

Підошовні м'язи:

- відвідний м'яз великого пальця;
- короткий згинач великого пальця;
- привідний м'яз великого пальця;
- відвідний м'яз мізинця;
- короткий згинач мізинця;
- протиставний м'яз мізинця;
- короткий згинач пальців;
- квадратний м'яз підошви;
- чотири червоподібні м'язи;
- три підошовні міжкісткові м'язи;
- три тильні міжкісткові м'язи.

1.2.5. Питання для самоконтролю

1. У чому полягає значення пластичної анатомії?
2. Що таке пропорції фігури людини?
3. На які основні частини поділяють скелет людини?
4. Які бувають суглоби?
5. Як формується череп?
6. Охарактеризуйте кістки мозкового відділу черепа.
7. Охарактеризуйте кістки лицевого відділу черепа.
8. Як формується хребет?
9. Охарактеризуйте шийний відділ хребта.
10. Охарактеризуйте грудний відділ хребта.
11. Охарактеризуйте поперековий відділ хребта.
12. Охарактеризуйте крижовий та куприковий відділи хребта.
13. Як формується кістка груднина?
14. Охарактеризуйте кістки ребер.
15. З чого формується скелет верхньої кінцівки?
16. Охарактеризуйте кістку лопатку.
17. Охарактеризуйте кістку ключицю.
18. Як формується плечова кістка?

19. Охарактеризуйте кістки передпліччя.
20. Охарактеризуйте кістки кисті.
21. Як формується скелет нижньої кінцівки?
22. Охарактеризуйте тазову кістку.
23. Охарактеризуйте клубову кістку.
24. Охарактеризуйте сідничну кістку.
25. Охарактеризуйте лобкову кістку.
26. Як формується таз?
27. Охарактеризуйте стегнову кістку.
28. Охарактеризуйте кістки гомілки.
29. Охарактеризуйте кістки стопи.
30. У чому значення м'язової система людини.
31. Охарактеризуйте м'язи голови.
32. Охарактеризуйте м'язи шиї.
33. Охарактеризуйте м'язи грудей та живота.
34. Охарактеризуйте м'язи спини.
35. Охарактеризуйте м'язи верхніх кінцівок.
36. Охарактеризуйте м'язи нижніх кінцівок.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИ НАВЧАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА РИСУНКА»

2.1. ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ

Основними формами навчання є лекційні, практичні заняття та самостійна підготовка здобувачів. На лекційних заняттях здобувачі отримують теоретичні знання щодо виконання практичних робіт з академічного рисунка згідно запланованих завдань. На практичних заняттях здобувачі вчаться застосовувати методику та технічні прийоми виконання академічного рисунка в межах композиційного, лінійно-конструктивного та світлотіньового моделювання запланованих завдань; формують власний арсенал компетентностей, необхідних для подальшої професійної діяльності як фахівцю художніх спеціальностей.

Основні методи навчання передбачають використання наступних прийомів:

- 1) пояснювально-ілюстративний (словесні: розповідь, пояснення, бесіда; наочні ілюстративно-демонстраційні прийоми);
- 2) практичні (практична робота і навчальні вправи);
- 3) репродуктивний (виготовлення копії завдання за вказаними зразками);
- 4) проблемний (ознайомлення із творчими методами і прийомами роботи провідних фахівців з метою покращення практичних навиків);
- 5) творчо-пошуковий (опрацювання технічних прийомів);
- 6) дослідницькі засоби опрацювання манери виконання практичної роботи.

Зміст практичних робіт визначається викладачем відповідно до завдань згідно програми. Викладач визначає теми занять, враховуючи поступальність накопичення знань та навиків здобувачів, а також складність технічних прийомів рисунка, що при цьому застосовуються.

Варто згадати, так званий геометричний метод навчання рисування, який застосовувався митцями упродовж багатьох століть. Цей метод ба-

зується на вписуванні зображуваних об'єктів в звичайні геометричні форми. Такий метод уможливорює усвідомлення закономірностей побудови будь яких складних предметів і швидше засвоїти підвалини грамотного рисування, а також допомагає зрозуміти основи розподілу світлотіні на компонентах натури.

Варто починати навчання рисунку з розуміння і засвоєння закономірності лінійної і повітряної перспектив, які не лише дозволяють вникнути в суть конструкції зображуваних предметів, але надають сенс і ясність категоріям перспективних скорочень і змін у сприйнятті об'єктів, що віддаляються. Успіх роботи над рисунком залежить від розуміння базових понять: ракурс, лінія горизонту, лінія сходу, точка сходу всіх ліній, картинна площина та ін. Дані категорії є одними з найважливіших, адже досягнення в роботі над рисунком багато в чому залежать від знань правил перспективи та вміння використовувати їх і практично застосовувати. Це дозволяє здобувачам в подальшому зображувати будь який предмет з натури переконливо і професійно. Важлива багаторазова наочна демонстрація прикладів застосування перспективи у рисунках геометричних предметів, інтер'єрів та екстер'єрів.

Студент повинен засвоїти навички розвитку окоміру, що досягається остійною практикою рисування з натури з все меншими похибками і відчувати пропорційні співвідношення предметів.

Щоби правильно знаходити співвідношення частин предметів, окрім знань, необхідно мати відчуття пропорцій. З методичної точки зору варто, тренуючи окомір, розвивати просторове мислення. Якщо будувати лише «на око», можна знову припускатися старих помилок. Треба використовувати інтегрований підхід, особливо в рисуванні складних форм, таких, як голова людини. Не перевіряючи себе, можна з легкістю опинитись у пастці, яка призводить до звикання ока і хибного сприйняття пропорційних співвідношень.

З точки зору методики викладання рисунку найбільш корисною вправою для розвитку бачення майбутньої композиції є представлення предмету та вписування його в уявну рамку (формат), або навпаки в уявну рамку помістити рисунок предмета. У процесі засвоєння цих прийомів можна ускладнити задачу, по принципу «від простого до складного» та додати в компоновку ще більше предметів. Так закладаються та виховуються базові розуміння композиції, необхідні в подальшому для виконання більш складних завдань в рисунку. Такі вправи допомагають зро-

зуміти пропорційні співвідношення зображуваних предметів до розміру формату. Рисунок не повинен розпирати форма, або навпаки, не бути занадто маленьким.

Методика викладання академічного рисунку передбачає пояснення студентам послідовності виконання роботи від початку й до кінця.

Для цього потрібно дотримуватись наступної поетапності:

- ✓ зрозуміти завдання і цілі;
- ✓ зробити аналіз натурної постановки та визначити ракурс бачення;
- ✓ констатувати масштаб і особливості предметів, правильно розмістити аркуш паперу (з домінантою вертикалі чи горизонталі);
- ✓ розташувати та врівноважити предмети;
- ✓ знайти змістовий центр композиції;
- ✓ здійснити лінійно-конструктивну побудову, враховуючи пропорції та передачу характеру;
- ✓ застосувати розподіл світлотіні для виявлення об'єму предметів;
- ✓ закінчити рисунок узагальненням, надаючи йому максимально відповідаючи натурі світло-тонових градацій.

У процесі роботи над будь яким рисунком варто обговорювати в колі студентів загальні помилки та надавати поради як їх уникнути в майбутньому. Цінний досвід обговорення під час викладання та аналіз типових помилок допомагає студентам не повторювати їх знову.

Також під час обговорення помилок варто акцентувати увагу на важливість постійного виконання начерків, які відіграють неабияку роль в розвитку окоміру і майбутньому уникненню помилок.

Самостійна робота здобувачів передбачає практичний характер вирішення завдань із застосуванням теоретичних знань.

Індивідуальні заняття проводяться з метою покращення підготовки здобувачів щодо засвоєння вивченого матеріалу.

Підведення підсумків практичних робіт можна аналізувати за наступною схемою:

- художньо-естетичні якості роботи;
- послідовність виконання роботи;
- грамотність у виконанні лінійно-конструктивної побудови, виявлення світлотіні, опрацювання тональних градацій, виявлення планів, а також узагальнення роботи;

- правильний підбір графічних матеріалів для виконання завдання з відповідним застосуванням конкретної техніки;
- творче переосмислення та самоаналіз опрацьованого матеріалу.

Під час підготовки здобувачів необхідно врахувати природні здібності та обдарованість студентів.

Основною формою перевірки знань є модульна контрольна робота, залік, екзамен. Оцінювання знань студентів проводиться за модульно-рейтинговою системою, в основу якої покладено принцип коопераційної звітності, обов'язковості модульного контролю, накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь та навичок. Максимальна сумарна оцінка – 100 балів.

У процесі оцінювання навчальних досягнень здобувачів застосовуються такі методи:

- 1) методи контролю практичного завдання: індивідуальне виконання практичного завдання, перегляд;
- 2) методи усного контролю: індивідуальне опитування, фронтальне опитування, співбесіда, залік, екзамен;
- 3) методи письмового контролю: модульне письмове тестування;
- 4) методи самоконтролю: уміння самостійно оцінювати свої знання, самоаналіз;

Проведення поточного контролю. Поточний контроль проводиться за підсумками робіт, виконаних на практичних заняттях, самостійних завдань в межах кожної теми змістового модуля. За кожним змістовим модулем проводиться поточне оцінювання і кожному здобувачу виставляється відповідна оцінка за отриманою кількістю балів.

Модульна контрольна робота. Модульна контрольна робота складається у вигляді презентації результатів виконаних індивідуальних практичних завдань та досліджень у вигляді семестрового перегляду.

Критерії оцінювання результатів навчання

Оцінювання досягнень здобувачів з навчальної дисципліни здійснюється за допомогою Таблиці відповідності шкал оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти:

Розподіл балів, які отримують здобувачі

Рівні навчальних досягнень	Оцінка знань		Вимоги до знань, умінь і навичок здобувачів
	Національна шкала	Шкала ECTS	
Високий	Відмінно (зараховано)	A 90-100	Здобувач виявляє глибоке засвоєння тематичного матеріалу; вміло використовує набуті знання у нових інтегрованих завданнях; творчо та на професійному рівні виконує практичні завдання з академічного рисунка, досконало переосмисливши набутий матеріал.
Достатній	Добре (зараховано)	BC 75-89	Здобувач володіє тематичним матеріалом у межах програми, професійно використовує спеціальну термінологію; добре справляється з практичними завданнями, володіючи технічними прийомами та засобами академічного рисунка, але не завжди в повній мірі відкриває свій творчий потенціал; демонструє стандартне мислення.
Середній	Задовільно (зараховано)	DE 60-74	Здобувач виявляє посередні професійні навички, здатний естетично сприймати навколишнє середовище, володіє технічними прийомами та засобами академічного рисунка, законами композиції, лінійної та повітряної перспективи, але не завжди вміє зробити аналіз та творчо переосмислити тематичний матеріал при виконанні практичних робіт.
Початковий	Незадовільно (незараховано)	FX-F Менше 60	Здобувач не здатний грамотно виконувати завдання з академічного рисунка, не володіє значною частиною тематичного матеріалу, погано орієнтується в спеціальній термінології, самостійно не працює; виявляє незацікавленість у навчанні, на елементарному рівні виконує практичні завдання.

Методичне забезпечення навчальної дисципліни «Теорія і практика рисунка»

Методичне забезпечення передбачає використання наступних матеріалів:

1. Методичні вказівки щодо виконання практичних та самостійних робіт.
2. Зразки практичних робіт.
3. Таблиці до практичних робіт.
4. Навчальна література.

2.2. ПЛАНУВАННЯ ОРІЄНТОВНОЇ ТЕМАТИКИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

***Змістовний модуль 1. Зображення геометричних тіл.
Натюрморт із побутових предметів різних за формою і тоном***

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 1.1. Побудова геометричних тіл. Лінійно-конструктивний рисунок куба, циліндра, призми, кулі.

Мета: навчитися бачити натуру, вміти аналізувати її будову, вірно передати форму предмета в перспективі.

Завдання: виконати лінійно-конструктивну побудову заданої постановки.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру предметів;
- 4) опрацювання деталей;
- 5) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 8; 11; додаткова – 10; 14; 15; 17.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 1.2. Куля. Тональний рисунок.

Мета: засвоєння правил зображення геометричних тіл в просторі по відношенню до джерела світла.

Завдання: виконати тональне моделювання кулі.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 3; 4; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 15.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 1.3. Драперія. Побудова складок. Лінійно-конструктивний рисунок з елементами світлотіні.

Мета: навчитися визначати побудову та рух складок.

Завдання: виконати лінійно-конструктивну побудову заданої постановки з виявленням світлотіні.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) опрацювання деталей;
- 6) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 3; 4; 8; 11; додаткова – 10; 14; 15.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 1.4. Натюрморт з предметів побуту на основі геометричних тіл. Лінійно-конструктивний рисунок з виявленням світлотіні.

Мета: правильно передати об'єм, форму, характер та пропорції предметів, та розташування їх площин в просторі по відношенню до джерела світла.

Завдання: виконати лінійно-конструктивну побудову натюрмарту з виявленням світлотіні.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) опрацювання деталей;
- 6) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 8; 11; додаткова – 10; 14; 15; 17.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 1.5. Натюрморт з предметів різних за формою та матеріалами. Тональний рисунок.

Мета: навчитися бачити характер та фактуру предметів різних за формою та матеріалами, правильно передавати світлотіньові співвідношення в просторі відносно джерела світла.

Завдання: виконати тональне моделювання постановки.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 5; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 17.

Змістовний модуль 2. Зображення гіпсів, рельєфів

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 2.1. Гіпсова розетка. Тональний рисунок.

Мета: навчитись бачити та володіти схематичними та перспективними закономірностями при побудові рисунка гіпсової розетки.

Завдання: виконати тональне моделювання постановки.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 17.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 2.2. Капітель. Лінійно-конструктивний рисунок з виявленням світлотіні.

Мета: навчитись аналізувати пропорції та лінійно-конструктивну побудову фрагментів архітектурних форм з світлотіньовим детальним моделюванням об'ємів.

Завдання: виконати лінійно-конструктивний рисунок капітелі з виявленням світлотіні.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) опрацювання деталей;
- 5) виявлення світлотіні;
- 6) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 15.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 2.3. Натюрморт з предметів побуту та гіпсовою розеткою на орнаментованому фоні. Передача фактури. Тональний рисунок.

Мета: навчитись аналізувати пропорції та побудову різних форм з світлотіньовим детальним моделюванням усіх об'ємів.

Завдання: виконати детальне тональне моделювання натюрморту.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 8; 11; додаткова – 10; 15; 17.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 2.4. Натюрморт з гіпсовою розеткою та предметів складної форми. Передача фактури. Тональний рисунок.

Мета: навчитись аналізувати пропорції та побудову всіх форм з світлотіньовим детальним моделюванням всіх об'ємів.

Завдання: виконати детальне тональне моделювання натюрморту.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 15.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 2.5. Натюрморт з предметів професійного використання та гіпсового елемента. Тональний рисунок.

Мета: засвоєння всіх знань, отриманих при виконанні попередніх завдань.

Завдання: виконати тональне моделювання натюрморту.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 8; 11; додаткова – 10; 14; 15; 17.

Змістовний модуль 3. Гіпсові зліпки деталей обличчя.

Череп людини, анатомічна голова.

Базові принципи рисування голови людини

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 3.1. Череп. Лінійно-конструктивна побудова черепа людини з виявленням світлотіні в трьох положеннях.

Мета: вивчити лінійно-конструктивну побудову основи форми голови людини черепа при будь-якому положенні її в просторі відносно джерела світла.

Завдання: виконати лінійно-конструктивну побудову черепа людини з виявленням світлотіні в трьох положеннях.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;

- 4) виявлення світлотіні;
- 5) виявлення планів;
- 6) опрацювання деталей;
- 7) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 15.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 3.2. Обрубковка гіпсового зліпку голови людини. Пропорції та лінійно-конструктивна побудова з виявленням світлотіні.

Мета: вивчення пропорцій голови людини та засвоєння основних правил лінійно-конструктивної побудови її з виявленням основних світлотіньових співвідношень.

Завдання: виконати лінійно-конструктивну побудову гіпсового зліпку голови людини з виявленням світлотіні.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) виявлення планів;
- 6) опрацювання деталей;
- 7) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 15; 17.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 3.3. Зліпки з деталей голови Давида: око, вухо, ніс, губи. Тональний рисунок.

Мета: отримати знання побудови деталей голови людини.

Завдання: виконати тональний рисунок деталей голови людини.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;

- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 10; 14; 15; 17.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 3.4. Рисунок гіпсового зліпку з античного екорше голови людини. «Гудон». Лінійно-конструктивна побудова з виявленням світлотіні.

Мета: вивчення лінійно-конструктивної побудови голови відповідно з схемою об'ємів та анатомічних закономірностей, притаманним їй, відносно джерела світла.

Завдання: виконати лінійно-конструктивну побудову гіпсового зліпку голови людини з виявленням світлотіні.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) опрацювання деталей;
- 6) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 15.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 3.5. Рисунок гіпсового зліпку античної маски «Венера». Тональний рисунок.

Мета: чітка лінійно-конструктивна побудова античної маски з акцентуванням на методи детального світлотіньового моделювання форми голови та розкриття портретних особливостей.

Завдання: виконати тональне моделювання гіпсового зліпку.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання; виявлення планів;
- 6) опрацювання деталей;
- 7) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 15; 17.

Змістовний модуль 4. Рисунок античної гіпсової та живої голови. Геометричне та анатомічне обґрунтування пластики голови. Рисунок голови людини з оголеним плечовим поясом

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 4.1. Рисунок гіпсового зліпку з античної голови людини. Тональний рисунок.

Мета: досконале вивчення детального світлотіньового моделювання форми голови та розкриття портретних особливостей.

Завдання: виконати тональне моделювання гіпсового зліпку.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 15.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 4.2. Рисунок голови людини. Чоловічий портрет. Тональний рисунок.

Мета: виявлення індивідуальної портретної характеристики зображуваної людини відносно джерела світла.

Завдання: виконати тональне моделювання голови людини.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 10; 14; 15; 17.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 4.3. Рисунок голови людини з оголеним плечовим поясом. Чоловічий портрет. Тональний рисунок.

Мета: виявлення індивідуальної портретної характеристики зображуваної людини з плечовим поясом відносно джерела світла.

Завдання: виконати тональне моделювання голови людини.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 15.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 4.4. Рисунок голови людини в ракурсі. Жіночий портрет. Тональний рисунок.

Мета: виявлення характеру форми голови людини в ракурсі з детальним світлотіньовим моделюванням відносно джерела світла.

Завдання: виконати світлотіньове моделювання голови людини в ракурсі.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 15; 17.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 4.5. Голова людини з плечовим поясом. Портрет людини літнього віку. Тональний рисунок.

Мета: виявлення індивідуальної портретної характеристики зображеної людини відносно джерела світла.

Завдання: виконати тональне моделювання голови людини з плечовим поясом.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;

8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 15.

***Змістовний модуль 5. Геометричне та анатомічне
обґрунтування оголеної півфігури людини (поясний портрет)***

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 5.1. Деталі античної фігури: кисті, ступні. Лінійно-конструктивний рисунок з елементами світлотіні.

Мета: вивчити лінійно-конструктивну побудову деталей фігури людини в просторі відносно джерела світла.

Завдання: виконати лінійно-конструктивну побудову деталей античної фігури.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) виявлення планів;
- 6) опрацювання деталей;
- 7) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 15.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 5.2. Екорше античної фігури людини. Тональний рисунок.

Мета: вивчення та аналіз лінійно-конструктивної побудови екорше людини з подальшим тональним моделюванням.

Завдання: виконати рисунок екорше людини з детальним тональним моделюванням.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;

- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 17.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 5.3. Рисунок оголеної півфігури людини. Лінійно-конструктивна побудова з виявленням світлотіні.

Мета: досконале вивчення побудови форми людського тіла, розуміння та бачення здобувачами характеру форм натури.

Завдання: виконати лінійно-конструктивну побудову рисунка оголеної чоловічої півфігури.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) опрацювання деталей;
- 6) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 16; 17.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 5.4. Оголена півфігура людини в складному ракурсі. Тональний рисунок.

Мета: виявлення характерних особливостей портрету півфігури людини в складному ракурсі відносно джерела світла з урахуванням світлотіньового моделювання форми.

Завдання: виконати тональний рисунок постановки.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 16; 17.

***Змістовний модуль 6. Рисунок гіпсової постаті людини (екорше).
Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної
постаті людини***

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 6.1. Рисунок оголеної фігури людини з опорою на одну ногу. Лінійно-конструктивна побудова з виявленням світлотіні.

Мета: досконале вивчення побудови форми людського тіла, розуміння та бачення здобувачами характеру форм натури.

Завдання: виконати лінійно-конструктивну побудову оголеної фігури людини.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) виявлення планів;
- 6) опрацювання деталей;
- 7) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 16.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 6.2. Рисунок оголеної чоловічої фігури зі спини. Тональний рисунок.

Мета: досконале світлотіньове моделювання форми натури відносно джерела світла.

Завдання: виконати світлотіньове моделювання постановки.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 16.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 6.3. Рисунок оголеної жіночої фігури людини з драперією у складному ракурсі. Тональний рисунок.

Мета: досконале світлотіньове моделювання форми натури відносно джерела світла.

Завдання: виконати світлотіньове моделювання постановки.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 5; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 16; 17.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 6.4. Оголена фігура людини в інтер'єрі. Тональний рисунок.

Мета: виявлення характерних особливостей портрету фігури в інтер'єрі відносно джерела світла з урахуванням тонального моделювання форми.

Завдання: виконати тональне моделювання постановки.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 16.

Змістовний модуль 7. Рисунок постаті людини в русі

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 7.1. Одягнена постать людини в русі. Тональний рисунок.

Мета: виявлення характерних особливостей портрету фігури відносно джерела світла з урахуванням світлотіньового моделювання форми.

Завдання: виконати світлотіньове моделювання постановки.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 12; 15; 16.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 7.2. Фігура людини в складному ракурсі. Тональний рисунок.

Мета: передача просторового бачення фігури людини в складному ракурсі.

Завдання: виконати світлотіньове моделювання постановки.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 12; 14; 16.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 7.3. Фігура людини в національному (професійному) одязі. Творчий рисунок.

Мета: виявлення характерних особливостей портрету фігури відносно джерела світла з урахуванням світлотіньового моделювання форми.

Завдання: виконати світлотіньове моделювання постановки.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;

- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 12; 14; 17.

Змістовний модуль 8. Рисунок постаті людини в інтер'єрі

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 8.1. Оголена фігура людини складного ракурсу в інтер'єрі. Тональний рисунок.

Мета: досконале світлотіньове моделювання форми натури в ракурсі відносно джерела світла.

Завдання: виконати світлотіньове моделювання фігури людини в інтер'єрі.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 15; 17.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 8.2. Рисунок одягненої людини в інтер'єрі з включенням гіпсового зліпка античної голови. Тональний рисунок.

Мета: передача просторового бачення фігури людини в інтер'єрі. Досконале світлотіньове моделювання постановки відносно джерела світла.

Завдання: виконати світлотіньове моделювання постановки.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 9; 10; 14; 15; 16.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема 8.3. Рисунок фігури людини в інтер'єрі. Творчий рисунок.

Мета: досконале світлотіньове моделювання фігури людини відносно джерела світла. Розкриття творчого потенціалу здобувачів за допомогою технічних прийомів.

Завдання: виконати світлотіньове моделювання рисунку фігури людини в інтер'єрі.

Поетапність виконання завдання:

- 1) композиційне розміщення постановки;
- 2) лінійно-конструктивна побудова;
- 3) перевірка пропорцій та характеру постановки;
- 4) виявлення світлотіні;
- 5) тональне моделювання;
- 6) виявлення планів;
- 7) опрацювання деталей;
- 8) узагальнення.

Матеріали: папір А-2, графітний олівець.

Література: основна – 1; 3; 4; 7; 8; 11; додаткова – 10; 12; 14; 16; 17.

2.3. ПІДСУМКОВА КОНТРОЛЬНА РОБОТА (ПКР)

Підсумкова контрольна робота (ПКР) – це перелік формалізованих завдань, вирішення яких потребує уміння застосовувати інтегровані знання програмного матеріалу навчальної дисципліни «Теорія і практика рисунка».

ПКР з навчальної дисципліни «Теорія і практика рисунка» складається з 30 варіантів завдань рівнозначної складності, що враховують питання з усіх тем та розділів. Варіанти підсумкової контрольної роботи з «Теорія і практика рисунка» розроблено з розрахунку терміну їх виконання протягом 4 (чотирьох) академічних годин.

Вирішення даних ПКР вимагають інтегрованих знань, умінь та навичок з таких навчальних дисциплін як: «Основи композиції», «Перспектива», «Скульптура і пластична анатомія» та інші.

Оцінювання виконання ПКР проводиться згідно з існуючим положенням за 100 бальною системою згідно *типової* таблиці відповідності шкал оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти

При оцінюванні робіт слід врахувати повноту і правильність виконання завдань.

Теоретична і практична частини ПКР оцінюються окремо.

Загальною оцінкою ПКР є середній арифметичний бал за дві виконані частини: теоретичну та практичну. При вирішенні спірних питань при оцінювання ПКР, перевага надається практичній роботі.

2.3.1. Структура ПКР

Комплект ПКР з «Теорія і практика рисунка» складається із 30 варіантів індивідуальних та рівнозначних завдань.

Кожен варіант контрольної роботи складається із теоретичної та практичної частини, що дає змогу оцінити рівень інтегрованих знань, практичні уміння та навички здобувачів зі спеціальності, які визначають професійну придатність майбутніх фахівців.

Теоретична частина усіх варіантів містить 40 тестових питань, що побудовані на принципах зосередження уваги здобувачів на конкретних теоретичних знаннях.

Завдання **практичної частини** складені в 30 варіантах, що рівнозначні за складністю і часом виконання. Практичні завдання ПКР передбачають застосування теоретичних знань на практиці, володіння різноманітними графічними техніками.

2.3.2. Варіанти практичних завдань ПКР

Варіант № 1

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте таблиці конструктивної побудови глечика, розташованого:

- нижче лінії горизонту;
- на лінії горизонту;
- вище лінії горизонту.

Умови виконання:

Формат – А3 (3 листа)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 2

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Розробіть таблиці лінійно-конструктивної побудови птахів та тварин у різних ракурсах.

Умови виконання:

Формат – А3 (3 листа)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 3

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивну побудову натюрморту з 3-4-х предметів.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 4

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивну побудову натюрморту з геометричних тіл.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 5

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Розробіть таблиці поетапного виконання рисунку голови людини.

Умови виконання:

Формат – А3 (3 листа)

Матеріали – папір, графітний олівець (вугілля), гумка.

Варіант № 6

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте світлотіньовий рисунок гіпсової розетки.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 7

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте графічні замальовки рослин.

Умови виконання:

Формат – А3 (2 листа)

Матеріали – папір, графітний олівець, вугілля, гумка.

Варіант № 8

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивний рисунок побудови гіпсової голови.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 9

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивну побудову гіпсової розетки.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 10

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте начерки фігури людини в різних ракурсах.

Умови виконання:

Формат – А2 (2 листа)

Матеріали – папір, графітний олівець (вугілля, соус, сангіна).

Варіант № 11

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте графічні зображення архітектурних мотивів:

- вище лінії горизонту;
- на лінії горизонту;
- нижче лінії горизонту.

Умови виконання:

Формат – А3 (3 листа)

Матеріали – папір, графітний олівець (вугілля, соус, сангіна).

Варіант № 12

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте світлотіньовий рисунок драперії.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець (вугілля, соус, сангіна).

Варіант № 13

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивну побудову капітелі з виявленням світлотіні.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 14

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивну побудову черепа людини з виявленням світлотіні.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 15

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивну побудову обрубовки гіпсового зліпку голови людини з виявленням світлотіні.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 16

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивну побудову з гіпсового зліпку з екорше голови людини «Гудон».

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 17

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивний рисунок з гіпсового зліпку: кисті рук з виявленням світлотіні.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 18

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивний рисунок з гіпсового зліпку: ступні ніг з виявленням світлотіні.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 19

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивну побудову фігури людини з опорою на одну ногу з виявленням світлотіні.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 20

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивну побудову фігури людини зі спини з виявленням світлотіні.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 21

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивну побудову інтер'єру з виявленням світлотіні.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 22

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивну побудову фігури в інтер'єрі.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 23

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивну побудову натюрморту з гіпсовою розеткою.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 24

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивну побудову фігури в національному одязі з виявленням світлотіні.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 25

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте автопортрет з натури або по пам'яті.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка (вугілля, соус, сангіна).

Варіант № 26

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивну побудову з гіпсового зліпку фігури людини.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 27

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивний рисунок гіпсового зліпку ока Давида з виявленням світлотіні.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 28

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивну побудову зліпку вуха Давида з виявленням світлотіні.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 29

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивну побудову зліпку носа Давида з виявленням світлотіні.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

Варіант № 30

I. Теоретична частина

Виконайте тести.

II. Практична частина

Виконайте лінійно-конструктивну побудову зліпку губ Давида з виявленням світлотіні.

Умови виконання:

Формат – А2 (1 лист)

Матеріали – папір, графітний олівець, гумка.

2.3.3. Теоретична частина ПКР

Виконайте тести:

1. Поняття «академічний рисунок» – це:

а) класичний підхід до навчання образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва із застосуванням теоретичних методів і прийомів зображення об'ємного простору на площині, а також поняттям об'ємної форми з використанням лінійно-конструктивного рисунка, світлотіньового, залежно від поставленого завдання;

б) творчий підхід до навчання декоративно-прикладного мистецтва із застосуванням нетрадиційних методів і прийомів зображення об'ємного простору на площині, а також поняттям об'ємної форми з використанням лінійно-конструктивного рисунка, світлотіньового, залежно від поставленого завдання;

в) традиційний підхід до навчання образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва із застосуванням альтернативних методів і прийомів зображення об'ємного простору на площині, а також поняттям об'ємної форми з використанням кольорового рисунка олійними фарбами.

2. *У шкалу світлотіні входять:*

- а) блиск, світло, півтінь, тінь, колір;
- б) блиск, світло, півтінь, тінь, рефлекс;
- в) блиск, світло, півтінь, світла тінь, рефлекс.

3. *Що таке композиція в рисунку?*

- а) взаємне розташування елементів твору, яке має викликати у глядача відчуття єдності, цілісності та гармонії зображення;
- б) взаємне розташування елементів твору, яке має викликати у глядача відчуття єдності, цілісності та гармонії звуку;
- в) взаємне розташування елементів твору, яке має викликати у глядача відчуття єдності кольорів, цілісності та гармонії.

4. *Для виконання академічного рисунка застосовують такі матеріали:*

- а) графітний олівець, туш і перо, сангіна, соус, вугілля, мідний пил;
- б) кольоровий папір, туш і перо, сангіна, соус, вугілля, крейда;
- в) графітний олівець, туш і перо, сангіна, соус, вугілля, крейда.

5. *До основних засобів рисунка відносяться:*

- а) лінія, штрих, пляма;
- б) лінія, штрих, коло;
- в) лінія, колір, пляма.

6. *До шкали тональних градацій відносяться:*

- а) колір;
- б) тон;
- в) звук.

7. *Чи можна вважати рисунок самостійним твором:*

- а) живопису;
- б) графіки;
- в) скульптури.

8. Предмети з віддаленням їх від глядача сприймаються та зображуються на рисунку:
- а) зменшеними;
 - б) збільшеними;
 - в) червоними.
9. Завдяки повітряному середовищу пом'якшується контраст між освітленими та затіненими частинами віддалених предметів, а тони поступово:
- а) послаблюються;
 - б) посилюються;
 - в) набирають випуклої форми.
10. Вугілля – це матеріал для оригінального виконання:
- а) живописних творів;
 - б) скульптурних творів;
 - в) графічних творів.
11. Який використовують папір для завдань з академічного рисунка:
- а) папір з глянцевою поверхнею;
 - б) папір з глянцевою поверхнею та ажурним витинанням.
 - в) щільний та добре проклеєний білий папір.
12. Які види рисунка відносяться до академічного?
- а) технічний;
 - б) художній;
 - в) музичний.
13. Академічний рисунок є основою всіх видів:
- а) музичного мистецтва;
 - б) хореографічного мистецтва;
 - в) образотворчого, декоративного і прикладного мистецтва.
14. Основи пластичної анатомії людини є необхідні для вирішення завдань із:
- а) рисунка голови та фігури людини;
 - б) рисунка інтер'єру;
 - в) рисунка пейзажу.

15. Академічний рисунок з натури є основним видом зображення в оволодінні:

- а) грамотою реалістичного зображення графічними матеріалами;
- б) грамотою реалістичного зображення олійними фарбами;
- в) грамотою декоративного зображення альтернативними матеріалами.

16. Рисування з пам'яті та з уяви сприяє розвитку:

- а) зорової пам'яті, просторової та творчої уяви, слуху;
- б) зорової пам'яті, просторової та творчої уяви, мислення;
- в) фізичного потенціалу, просторової та творчої уяви, мислення.

17. Рисунок як вид графічного мистецтва належить до виду композиції:

- а) фронтальна композиція;
- б) об'ємна композиція;
- в) глибинно-просторова композиція.

18. Що називають лінійною перспективою?

- а) зміна лінійних скорочень і зведення в точки сходу паралельних ліній у залежності від віддалі;
- б) точка, в яку сходяться всі паралельні лінії;
- в) зміна світлотіні і кольору в залежності від відстані.

19. Що називають повітряною перспективою?

- а) перспективне скорочення предметів;
- б) зміна світлотіні і кольору в залежності від відстані;
- в) точка, в яку сходяться всі паралельні лінії.

20. Що таке картинна площина ?

- а) відображення предметів на уявну площину, яка розміщується між точкою зору і видимим простором;
- б) горизонтальна площина, в якій розміщені зображувальні предмети;
- в) площина, в якій лежить лінія горизонту.

21. *Що називають точкою зору?*

- а) місце, з якого художник зображує натуру;
- б) точка в яку сходяться всі паралельні лінії;
- в) думка, яку відстоює художник при обговоренні свого твору.

22. *Що називають площиною горизонту?*

- а) площина, в якій лежить лінія горизонту;
- б) площина, в якій знаходяться предмети;
- в) такої площини не існує.

23. *Що називають головною точкою сходу?*

- а) точка, в яку сходяться всі паралельні умовно продовженні лінії;
- б) точка, з якої малює художник;
- в) точка з якої освітлюється предмет.

24. *Що називають точкою віддалення?*

- а) відстань до точки зору;
- б) відстань до картинної площини;
- в) відстань до предметної площини.

25. *Яке значення має лінія горизонту у зображенні предметів?*

- а) вище лінії горизонту – видно нижні грані предметів, нижче лінії горизонту – видно верхні грані предметів;
- б) лінія горизонту не впливає на зображення предметів;
- в) вище лінії горизонту – видно верхні грані предметів, нижче лінії горизонту – видно нижні грані предметів.

26. *Які технічні прийоми використовують в рисунку для передачі об'єму і форми?*

- а) штрихова, тушева манера;
- б) по мокрому;
- в) лесування, аля-прима.

27. *Що називають ракурсом?*

- а) місце розташування художника;
- б) перспективне скорочення предмета в залежності від повороту;
- в) розташування предмета на предметній площині.

28. Що називають власною тінню предмета?

- а) частину поверхні предмета, яка закрита від джерела світла і знаходиться в тіні;
- б) тінь, яка падає в наслідок освітлення предмета на інші предмети;
- в) відбите світло на тіньовій поверхні.

29. Що називають падаючою тінню предмета?

- а) тінь, яка падає в наслідок освітлення предмета на інші предмети;
- б) частина поверхні, яка закрита від джерела світла і знаходиться в тіні;
- в) відбите світло на тіньовій поверхні.

30. Що називають рефлексом?

- а) відбите світло, падаюче на тіньову частину предмета;
- б) саму світлу частину освітленої поверхні;
- в) частина поверхні предмета, яка яскраво освітлення.

31. Що називають блиском ?

- а) яскраве світло;
- б) саму світлу частину, освітленої поверхні;
- в) відбите світло, падаюче на тіньову частину предмета.

32. Яка послідовність роботи над рисунком гіпсової розетки?

- а) композиція, лінійно-конструктивна побудова, тональна проробка, узагальнення рисунка;
- б) побудова, тональна проробка, узагальнення;
- в) узагальнення, тональна проробка, побудова.

33. Яка послідовність роботи над натюрмортом?

- а) композиція, лінійно-конструктивна побудова, тональна проробка, деталізація, узагальнення рисунка;
- б) побудова, узагальнення;
- в) узагальнення, деталізація, тональне опрацювання.

34. Яка послідовність виконання рисунка черепа?

- а) композиційне розміщення черепа, розташування його складових частин, визначення середньої лінії, конструктивна проробка форми, світлотіньове моделювання форми, узагальнення;

- б) композиційна побудова, тональна проробка, деталізація, узагальнення рисунка;
- в) узагальнення рисунка, деталізація.

35. Яка послідовність виконання рисунка голови людини?

- а) вирішення співвідношень лицьової і черепної частини голови, побудова з урахуванням композиції, конструктивна проробка форми, світлотіньове моделювання форми, узагальнення;
- б) композиція, світлотіньова проробка рисунка, визначення характеру портрета;
- в) композиція, графічне вирішення.

36. Яка послідовність виконання рисунка фігури людини?

- а) komponування фігури людини на аркуші, вирішення співвідношень голови, тулуба, кінцівок; лінійно-конструктивна побудова фігури людини з урахуванням композиції, конструктивна проробка форми, світлотіньове моделювання форми, прорисовка деталей, узагальнення;
- б) прорисовка деталей, композиція, світлотіньова проробка рисунка, визначення характеру фігури людини;
- в) графічне вирішення, лінійно-конструктивна побудова, komponування зображення.

37. Що називають начерком?

- а) швидкий, лаконічний, характерний рисунок;
- б) довготривалий рисунок з натури;
- в) рисунок за уявою.

38. Визначте пропорції голови людини?

- а) три частини: 1 – від початку волосся до надбрівних дуг;
2 – від надбрівних дуг до основи носа;
3 – від основи носа до підборіддя;
- б) дві частини: 1 – від початку волосся до основи носа;
2 – від основи носа до потилиці;
- в) дві частини: 1 – від надбрівних дуг до кутиків рота;
2 – від кутиків рота до підборіддя.

39. *Визначте пропорції фігури людини?*

- а) висота голови має співвідношення 1/7 відносно фігури;
- б) висота голови має співвідношення 1/9 відносно фігури;
- в) висота голови має співвідношення 1/3 відносно фігури;

40. *Що називають предметною площиною?*

- а) площина, в якій лежить лінія горизонту;
- б) горизонтальна площина, на якій знаходяться предмети, що зображуються;
- в) відображення предметів на уявну площину, яка розміщується між точкою зору і видимим простором.

Ключ (відповідей) до тестів

1 – а;	11 – в;	21 – б;	31 – б;
2 – б;	12 – б;	22 – в;	32 – а;
3 – а;	13 – в;	23 – а;	33 – а;
4 – в;	14 – а;	24 – а;	34 – а;
5 – а;	15 – а;	25 – а;	35 – б;
6 – б;	16 – б;	26 – а;	36 – а;
7 – б;	17 – а;	27 – б;	37 – а;
8 – а;	18 – а;	28 – а;	38 – а;
9 – а;	19 – б;	29 – а;	39 – а;
10 – в;	20 – б;	30 – а;	40 – б.

2.3.4. Критерії оцінювання ПКР

1. Завдання ПКР з навчальної дисципліни «Теорія і практика рисунка» оцінюються за 100 бальною системою згідно типової таблиці розподілу балів.
2. Теоретична і практична частини ПКР оцінюються окремо.
3. При оцінюванні теоретичної частини слід враховувати кількість правильних відповідей: 1 правильна відповідь = 2,5 бала.
4. При оцінюванні практичної частини необхідно врахувати:
 - відповідність практичної частини до поставлених умов виконання;
 - професійність виконання завдання;

- розрахунок і правильне використання часу, що відводиться для виконання практичної частини.

✓ «**відмінно**» – практична частина виконана професійно, згідно завдання, робота має своєрідне творче і грамотне вирішення, гарний естетичний вигляд.

✓ «**добре**» – практична частина виконана згідно завдання, гарний естетичний вигляд, проте робота не має вдалого грамотного вирішення.

✓ «**задовільно**» – практична частина виконана згідно завдання, проте вона не недостатньо грамотно вирішена і має неакуратний вигляд.

✓ «**незадовільно**» – практична частина частково відповідає поставленому завданню, має неакуратний вигляд, під час виконання завдання здобувач нехтував послідовністю виконання завдання.

5. Загальною оцінкою ПКР є середній арифметичний бал за дві виконані частини: теоретичну та практичну.

6. При вирішенні спірних питань оцінювання ПКР – перевага надається практичній роботі.

ГЛОСАРІЙ ТЕРМІНІВ З АКАДЕМІЧНОГО РИСУНКА

Абак – верхня плита капітелі колони.

Абстракціонізм – течія XX ст. Відмова від зображення реальних предметів і явищ. Відхід від ілюзорно-предметної передачі дійсності, абсолютизація чистого враження та самовираження митця використанням геометричних фігур, ліній, кольорових плям, звуків. Представники: [К. Малевич](#), [В. Кандинський](#), [О. Екстер](#), [О. Богомазов](#), [О. Архипенко](#), (усі – учні [М. Мурашка](#)), [П. Мондріан](#), [Ф. Купка](#), [М. Ларіонов](#), [О. Родченко](#), [Р. Делоне](#), [В. Татлін](#), та ін.

Абстракція – безпредметне зображення; картина, в якій колір і пластика емоційно впливають на глядача, пробуджують уяву, викликають асоціації.

Аерографія – техніка створення зображень шляхом розбризкування розрідженої фарби з використанням трафарету чи без нього.

Акварель – прозорі фарби, що розводяться водою. Техніки: «по-сухому», «аля-прима», лесування, «по-вологому».

Акватипія – різновид монотипії, коли на скло наноситься фарба з милом і робиться відтиск.

Акведук – арковий міст лотком чи трубою, яким пропускали водовід через річки, яри.

Акрополь – укріплена частина давньогрецького міста, розташована на узвишші; релігійний, культово-громадський центр.

Аксесуар – другорядна деталь у композиції художнього твору.

Ампір (фр. – імперія) – стиль перших десятирічь XIX ст., що завершив еволюцію класицизму. Система стояково-балкових конструкцій, що відзначається особливою пишнотою, помпезністю і складається з елементів іонічного і корінфського ордерів. Ґрунтувався на художній спадщині архаїчної Греції та імператорського Риму, звідки запозичив мотиви для втілення величі і могутності (монументальні портики, військова емблема-

тика в деталях і декорі) склався у Франції і поширився в європейських державах.

Ангоб – біла або кольорова глина, яка у вигляді розпису наноситься на керамічний виріб перед випалом, потім здебільшого вкривають поливою.

Ансамбль – гармонійна єдність споруд, творів декоративно-прикладного мистецтва.

Античність – (давнина, стародавній). Культура Давньої Греції і Давнього Риму.

Арка – криволінійне перекриття прорізів у стіні (вікон, дверей, воріт), або прольотів між опорами – стовпами, колонами, пілонами.

Арка тріумфальна – монумент (брама з одним або трьома арковими отворами) на честь визначної події, іноді прикрашена скульптурами, рельєфами та пам'ятними написами.

Аркада – ряд однакових за формою і розмірами арок, що спираються на колони. Застосовується при спорудженні відкритих галерей.

Аркатура – (нім. *Arcatur*, фр. *arcature*, від італ. *arcata* – ряд [арок](#), [аркада](#)) – елемент архітектурного [декору](#) у вигляді ряду однакових удаваних (глухих) невеликих [арок](#), здебільшого з [архівольтами](#), що спираються на [консолі](#), [кронштейни](#) чи колонки (півколонки) й формують горизонтальний аркатурний [фриз](#).

Архітектоніка – художнє вирішення конструктивної побудови споруди, ансамблю забудов, виявлене у взаємозв'язку елементів цілого.

Архітектура – мистецтво проєктування і зведення будівель, комплексів та інших споруд. Основні характеристики: міцність, корисність, зручність, краса. Здатність викликати певні почуття і настрої робить архітектуру мистецтвом. Буває: житлова, промислова, культова, громадська, оборонна, ландшафтно-паркова, маєткова, церемоніальна.

Асиметрія – різновид композиції, коли її елементи мають нерівнозначні функції чи розміри.

Атлант (від імені персонажа давньогрецької міфології титана Атланта, який нібито тримав на своїх плечах небо) – опора у вигляді чоловічої постаті, що підтримує перекриття будівлі.

База – основа колони, стовпа або пілястра.

Базиліка (гр. – царський дім) – прямокутна споруда, розділена поздовжніми рядами колон або пілонів на кілька частин (нав), які мали самостійні перекриття.

Баня – гранчаста або кругла в плані форма даху над середохрестям храму чи барабаном храмової споруди; аналогія куполу.

Барабан – конструктивна основа капітелі колони.

Бароко (італ. – вигадливий, химерний) – стиль кін. XVI – серед. XVIII ст., що виник в Італії, поширився в країнах Європи та в Латинській Америці. Властиві грандіозність, пишність, динаміка, піднесеність, пристрасть до ефектних видовищ, поєднання ілюзорного та реального, сильні контрасти масштабів і ритмів, матеріалів і фактур, світла і тіні. Парадні інтер'єри прикрашалися багатобарвною скульптурою, різьбленням.

Башта – (італ. – укріплення), вежа, висота якої значно переважає її горизонтальні розміри.

Блиск – найсвітліша пляма на поверхнях предметів і на блискучих компонентах.

Бюст – зображення голови людини з плечовим поясом.

Вазопис античний – розпис античних керамічних посудин (чорно та червонофігурний та ін.).

Вернісаж – урочисте відкриття художньої виставки в присутності гостей.

Відродження (ренесанс) – європейське мистецтво XIV-XVI ст., в центрі уваги якого – правдиве зображення природи й людини. Розрізняють Раннє В. (XV ст.), Високе В. (кін. XV – перша чв. XVI ст.), Пізнє В. (XVI ст.). Стверджувався новий світогляд – гуманізм, ідеал вільної творчості особистості. Італійські майстри Донателло, Мазаччо, Леонардо да Вінчі, Рафаель, Мікеланджело, Тиціан, П. Веронезе, Я. Тінторетто, А. Дюрер та ін.

Віньєтка – графічна прикраса в книжках, журналах.

Вісь симетрії – уявна лінія, що поділяє предмет на частини, які є відображенням одна одної.

Власна тінь – найтемніші місця на поверхні предмета, які сам об'єкт закриває на собі від світла.

Галерея – довге, крите приміщення, одну з стін якого замінюють колони; художні музеї; довга зала з суцільним рядом вікон; верхній ярус глядацької зали.

Глечик – глиняна посудина з високим горлом, дещо розширена в нижній частині.

Горизонт – уявна межа неба і землі. Лінія горизонту (л.г.) в приміщенні – на рівні очей спостерігача. Точка сходження (т.с.) – місце на л.г., де сходяться паралельні лінії, що йдуть у глибину. Центральна перспектива з однією т.с. по центру. Кутова перспектива – з двома т.с. по краях л.г. чи за межами листка.

Горщик – глиняний посуд, у якому варять їжу.

Готика – стиль, що став завершальним етапом розвитку середньовічного мистецтва країн Європи (між серед. XII й XV-XVI ст.). Переважно культове за призначенням та релігійне за тематикою. Готичні собори – високий зразок синтезу архітектури, скульптури, живопису. Стрілчасті арки поряд із багатими архітектурно-пластичними та декоративними деталями, що прикрашають фасади соборів. Різноманітна тематика вітражів. Масштабність.

Гравюра – друкований відбиток на папері з пластини, на яку нанесено малюнок.

Гравюра по металу – офорт, мідьорит, цинкорит та ін.

Гратографія (від гр. «грато» продряпувати, «графо» пишу) – продряпаний малюнок.

Гратаж – малюнок, виконаний шляхом продряпування паперу, залитого тушшю.

Графіка – (нім. Graphik, від грец. Γραφικός – «написаний») – вид візуального мистецтва, для якого характерна перевага ліній і штрихів, використання контрастів білого та чорного та менше, ніж у живописі, використання кольору. Твори можуть мати як монохромну, так і поліхромну гаму; види за технікою виконання: лінійна, тонова, силуетна, світлотіньова, контурна; за призначенням: станкова, книжкова, плакатна, промислова. Станкова – це твори оригінальної чи тиражної графіки, що мають самостійний характер.

Гризайль – вид живопису, який виконується в різних відтінках одного кольору.

Гуашь – покривні (непрозорі) фарби з тонко розтертих пігментів з домішками білила.

Ґрунт – проміжний шар, нанесений на поверхню полотна, дошки, картону, стіни, щоб забезпечити міцний зв'язок основи й кольорового шару; створити кольоровий фон.

Дадаїзм – (фр. від *dada* – дитячий дерев'яний коник; незв'язний дитячий лепет) – мистецька течія початку ХХ століття. Постала та розвивалася упродовж 1914-1924 років. Для дадаїзму характерні заперечення верховенства розуму, логіки, та відмова від слідування усталеним естетичним нормам, використання [колажу](#), готових предметів як бази для творів. Автором назви нурту був румунський поет [Трістан Тцара](#) (псевдонім Семуеля Розенштока). Засновники дадаїзму – Трістан Тцара, [Ріхард Гюльзенбек](#), [Гуго Балль](#), [Ганс Арп](#) та Еммі Геннінгс.

Дзбан (жбан) – посудина з високою, розширеною доверху шийкою і широкою опуклою частиною внизу для води, квасу, узвару, молока тощо.

Дзвіниця – башта з відкритим ярусом для підвішування дзвонів. Споруджувалася поряд із храмом чи інтегрувалася в його композицію.

Дизайн – формування гармонійного предметного середовища, створеного засобами промислового виробництва для забезпечення найкращих умов праці, побуту та відпочинку.

Дизайнер – спеціаліст, що розробляє зразки раціональної побудови предметів, вивчає естетичні властивості промислових виробів, проєктує їхній естетичний вигляд.

Динаміка – це рух, дія; протилежне поняття – статика (непорушність).

Еклектизм – це стильовий напрям, який поєднує компоненти різних стилів у одному просторі. Інкорпоруються кольори та візерунки, матеріали та текстури, культури та епохи. Акцент робиться на вінтажні речі і різноманітні раритети. Виник у першій половині ХІХ ст.

Екорше – (фр. «обдертий») в мистецтві ображення людини або тварини, позбавлене шкірного покриву, з відкритими м'язами.

Екслібрис – книжковий знак з іменем власника книги або з символічним малюнком.

Експресіонізм – течія кінця XIX – поч. XX ст. Єдиною метою творчості експресіоністів вважався внутрішній світ кожної людини. Сформувався як реакція на реалізм та імпресіонізм, які багато художників вважали недостатньо здатними передати глибину людських переживань та внутрішнього конфлікту. Однією з перших експресіоністських груп була «Міст» (Die Brücke), заснована у 1905 році в Дрездені. Представники: Е. Мунк, Е. Кірхнер, К. Ротлуф.

Екстер'єр – зовнішній вигляд споруди.

Емаль – тонкий шар склоподібної речовини на поверхні керамічних та металевих виробів.

Емблема – зображення, що умовно або символічно виражає певне поняття, ідею.

Ескіз (крок, шкіц) – попередній графічний начерк, що відображає задум в загальних і найхарактерніших рисах.

Естамп або відбиток – зображення, одержане з друкарської форми, вкритої фарбою. Техніка високого друку: гравюри на лінолеумі, дереві, картоні, гіпсі.

Етюд – твір, виконаний з натури з метою її вивчення переважно фарбами.

Жанр – стійкий різновид художнього твору, що склався історично. Художники обирають свої улюблені сюжети, які діляться на жанри. Слово жанр походить від французького – вид або рід. Жанри: портрет, пейзаж, натюрморт, сюжетно-тематична композиція.

Замок – укріплене житло феодала, фортифікаційний об'єкт.

Заставка – ілюстрація невеликого розміру на початку тексту чи розділу книги. Полосна (сторінкова) – займає цілу сторінку, розгорткова – дві сторінки книги. Кінцівка – розміщена наприкінці розділу чи книги.

Ілюстрація – зображення, яке наочно пояснює чи доповнює будь-який друкований текст.

Імпресіонізм (враження) – напрям кінця XIX – поч. XX ст. Оспівував красу миті, враження, відчуття, швидкоплинність прекрасного у природі і у буденному житті. Розкладання складних тонів на чисті кольори – осно-

вний прийом художників-імпресіоністів: [К. Моне](#), [К. Піссарро](#), [П'єр-Огюст Ренуар](#) та ін.

Ініціал (буквиця) – збільшена заголовна літера будь-якого розділу книги, оздоблена орнаментом, ілюстрованим малюнком, зображенням людських фігур тварин.

Інтер'єр – внутрішній простір будівлі, приміщення та його опорядження. **Карикатура** – вид графіки, в якому засобами перебільшення досягається гострий комічний ефект.

Капітель – верхня частина колони, пілястра чи стовпа, на яку спирається балка.

Каріатида – скульптура стоячої жіночої фігури, що служить опорою балки в будинку.

Кахля – декоративна керамічна плитка (рельєфна чи мальована) для облицювання стін.

Кераміка – вироби з глини, закріплені спеціальним обпалюванням.

Класицизм – (англ. *classicism*, від лат. *Classicus* – зразковий) один із основних напрямів XVII-XVIII ст. Зразком для нього було класичне (давньогр. й давньорим.) мистецтво. Уперше заявив про себе в культурі XVI ст. Найвищого розквіту досягає у Франції (XVII ст.), де його нерідко іменують «стилем [Людовика XIV](#)». Класицизм був характерний для мистецтва європейських країн, в деяких зберігав свої позиції аж до першої чверті XIX ст. Для класицизму важливим був принцип свободи вибору – необмеженість власного, суб'єктивного трактування історичних форм. Представники у графіці: П. Прюдон, Ю. Фельтен, А. Жироде де Русі-Тріозон та ін.

Книжкова графіка – друкування, ілюстрування та оздоблення книг.

Колона – вертикальна опора споруди, що складається з бази, стовбура й капітелі.

Композиція – (лат. *compositio*) побудова художнього твору, що зумовлена його творчим задумом, змістом, характером, призначенням; означає співставлення, складання, співвідношення сторін і поверхонь, частин між собою, які разом взяті, що складають (компонують) певну форму. Це окремий твір, а також процес творення.

Конструктивізм – напрям 20-30-х років ХХ ст. Мета: досягти простоти і підкресленої утилітарності предметних форм в ДУМ, книжковому оформленні, архітектурі.

Контраст – протилежність співставних кольорів, розмірів, форм, тонів.

Контур – обрис предмета. При передачі об'єму предмет не обводиться контурною лінією.

Кубізм – модерністська течія 1-ї чверті ХХ ст. Представники намагалися звести пластичне рішення художнього образу до комбінації геометричних фігур. Представники: П. Пікассо, Ж. Брак, у скульптурі – укр. О. Архипенко.

Куманець – керамічна посудина для води, вина у вигляді бублика (калач) чи круга (плескач) з вузьким горлом, носиком, ручкою та розширеним денцем.

Купол – опуклий дах у вигляді півкулі.

Кухоль – металева, дерев'яна, глиняна або скляна посудина з ручкою.

Лінія – основа рисунку (малюнку); виразність образу залежить від її товщини, насиченості, характеру. Горизонтальні лінії передають простір, спокій тишину; вертикальні – прагнення вгору, або вниз; ріст, урочистість; ламані – невірноваженість, агресивність, динаміка; хвилясті – розвиток, рух різної швидкості; висхідні (*активні*) – надію, злет; низхідні (*пасивні*) – сум, безсилля, нестабільність.

Майоліка – вироби з кольорової глини, вкриті прозорою склоподібною поливою.

Макітра – висока глиняна посудина із широким вінцем; мала – для розтирання маку, пшона, для вареників та іншої їжі; велика – для приготування тіста та зберігання хлібних виробів.

Мечеть – культова споруда, храм у мусульман. Типи мечеті: дворова та купольна.

Миска – глибока металева, дерев'яна або глиняна посудина для страви. **Полумисок** – мілка миска або глибока тарілка.

Мінарет – баштоподібна споруда при мечеті (кругла, квадратна, багатокутна).

Мініатюра – художній твір невеликого розміру, що потребує витонченої техніки виконання.

Модерн (сучасне, модне) – стиль кін. XIX – поч. XX ст. яскраво відображений в архітектурі приватних, ділових, промислових, торгових споруд, вокзалів. Характерним є відмова від ордерної системи. Модерн шляхом стилізації освоював риси мистецтва різних епох і стилів, почерпнувши ідеї цілісності, взаємозв'язку всіх частин цілого. Модерн в архітектурі: плавність, пластичність, декоративність, використання [синусоїдальних](#) ліній, стилізованих квітів, язиків полум'я, хвилястих візерунків, запозичених у природи. Умисно примхливі, мінливі форми, вигадливі лінії, принципи асиметрії й вільного планування, нові технічні та конструктивні засоби для створення незвичайних, підкреслено індивідуалізованих будівель, де всі рішення підпорядковані єдиному образно-символічному задумові й орнаментальному ритмові.

Модернізм – узагальнююча назва ряду мистецьких течій XIX ст., яким властиві розрив із традиційним досвідом художньої творчості, постійний пошук нових форм як самосійного явища. Виявився в абстракціонізмі, експресіонізмі, кубізмі, дадаїзмі, сюрреалізмі, футуризмі та ін.

Мольберт – дерев'яний станок для живопису (стаціонарний чи переносний).

Монотипія – вид друкованої графіки, результатом якої є отримання одного відбитка.

Монумент – архітектура чи скульптура великих розмірів.

Монументальне м-во – це пам'ятники, монументи; настінний живопис, мозаїка, вітражі.

Нава, неф (корабель) – приміщення у вигляді галереї, витягнуте в плані й відокремлене від інших приміщень рядом арок чи колон.

Натура – реальні об'єкти, котрі художник спостерігає в процесі їх зображення.

Натуралізм – напрям західноєвропейського мистецтва кінця XIX ст. Наукова точність у зображенні людини, середовища; копіювання лише зовнішньої оболонки явищ, предметів.

Натюрморт – (фр. nature morte) – жанр обр. м-ва, присвячений зображенню речей, що оточують людину. Предмети натюрмарту мають бу-

ти композиційно організовані в єдину групу. Як самостійний жанр зародився у творчості італійських і нідерландських майстрів наприкінці XVI – поч. XVII ст. Розкриває життя людей, яким служили зображені предмети та відношення до них художника. Улюбленими речами перших натюрмортів були овочі, фрукти, риба, дичина, дари моря, кухонний посуд. Пізніше тематика натюрмортів ускладнюється, набуває духовності.

Начерк – художній твір, виконаний автором нашвидкоруч.

Неоімпресіонізм – течія XIX ст., яка поглибила техніку розмежування складних тонів на чисті кольори, що надавало картинах вигляду декоративної мозаїки. Представники: П. Сіньяк, Ж. Сьора та ін.

Ніша – заглиблення в стіні для статуй, ваз, бюстів чи для пластичної обробки стіни.

Нюанс – ледь помітний перехід від одного кольорового тону до іншого (в живописі); від однієї світлової градації в іншу (в графіці); різні відтінки одного кольору.

Обкладинка (палітурка) – візитна сторінка книги.

Олійні фарби – фарби для живопису, які виготовлені на натуральній оліфі.

Оп-арт – (від англ. *op art (optical art)*) – стиль сучасного мистецтва, що широко використовує [оптичні ілюзії](#), різновид [абстракціонізму](#) та неоконструктивізму. Митці оп-арту досягають створення ілюзій руху або мерехтіння нерухомих об'єктів через зображення періодичних структур і влучне використання кольорів та форм. Зазвичай твори оп-арту мають [абстрактний характер](#). Представники: В. Вазарелі, Б. Райлі, М. Ешер, Е. Матос, Р. Анушкевич та ін.

Ордер архітектурний – певна структура і художній вияв складових частин стояково-балкової конструкції будівлі. У класичну канонізовану систему з чіткою пропорційністю частин ордери склалися в архітектурі Стародавньої Греції (6-4 ст. до н.е.) та Риму.

Ордер доричний (дорійський) – виник найраніше. Колони масивні, суворі на вигляд, проста форма капітелі, абак квадратний, у колони з вертикальними канелюрами відсутня база.

Ордер іонічний (іонійський) – має базу, струнку колону з вертикальними канелюрами, капітель з двома великими завитками (волютами).

Ордер композитний – система стояково-балкової конструкції стародавнього Риму, що відзначається особливою пишнотою, помпезністю і виходить з елементів іонічного і коринфського ордерів.

Ордер коринфський – має високу колону з базою, пишну капітель у вигляді кошика з листям, абак з увігнутими краями.

Ордер тосканський – етрусський і давньоримський варіант доричного ордера, має гладкий стовбур без канелюрів, на базі. Походить від назви області Тоскана.

Оригамі – вид традиційного японського мистецтва складання фігурок з паперу.

Падаюча тінь – тінь, кинута на освітлену частину поверхні предметом, який заступив шлях світловим променям (світліша від власної).

Паперопластика – конструювання об'ємних та рельєфних форм із паперу.

Пастель – живопис сухими, м'якими кольоровими олівцями (крейдою), спресованими з пігментів.

Пейзаж – (фр. *paylage* – країна, місцевість) – жанр образотворчого мистецтва, в якому основним об'єктом зображення є дика або перетворена людиною природа. У пейзажі зображуються реальні або уявні види місцевості: міський пейзаж (ведута), сільський, морський (марина), пейзаж природи, гірський, індустріальний, космічний. Як самостійний жанр зароджується в Китаї, Японії в VII-X ст. Фрагмент пейзажу з людьми на другому плані називається стафаж. Часто пейзаж служить фоном для тематичних композицій, портретів тощо.

Перспектива – це умовне скорочення розміру предметів, що віддаляються від нас; це зображення простору та предметів на площині. Повітряна – зміна чіткості обрисів предметів. Світлова – зміна яскравості кольорів. Лінійна – побудова ілюзорного простору на площині.

Плакат – просте, але яскраве графічне зображення, поєднане з лаконічним текстом. Плакати: політичні (агітаційні, пропагандистські), рекламні (промислові, торгівельні), навчальні, концертні, театральні кінематографічні (афіши) та ін.

План – просторова зона, розташована на певній відстані від спостерігача. Дальній (задній) план – частина твору, де зображені силуетно в

світлих тонах найбільш віддалені об'єкти, що знаходяться біля лінії горизонту (починай з дальнього плану). Середній – зображені об'єкти, що знаходяться між заднім і переднім планами. Передній – об'єкти знаходяться так близько до спостерігача, що можна помітити дрібні деталі, прорисовуються чітко, виразно, об'ємно, яскраво). З віддаленням світлі предмети потрібно затемнювати, а темні висвітлювати.

Погруддя – погрудне або поясне зображення людини.

Поп-арт – (англ. *pop-art*, скорочення від англ. *popular art* – популярне мистецтво) – напрям в образотворчому мистецтві, започаткований у 1950-1960-х роках, що виник як реакція на [абстрактний експресіонізм](#) та використовує образи продуктів вжитку. За наступні десятиліття набув видозмін та значного комерційного успіху, збагативши свою стилістикою сфери реклами, моди, дизайну тощо. Представники: Е. Воргол, Р. Ліхтенштейн та ін.

Портрет (фр. *portraire* – зображувати) – зображення будь-якої людини або групи людей. Один з головних жанрів живопису, скульптури, графіки. Головний критерій – схожість зображення з моделлю. Розрізняють монументальні (фреска, мозаїка), станкові (картини), мініатюри, портрети. Портрети можуть бути в повний зріст, погруддя в анфас, у профіль, усі діляться на парадні та інтимні. По кількості персонажів діляться на індивідуальні, подвійні та групові. Специфічне напрямлення – **автопортрет**, Може бути портрет-шарж з гротесковим посиленням індивідуальних рис.

Посуд українців: баклажка, дзбан, банка, барило, миска, тарілки, глечики, куманець, макітра, кухоль, чашка, чайник, ковбасниця, горщики, покритка та ін.

Промислова графіка – охоплює сферу виробництва, збуту та реклами продукції (афіші, етикетки, товарні ярлики, упаковки тощо).

Пропорції – співвідношення компонентів в художньому творі між собою й до цілого.

Профіль – вигляд об'єкта збоку та його зображення на площині.

Ракурс – зображення певного об'єкта в перспективі зі значним скороченням частин, віддалених від глядачів, а також з деяким спотворенням кутів і розмірів.

Рельєф – випукла скульптура, що розгорнута на площині, яку вона прикрашає. Барельєф – зображення, що виступає над площиною менше, ніж на половину об'єму; горельєф – високий рельєф; контррельєф – ввігнуте зображення.

Репродукція – друкована копія оригінального художнього твору.

Реставрація – відновлення зруйнованих або пошкоджених споруд і творів мистецтва.

Рефлекс – віддзеркалене сусідніми предметами світло, що падає на тіньову частину об'ємної форми. Рефлекси бувають помітні і в блисках: голубуваті від неба, жовтуваті від сонця чи мають відтінок оточуючих предметів.

Рисунок – зображення, що виконується від руки (олівцем, пером, пензлем, вугіллям) одним кольором або органічним застосуванням різних кольорів.

Ритм – рівномірне повторення елементів та інтервалів між ними. Є: динамічний (спадаючий, наростаючий) і рівномірний. Може розвиватися: горизонтально, вертикально, по колу, по квадрату і т.п.

Роза – кругле вікно з кам'яною рамою у вигляді радіальних променів від центра або у вигляді візерунка з кілець, ромбів, трилисників. (Романський стиль і готика XII-XV ст.).

Розпис – візерунок, нанесений за ескізом або імпровізовано, виконаний легко й віртуозно.

Розпис опішнянський містить орнамент контурною лінією, і великі елементи чистих кольорів, виконаних за допомогою гумової груші.

Розпис пертриківський створюють рухом та натиском пензля, пальця, палички. Олівцем помічають напрямок розвитку композиції: рискою – стебло і листя, квіти – колом.

Рококо – стиль 1-ї пол. XVIII ст. Виник у Франції. Характерна декоративність, химерність і фантастичність орнаментальних мотивів, вигадливість форм. Відрізняється від бароко дрібнішими та складнішими формами, вигнутими і переплетеними лініями.

Романський стиль набув поширення у X-XII ст. Споруди вирізнялися важкими формами й масивністю (замки, фортеці). В образотворчому мистецтві переважали фреска, мініатюра.

Романтизм – поширився в Європі, США наприкінці XVIII – поч. XIX ст. Прихильники виступали проти раціоналістичних догм класицизму, ставили на перший план духовне життя людини, зображували незвичайні явища та обставини, героїв із сильним характером. Характерний для творів Т. Шевченка, К. Трутовського, І. Сошенка.

Світлотінь – градація від світла до тіні, що передає об'ємну форму, просторове розташування предмета при зображенні його на площині: блиск, світло, напівтінь, тінь, рефлекс.

Силует – це площинне однотонне або контурне зображення будь-якого предмета, це проекція об'ємної форми; обрис предмета вдалині, в тумані, в темноті. Силует малюють темним по світлому чи навпаки, вирізають з паперу.

Симетрія – пропорційність в розміщенні будь-чого по обидві сторони від середини, центру.

Скульптура – (від лат. «скульпо» – вирізати) об'ємно-просторовий вид образотворчого мистецтва. *Матеріали: тверді* (камінь, дерево, метал,); *пластичні* (глина, віск, пластилін, тісто). Засоби виразності: об'ємність (тривимірність), силует (обрис), фактура, пластика форми, статика, динаміка, рівновага. За призначенням: монументальна, монументально-декоративна, станкова, дрібна пластика. Монументальна (пам'ятник, монумент) – споруда великих розмірів, що встановлюється у громадських місцях, головним чином просто неба на честь видатних осіб, історичних подій. Монументально-декоративна – прикрашає парки, архітектуру, інтер'єри приміщень. Станкова – має самостійне художнє значення і не залежить від оточення. Дрібна пластика – невеликі статуєтки з дерева, бронзи, кістки, скла, каменю та ін. За формою: кругла і рельєфна (горельєф, барельєф, контррельєф). Кругла (просторова) – можна оглянути з усіх боків, відкриваючи різне бачення втіленого образу.

Собор – головний храм міста чи монастиря, в якому здійснює богослужіння вища духовна особа (патріарх, архієпископ).

Способи ліплення: конструктивний – ціле ліпиться з окремих частин; пластичний – з цілого шматка матеріалу шляхом витягування та вироблення форми пальцями; комбінований.

Статуя – об'ємне зображення людської фігури чи тварини (рідше фантастичної істоти).

Стилізація – узагальнене зображення різних об'єктів умовними прийомами.

Стиль – сукупність ознак, характерних для мистецтва певного часу і напрямку.

Суперобкладинка – аркуш, що запобігає пошкодженню обкладинки книги.

Супрематизм (від лат. *Supremus* – найвищий) – нурт авангардного мистецтва, течія абстракціонізму; безпредметність, абстрактний [геометризм](#), що виник на початку ХХ століття (1915 рік). Зачинателем вважається [Казимир Малевич](#). Напрям вийшов від [кубізму](#) і [футуризму](#), він знайшов застосування в [урбаністиці](#), [плакаті](#) і [графіці](#).

Сюжет – відтворення конкретного явища або подій.

Сюжетно-тематична композиція – жанр живопису, який зображує будь-яку фантастичну або побутову сцену, що демонструє життя і взаємовідношення людей. Цей жанр відомий ще з доісторичних часів, але станкова картина (не пов'язана з архітектурою) виникла тільки в епоху Ренесансу. Складовою частиною такої картини може бути й натюрморт, й портрет, й пейзаж. Сюжетну композицію прийнято ділити відповідно спрямованості на: історичну, батальну, побутову, релігійну, фантастичну, анімалістичну, міфологічну, казково-бیلінну.

Сюрреалізм – напрямок в авангардному мистецтві ХХ століття, що пропагував використання сфери людської підсвідомості, трансцендентного світосприйняття, розриви логічних зв'язків, заміненіх суб'єктивними асоціаціями. Головними рисами сюрреалізму є протиприродність сполучення, що лякає, предметів і явищ, яким надається видима вірогідність. Представники С. Далі, Р. Магрит, Л. Керрінгтон та ін.

Тарілка – кругла посудина з широким плескатим дном і низькими ві-
нцями, куди наливають або накладають страву.

Текстура – виявлення властивості матеріалу в малюнку поверхні (камінь, дерево, тканина).

Темпера – живопис фарбами, в яких в'язучим матеріалом є емульсії з води та яєчного жовтка, а також з розведеного на воді рослинного чи тваринного клею з олією. Існує казеїново-олійна і полівінілацетатна.

Теракота – випалена кольорова глина, а також неглазуровані вироби.

Техніка глибокого друку – офорт, гравюра сухою голкою; офорт – гравюра на металі, що виконується способом травлення металу кислотами; техніка плоского друку: літографія (друк на камені); графічні техніки: фотографія, монотипія, автотипія, склорис, аерографія, гравюра на вощеному папері, друкування з природних форм, відмивання туші.

Титул – заголовна сторінка де є: прізвища авторів, назва книги, видавництво і рік видання.

Торс – скульптурне зображення тулуба людини.

Трафарет – картон з отворами для друкування орнаментів чи малюнків.

Триптих – твір, що складається з трьох частин, об'єднаних загальною темою.

Фактура – рельєф поверхні: вафельний, плетений, у вигляді луски, вдавлений, у тріщинах і т.п.

Фарфор – тонкий, щільний, білого кольору, просвічується в тонкому шарі; **Фаянс** – полив'яні вироби переважно з білої, очищеної глини.

Фас – (коли хтось дивиться прямо на нас), вигляд спереду.

Фасад – зовнішній бік будинку, споруди: головний, боковий, вуличний, дворовий.

Фовізм – (фр. *les Fauves* – «дикі») – стиль групи [французьких митців](#) початку [XX століття](#), роботи яких були радше зосереджені на мальовничості, декоративності та насиченості кольорів, аніж на зображальних чи [реалістичних](#) аспектах, як у французькому варіанті [імпресіонізму](#). Як стиль, фовізм виник приблизно в 1900 році й тривав до 1910 року. Був настояний на [протиріччях](#) і відрізнявся непослідовністю. Рух, як такий, панував всього кілька років, з 1904 до 1908 років; за цей час були проведено три [виставки](#). Представники: [А. Матіс](#), [А. Дерен](#) та ін.

Фон – частина композиції, що виконує допоміжну роль у вирішенні задуму.

Форзац – дві сторінки, які закривають з'єднання оправи з блоком книги.

Футуризм – (від італ. *Futurismo* та лат. *Futurum* – майбутнє) – [авангардний](#) напрям у [мистецтві](#), що розгорнувся на початку XX століття переважно в Італії й відстоював крайній формалізм, пропагував культ інди-

відуалізму, відмовлявся від загальноприйнятих мистецьких норм. Футуризм проголошував перемогу техніки, науки, швидкості, війни, боротьби з природою та жіноцтвом; підтримував спалення бібліотек і ляпас в обличчя. Представники: У. Боччоні, Дж. Балла, Дж. Северіні, О. Екстер та ін.

Химери – скульптурні зображення фантастичних чудовиськ, що уособлюють сили зла.

Шмуцтитул – сторінка, що відокремлює розділи книги один від одного.

Шрифт – літери та цифри певного розміру, конфігурації, ширини (вузькі, нормальні, широкі); нахилу (прямі, похилі, курсивні); насиченості (світлі, напівжирні, жирні). Рублений шрифт – елементи букв мають однакову товщину в усіх частинах. «Єгипетський» – рублений шрифт із засічками. Стрічковий – це сполучення тонких і товстих елементів букв. Шкільний – стрічковий із тонкими засічками.

Штрихи – відносно короткі лінії, що виконують швидким рухом руки для передачі форми і об'єму предметів та зображення фону, утворюючи штрихові плями більш або менш темні. Штрих випадкового напрямку виглядає на рисунку «чужим», псує зображення.

ГЛОСАРІЙ ТЕРМІНІВ З ПЛАСТИЧНОЇ АНАТОМІЇ

Brevis – короткий.

Longus – довгий.

Major – великий.

Minor – малий.

Абдомінальний, черевний – пов'язаний із черевною ділянкою.

Абдукція, відведення – рух у напрямку від серединної площини тіла. Наприклад, піднімання руки вбік.

Агоністи – основні м'язи, залучені до виконання руху. Частина антагоністичної пари м'язів. М'яз, за рахунок скорочення якого відбувається рух певної частини тіла. У той час як м'яз-агоніст скорочується, протидіючий йому м'яз-антагоніст розслаблюється. При згинанні [у ліктьовому суглобі](#), наприклад, [біцепс](#) – агоніст, а [трицепс](#) – антагоніст.

Аддукція, приведення – рух у напрямку до серединної площини тіла. Наприклад, зведення пальців до купи.

Акроміальний, плечовий – пов'язаний із плечовою ділянкою.

Аксіальний (осьовий) скелет – частина скелета, що включає череп (черепний, лицьовий, і вушний відділи), хребет (шийний, грудний, поперековий, крижовий відділи і куприк), грудну клітину (ребра і грудины).

Анатомічний центр – точка на тілі, де фронтальна горизонтальна й серединна площини перетинаються таким чином, що частини тіла можуть називатися (наприклад) передніми чи задніми, або верхніми чи нижніми стосовно цієї точки.

Анатомія – вивчення живих істот, від людини, тварини та до рослини. Запозичене з грецької слово *anatome* означає «розтин».

Антагоніст(и) – м'яз чи м'язи, задіяні в русі, які протистоять агоністу.

Апендикулярний скелет – частина скелета, що складається з плечового поясу, тазового поясу, верхньої кінцівки та нижньої кінцівки.

Верхній (або черепний) – у напрямку до голови.

Верхня кінцівка – частина тіла, що складається з плеча, руки вище від ліктя, передпліччя, зап'ястка й кисті.

Верхня щелепа – верхньощелепна кістка.

Виросток – округла суглобова ділянка кістки, до якої прикріплюються сухожилля, зв'язки або фасції.

Вставлення – місце, де м'язи приєднуються до частини тіла, забезпечуючи рух за їх скорочення.

Глибинний – віддалений від поверхні й закритий.

Головний/черепний – той, що стосується ділянки голови.

Дистальний – розташований у напрямку від тулуба.

Долонна флексія, долонне згинання – такий рух кисті, за якого долоня повертається в напрямку до передпліччя.

Дорсальний (або спинний) – у напрямку спини.

Дорсифлексія, тильне згинання – згинання стопи в кісточці у тильному напрямку.

Жування – процес. У жуванні задіяні такі м'язи: жувальний, скроневий, медіальний і латеральний крилоподібні м'язи.

Зап'ястний, карпальний – пов'язаний із ділянкою зап'ястка.

Западина – ямка або борозна.

Зв'язка – волокниста тканина, що з'єднує кістку з кісткою.

Згинання – зменшення кута між двома кістками в суглобі.

Кістка – тверда жива тканина, з якої складається скелет.

Кістковий орієнтир – ділянка на поверхні шкіри, під якою кістка розташована близько до поверхні й пальпується. Ці орієнтири можна як відчувати, так і побачити.

Клавікулярний, ключичний – пов'язаний із ділянкою ключиці.

Латеральне обертання – поворот назовні від медіальної площини.

Латеральний, бічний – віддалений від серединної площини (від середини тіла).

Ліктьовий, кубітальний – пов'язаний із ліктьовою ділянкою.

Лобковий, лонний – пов'язаний із паховою ділянкою.

М'язи – м'які тканини, які призначені для створення руху.

Мандибула – нижня щелепа.

Медіальна/серединна – (або середньосагітальна) площина – площина, яка ділить тіло навпіл на праву та ліву частини.

Медіальне обертання – поворот у середину до медіальної площини.

Медіальний – спрямований до серединної площини (біля середини тіла).

Нижній (або каудальний) – спрямований до ніг.

Нижня кінцівка – частина тіла, що складається з кульші, стегна, голіжки та стопи.

Опозиція – зведення кінчиків великого пальця та мізинця руки докупи.

Опускання – рух частини тіла донизу.

Пальпабельний – розташований на поверхні й відчутний на дотик.

Передній (або вентральний) – спрямований вперед.

Підіймання, підйом – рух частини тіла догори.

Підошовне згинання – рух стопи в кісточці у напрямку від тіла.

Підшкірний – розташований під шкірою.

Плечовий – той, що стосується ділянки верхньої частини рук.

Поверхневий – розташований близько до поверхні або на ній.

Початок (стосовно м'язів) – місце в тілі, де починається м'яз. Тут майже немає руху.

Проксимальний – розташований біля тулуба.

Пронація – обертання передпліччя таким чином, щоб долоню було спрямовано вниз.

Протракція – рух (кінцівки) вперед уздовж площини.

Ретракція – рух (кінцівки) назад уздовж площини.

Розгинання – збільшення кута між двома кістками в суглобі.

Синергіст – синергетичні м'язи допомагають м'язам-агоністам і можуть сприяти руху та стійкості.

Суглоб – з'єднання двох або більше кісток, яке дозволяє їм рухатися.

Супінація – обертання передпліччя таким чином, щоб долоню було спрямовано догори.

Сухожилля – волокниста тканина, яка з'єднує м'яз із кісткою.

Тазовий – співвіднесений із тазовою ділянкою.

Тулуб – тіло людини, крім голови та кінцівок.

Фасція – смуга сполучної тканини під шкірою, яка підтримує, стабілізує, оточує й відокремлює м'язи та органи.

Фіксатор – м'яз, що стабілізує початок м'яза-агоніста.

Фронтальна (або корональна) площина – площина, яка поділяє тіло на передню і задню частини.

Хребці – кістки хребетного стовпа.

Хрящ – жорстка, але пружна тканина, яка є основним типом сполучної тканини в організмі.

Циркумдукція – коловий рух, створений поєднанням згинання, розгинання, відведення, приведення, а також медіальних і бічних рухів.

Шов – волокнисте з'єднання між кістками черепа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основні:

1. Гарбуз Р.С. Лінійна перспектива в навчальному рисунку. Львів: ЗУКЦ, 2009. 110 с.
2. Гребенюк Г.Є. Основи композиції та рисунок: підручник для учнів професійно-технічних навчальних закладів. Київ: Техніка, 1997. 222 с.
3. Гуцул І.А. Короткострокові навчальні рисунки (начерки і замальовки) в системі фахової підготовки студентів образотворчих дисциплін ЗВО. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2021. Вип. 20. Т. 1. С. 155–157.
4. Гуцул І.А. Особливості навчання рисунку студентів напрямку підготовки «Образотворче і декоративно-прикладне мистецтво». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2020. Вип. 19. Т. 2. С. 185–186.
5. Дворник Ю. Жива вода рисунка. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2009. 176 с.
6. Лубенський В.І. Рисунок за уявленням: підручник для худож. вищ. навч. закладів / М-во культури та інформ. політики України, КДАДПМІД ім. Михайла Бойчука. Київ: Вид-во ТОВ «Юрка Любченка», 2021. 352 с.
7. Луць С.В. Скульптура і пластична анатомія: навч.-метод. посіб. для здобувачів освіти галузі знань 02 «Культура і мистецтво», спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація»; галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка», спеціальності 014.12 «Середня освіта (Образотворче мистецтво)». Кам'янець-Подільський: ФОП Панькова А.С., 2022. 120 с.
8. Луць С.В. Специфіка вивчення навчальної дисципліни «Рисунок»: основи методології. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. Випуск 23. С. 291–293.
9. Михайленко В.Є., Яковлев М.І. Основи композиції (геометричні аспекти). Київ: Каравела, 2004. 304 с.
10. Ратнічин В.М. Перспектива. Київ: Вища школа, 1977. 135 с.
11. Урсу Н.О., Гуцул І.А. Теоретичні основи композиції: навч.-метод. посіб. для здобувачів ЗВО художніх та художньо-педагогічних спеціальностей. 2-ге вид. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. 166 с.
12. Урсу Н.О. Золотий перетин у композиції. *Зб. наук. праць К-ПДПУ*. Кам'янець-Подільський, 1997. Вип. 3. С. 61-63.

Допоміжні:

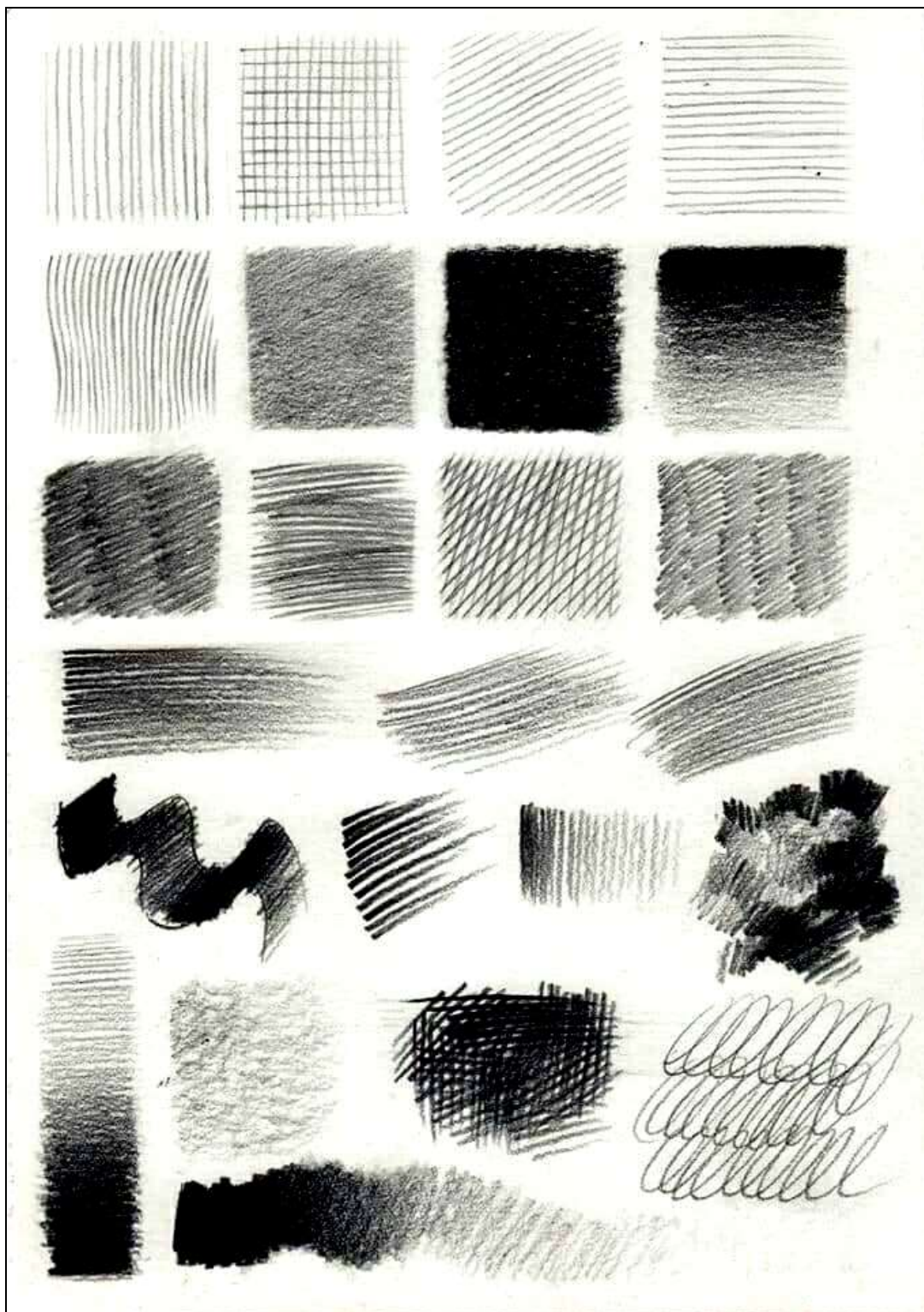
1. Белянський О.М. Короткочасний рисунок. Майстер-клас: навч. посібн. / М-во культури і туризму України, Луганський держ. ін-т культури і мистецтв. Луганськ: ЛДКІКМ, 2008. 24 с.
2. Іванов-Ахметов Володимир Михайлович. Навчальний рисунок (рисунок голови людини): навч. посібник / за ред. М.А. Фартушної; відп. ред. П.О. Киричок; рец.: Ю.І. Бондаренко, В.Ю. Могилевський; худож. І.В. Канівець; МОН України; НТУ України «КПІ». Київ: НТУУ «КПІ», 2006. 80 с.
3. Клименюк Тетяна Михайлівна Креслення, рисунок, композиція: навч. посібник / Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2012. 340 с.
4. Кириченко М.А. Основи образотворчої грамоти: навчальний посібник для студентів художньо-графічних факультетів вищих педагогічних навчальних закладів. Київ: Вища школа, 2002. 188 с.
5. Куленко М.Я. Авторська накладна графіка / Київ. нац. ун-т буд-ва і архітектури. Київ, 2001. 124 с.
6. Куленко М.Я. Основи композиції в образотворчому мистецтві: навч. посібник для студ. архіт. фак-ту / Київськ. нац. ун-т буд-ва і архіт. Київ, 2001. 87 с.
7. Куленко М.Я. Графічний дизайн: мистецтво шрифту: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. Київ: Альтерпрес, 2015. Кн. 2. 155 с.
8. Макушин В.Ю. Рисунок у просторі й часі: навч. посібник. Миколаїв: Вид-во НУК, 2008. 428 с.
9. Макушин Ю.А. Рисунок і час: навч. посібник. Миколаїв: Вид-во НУК, 2008. 288 с.
10. Майстренко-Вакуленко Ю.В. Передумови і тенденції розвитку українського станкового рисунка (кінець XVII – початок XX століття): автореф. дис. ... канд. мистецтвознав.: 17.00.05: захищ. 15.11.12. Київ, 2012. 20 с.
11. Пригода Л.Г. Зображення міського пейзажу: посібник до вивчення курсу «Рисунок»: для студ. напрямів підгот. 6.060120 «Архітектура» та 6.020205 «Образотв. мист-во» / Київськ. ун-т буд-ва і архіт. Київ: КНУБА, 2008. 36 с.
12. Пригода Л.Г. Малюнок людини в одязі: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / Київськ. нац. ун-т буд-ва і архіт. Київ, 2001. 156 с.
13. Ратнічин В.М. Перспектива: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1977. 136 с.
14. Соловійов О.М. Навчальний рисунок. Киев: Держвидав образотворчого мистецтва і музичної літ-ри, 1956. 227 с.
15. Сотниченко А.В. Навчальний рисунок: посібник до вивчення курсу «Рисунок» для слухачів факультету довузівської підготовки напрямів 6.060102 «Архітектура» та 6.020205 «Образотворче мистецтво». Київськ. нац. ун-т буд-ва і архіт. Київ: КНУБА, 2008. 120 с.
16. Сухенко Віктор Олексійович. Рисунок: навч. посібник для студ. вищ. нач. закл. Київ: BONA MENTE, 2004. 183 с.
17. Сухенко В.О. Академічний рисунок: підручник / М-во культури України, НАОМА; рец. П.П. Печорний, В.Д. Сергєєв, М.І. Яковлев. Київ: Амадей, 2016. 232 с.
18. Туманов І.М., Антонович Є.А., Шпільчак В.А. Рисунок, живопис, скульптура: навч. посібник. Львів: Аверс, 2010. 496 с.

19. Методичні роботи: Малюнок і живопис: методичні рекомендації. Київ, 1990. 85 с.
20. Коломієць Ю.Д. Малювання з уяви з використанням графічних технік: методичні вказівки для студ. першого курсу спец. «Архітектура» / Київськ. нац. ун-т. буд. та архіт. Київ: КНУБА, 2001. 28 с.
21. Малиновський В.А. Рисунок голови і портретні завдання: методичні рекомендації для студ. усіх спец. архітектурн. факультету / Київ. нац. ун-т. буд-ва та архітектури. Київ, 2001. 48 с.
22. Пилипчук О.Д. Навчальний рисунок: Зображення голови людини з натури: методичні вказівки для студ. спец. 7.120102 «Архітектура будівель і споруд» 7.120105 «Дизайн архітект. середовища» 7.120103 «Містобудування» / Київ. нац. ун-т буд-ва і архітектури. Київ: КНУБА, 2008. 53 с.
23. Пилипчук О.Д. Композиція як перша складова навчальних дисциплін з рисунку та живопису: методичні вказівки. Київ: КНУБА, 2007. 20 с.
24. Полубок А.П. Рисунок. (Побудова конструктивної моделі людського черепа): методичні вказівки до виконання завдань для студентів архітектурного факультету II курсу які навчаються за спеціальністю 191 «Архітектура і містобудування» та студентів I курсу за спеціальностями 022 «Дизайн» / Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. Київ: КНУБА, 2018. 24 с.
25. Скороходов С.М. Лінійний рисунок: методичні вказівки до виконання практичних робіт для студ. спец. 7.120100 «Архітектура», 7.120208 «Образотворче та декоративно-прикладне мистецтво» / Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. Київ: КНУБА, 2007. 32 с.
26. Урсу Н.О., Березіна І.В., Паньков В.Г. Теорія і практика наукових досліджень: навч. посібн. з грифом МОН (№ 1/11-3567 від 11.05.11). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 104 с.
27. Урсу Н.О. Митці Кам'янця-Подільського: архітектори, мистецтвознавці, художники: монографія. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисін Я.І., 2016. 240 с.
28. Ходаковська Л.Ю. Архітектурна графіка: методичні вказівки для студентів спеціальності «Архітектура» та «Образотворче та декорат.-прикл. мистецтво». Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. Київ: КНУБА, 2006. 40 с.
29. Яремків М. Композиція. Творчі основи зображення. Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. 112 с.
30. Bammes G. Der nackte Mensch. Dresden: Veb Verlag der Kunst, 1982. 480 p.
31. Bammes G. Sehen und Verstehen. Berlin: Volk und Wissen Volkseigener Verlag, 1985. 261 p.
32. Ursu N. Kamieniec na Podolu: wydarzenia z życia kulturalno-artystycznego końca XIX – połowy XX wieku. *PROCES EDUKACYJNY. Tradycja i współczesność w dobie płynnej rzeczywistości*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Prace Monograficzne 1095, Kraków, 2021. S. 69-79.
33. Ursu N. Neuro Art as an Incorporation of the Conscious and the Unconscious in the Modern Exposition of Art Objects. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2022. № 13(3). P. 277–287 (у співавторстві). *Web of Science*

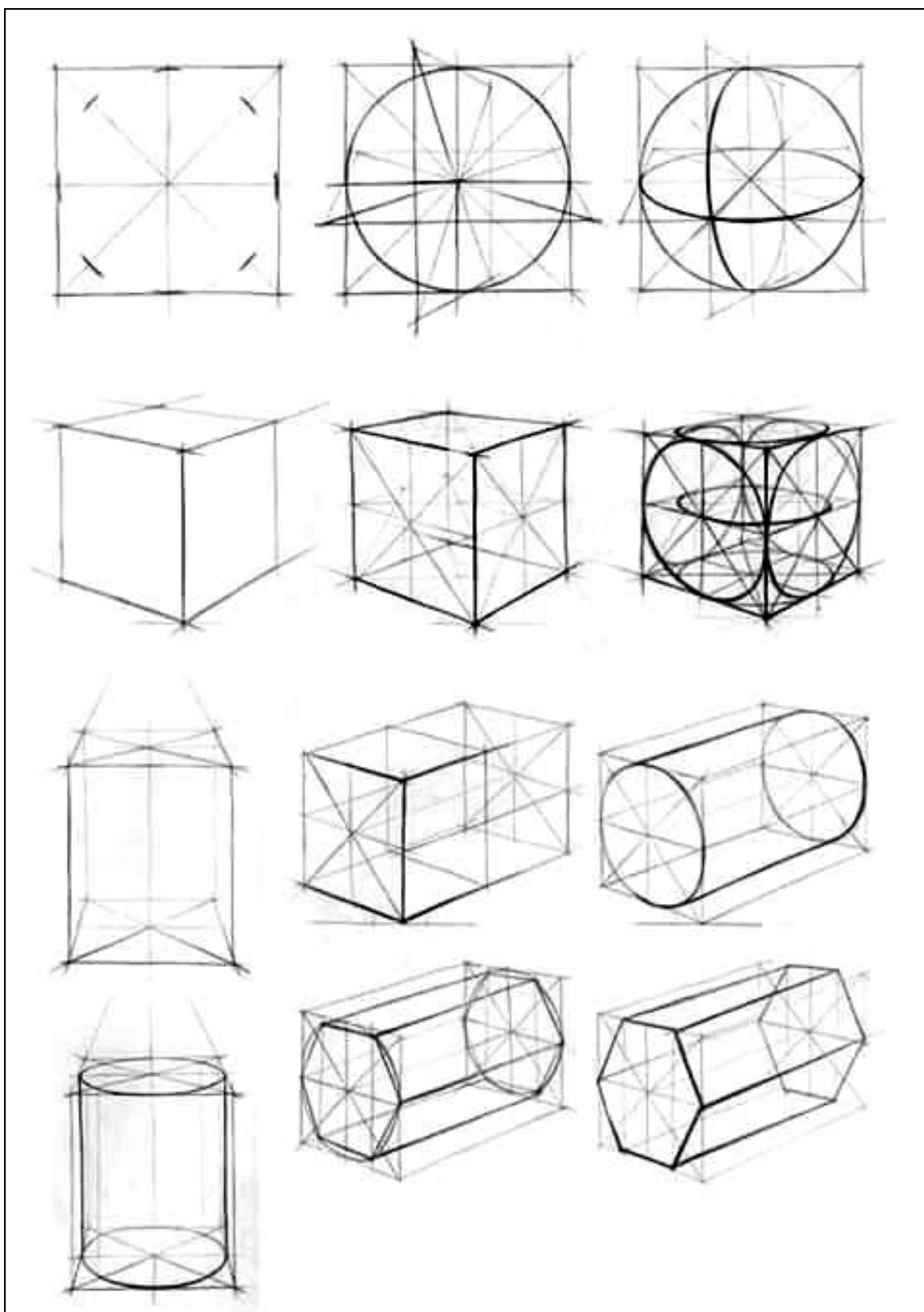
Рекомендовані джерела інформації:

1. Анатомія людини [Електронний ресурс]. URL: <http://anatomia.at.ua>
2. Анатомія людини [Електронний ресурс]. URL: https://pidru4niki.com/78255/meditsina/vstup_anatomiya_lyudini
3. Анатомічна номенклатура [Електронний ресурс]. URL: <https://medical-enc.com.ua/anatomicheskaya-nomenklatura.htm>
4. Конспект лекцій з дисципліни «Анатомії людини» [Електронний ресурс]. URL: <http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/11922/1/1-5%20%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9%20%D0%B7%20%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%97%20%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8%20%20%D0%BB%D0%B0%D0%B1.pdf>
5. Пластична анатомія [Електронний ресурс]. URL: <http://ukrbukva.net/8623-Plasticheskaya-anatomiya.html>
6. Пропорції тіла людини [Електронний ресурс]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%86%D1%96%D1%97%D1%82%D1%96%D0%BB%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8>
7. Скелет нижньої кінцівки [Електронний ресурс]. URL: https://stud.com.ua/134924/meditsina/skelet_nizhnoyi_kintsivki
8. Скульптура [Електронний ресурс]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D0%BF%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0>
9. Юрченко (ХК): Скульптура [Електронний ресурс]. URL: http://www.zhu.edu.ua/mk_school/mod/page/view.php?id=312&lang=en
10. Мистецтво скульптури / Житомирський державний університет ім. І. Франка [Електронний ресурс]. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/29100/>
11. David Sergeant [Електронний ресурс]. URL: <https://www.uu.nl/en/events/lecture-david-sergeant-human-and-nonhuman-relations-during-the-sixth-mass-extinction>

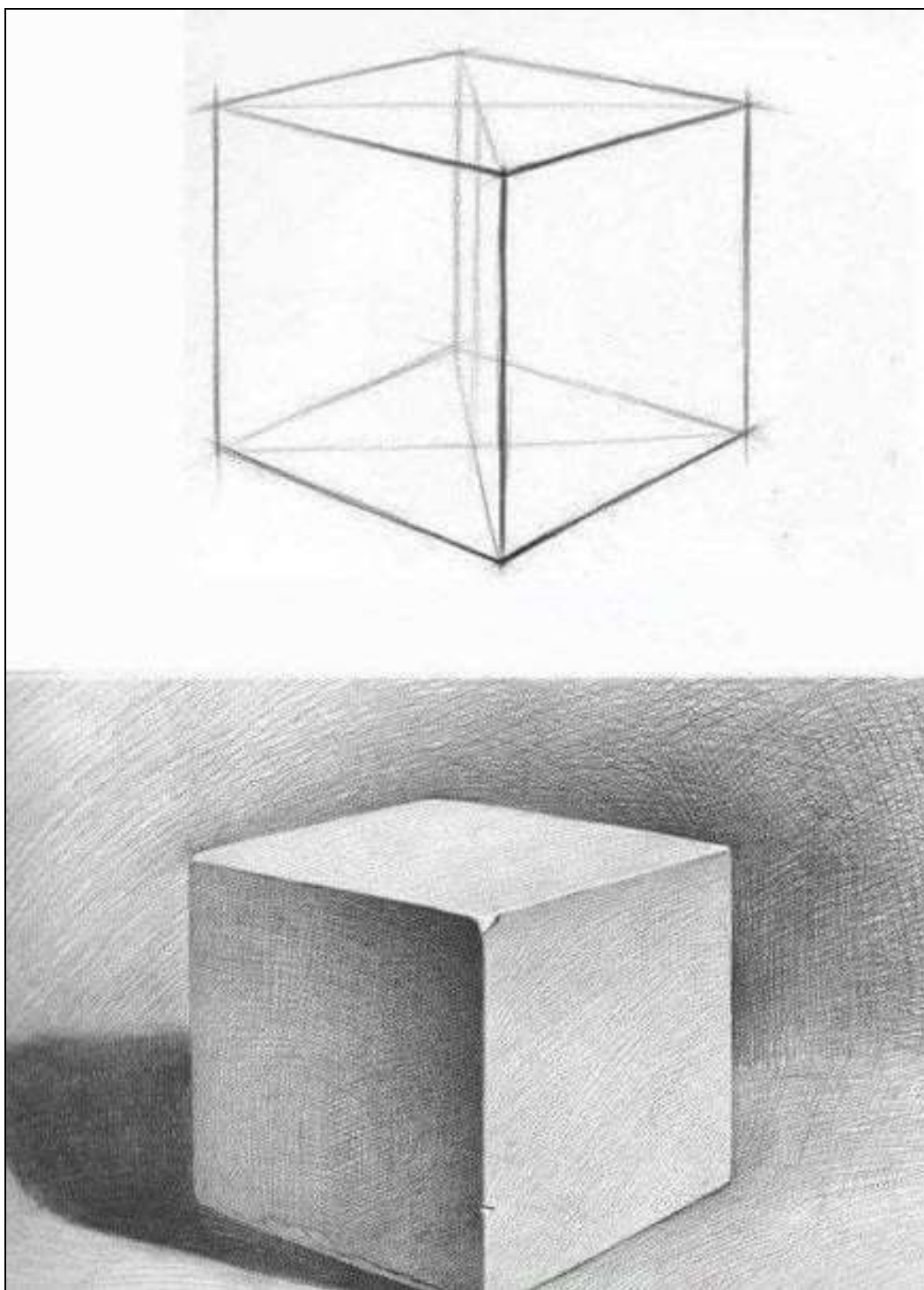
ІЛЮСТРАЦІЇ

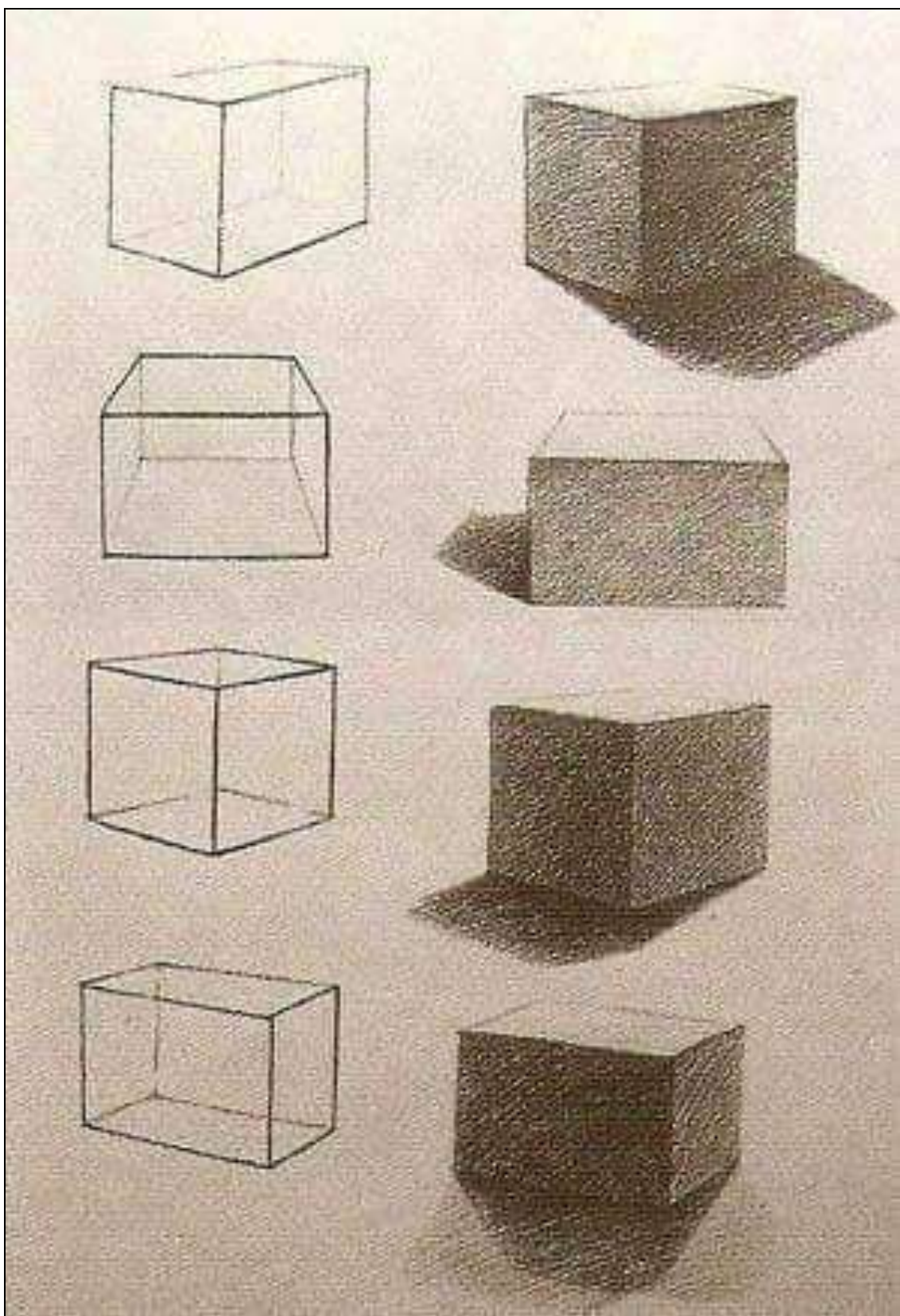
Іл. 1. Засоби рисунка. Лінія, штрих, пляма

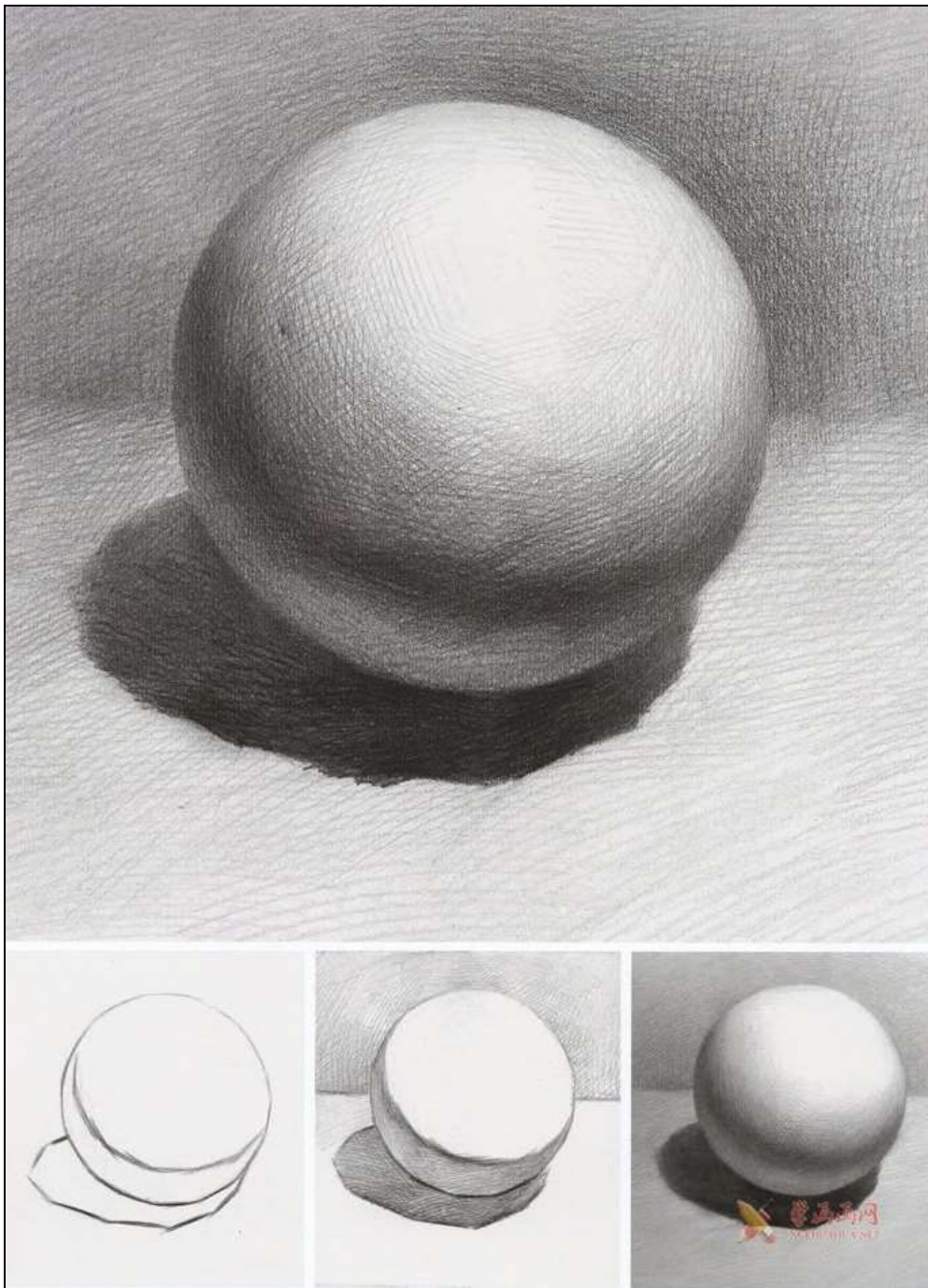
Іл. 2. Зображення геометричних тіл. Лінійно-конструктивна побудова геометричних тіл

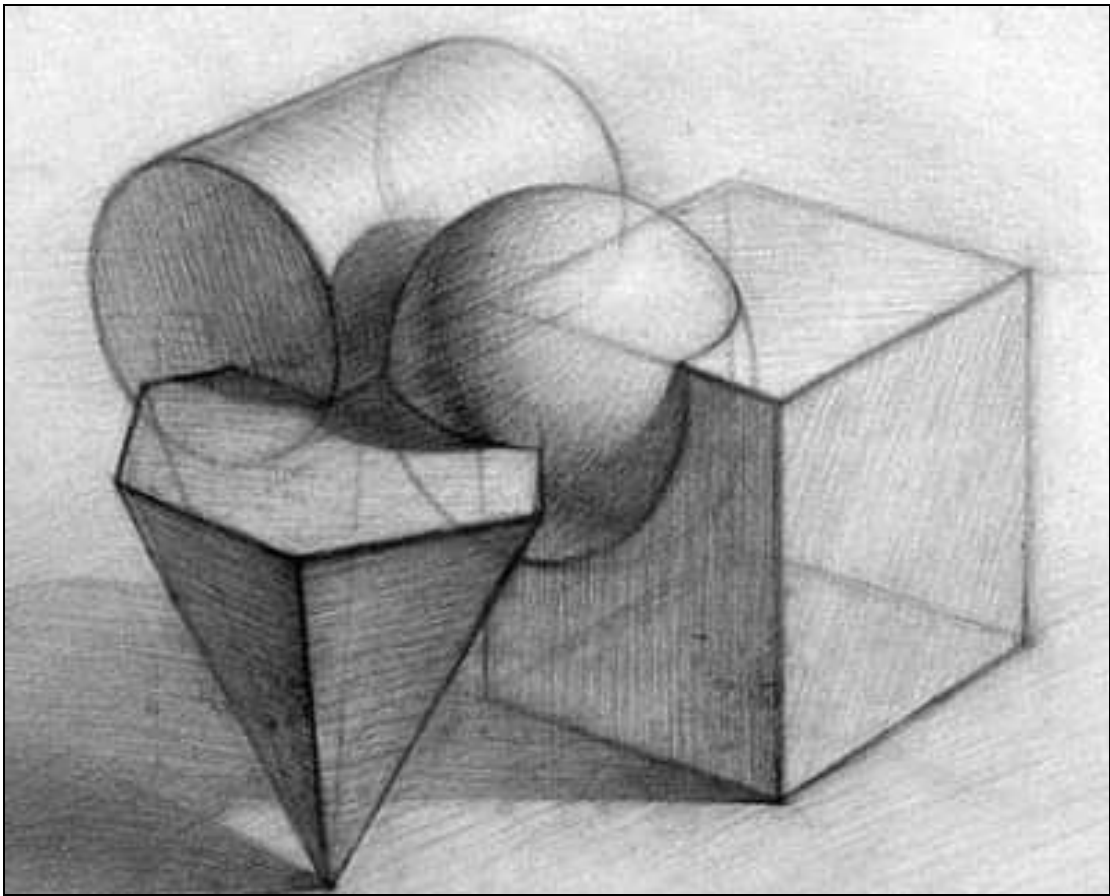
Іл. 3. Зображення геометричних тіл. Побудова куба. Тональний рисунок

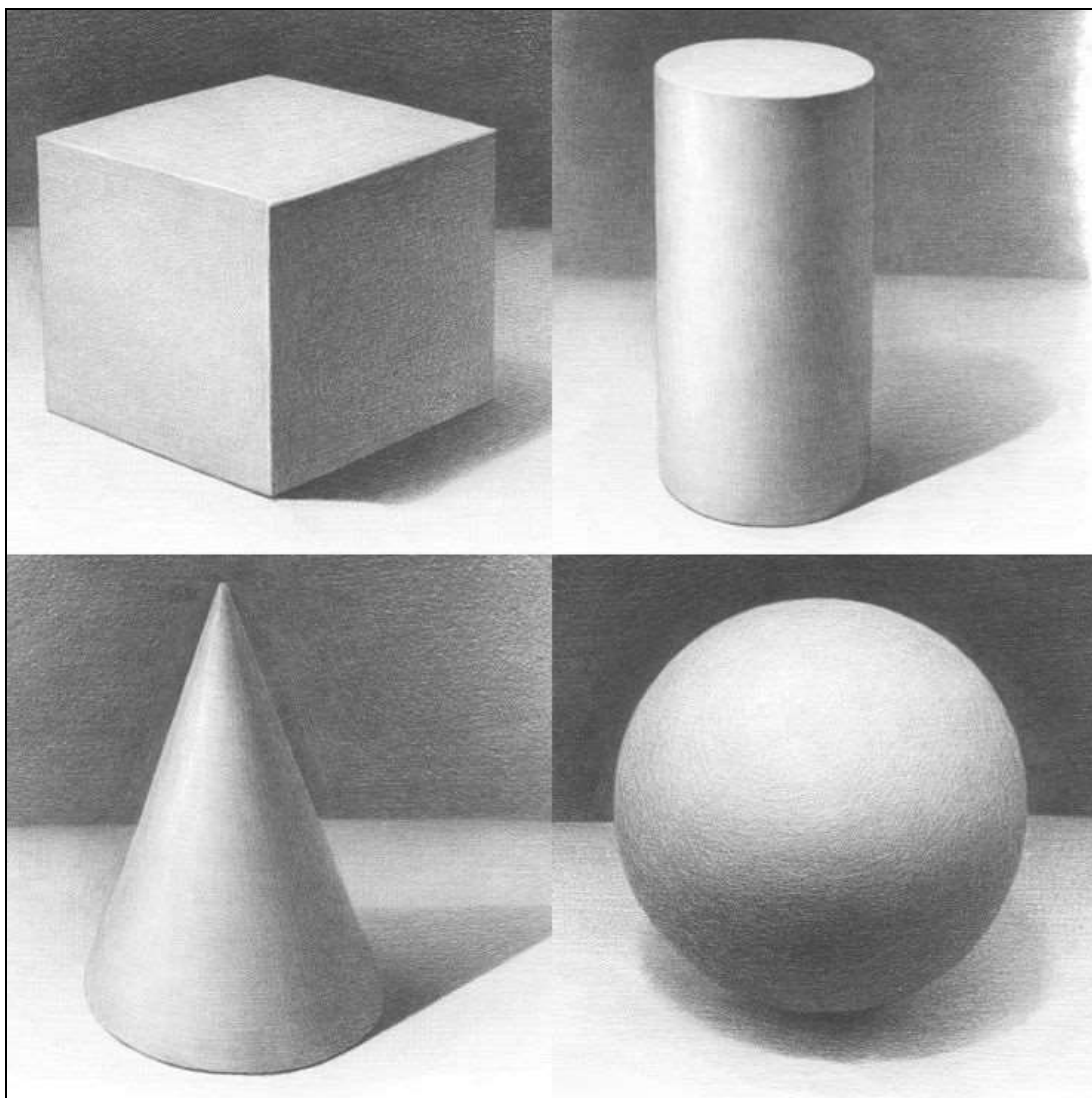
Іл. 4. Зображення геометричних тіл. Побудова куба з елементами світлотіні

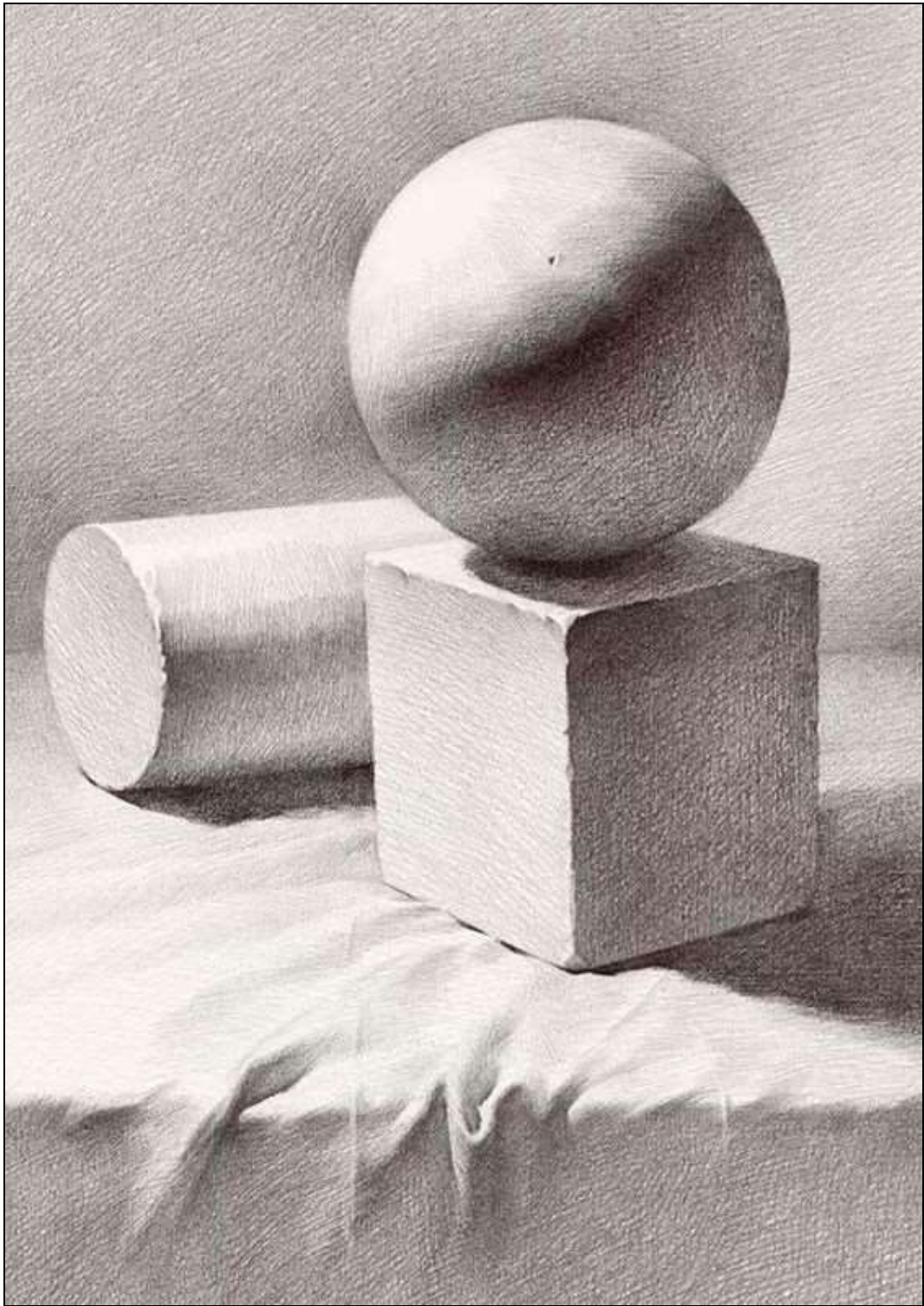
Іл. 5. Зображення геометричних тіл. Куля. Тональне вирішення

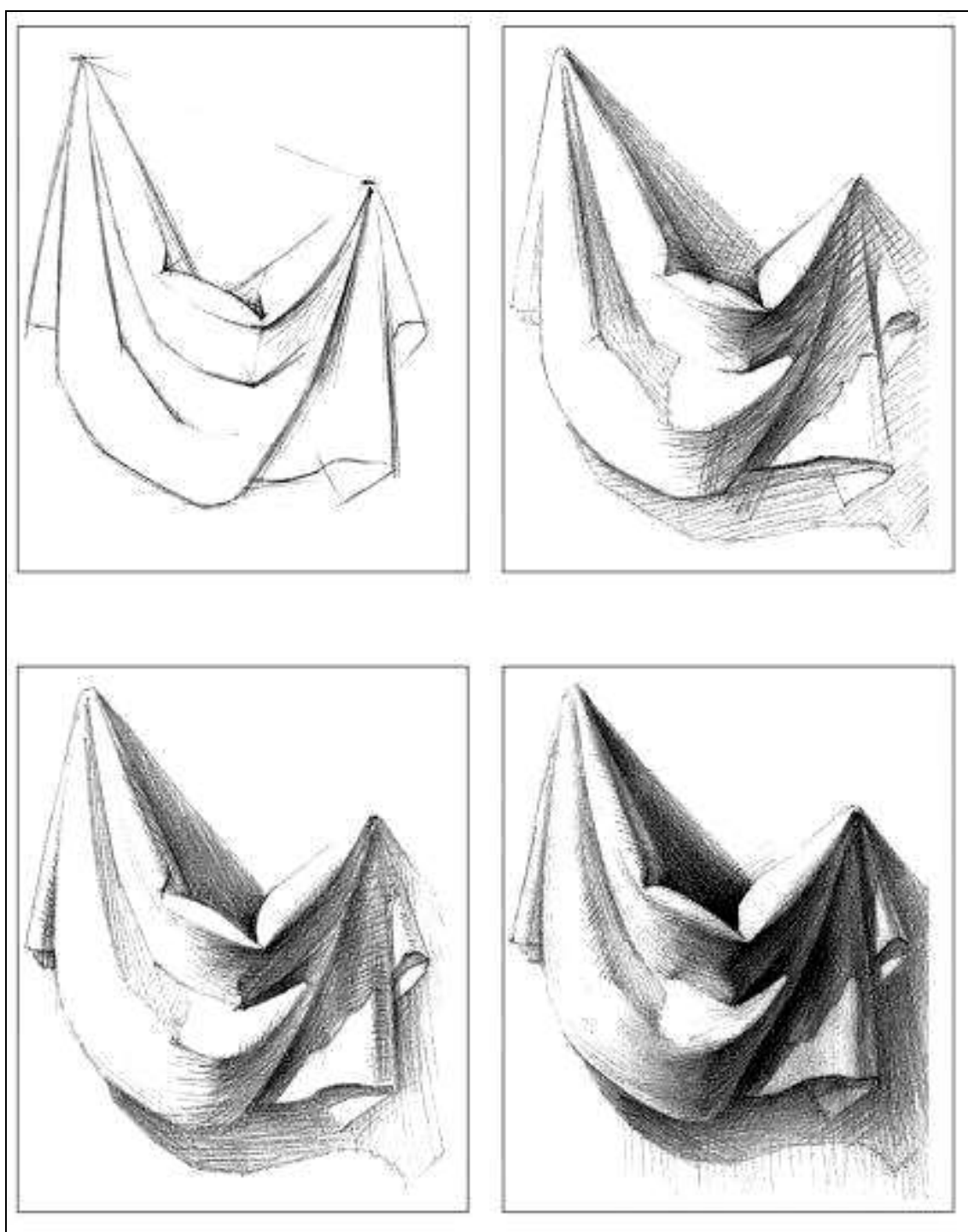
Іл. 6. Зображення геометричних тіл. Побудова куба, циліндра, піраміди, кулі. Лінійно-конструктивний рисунок з виявленням світлотіні

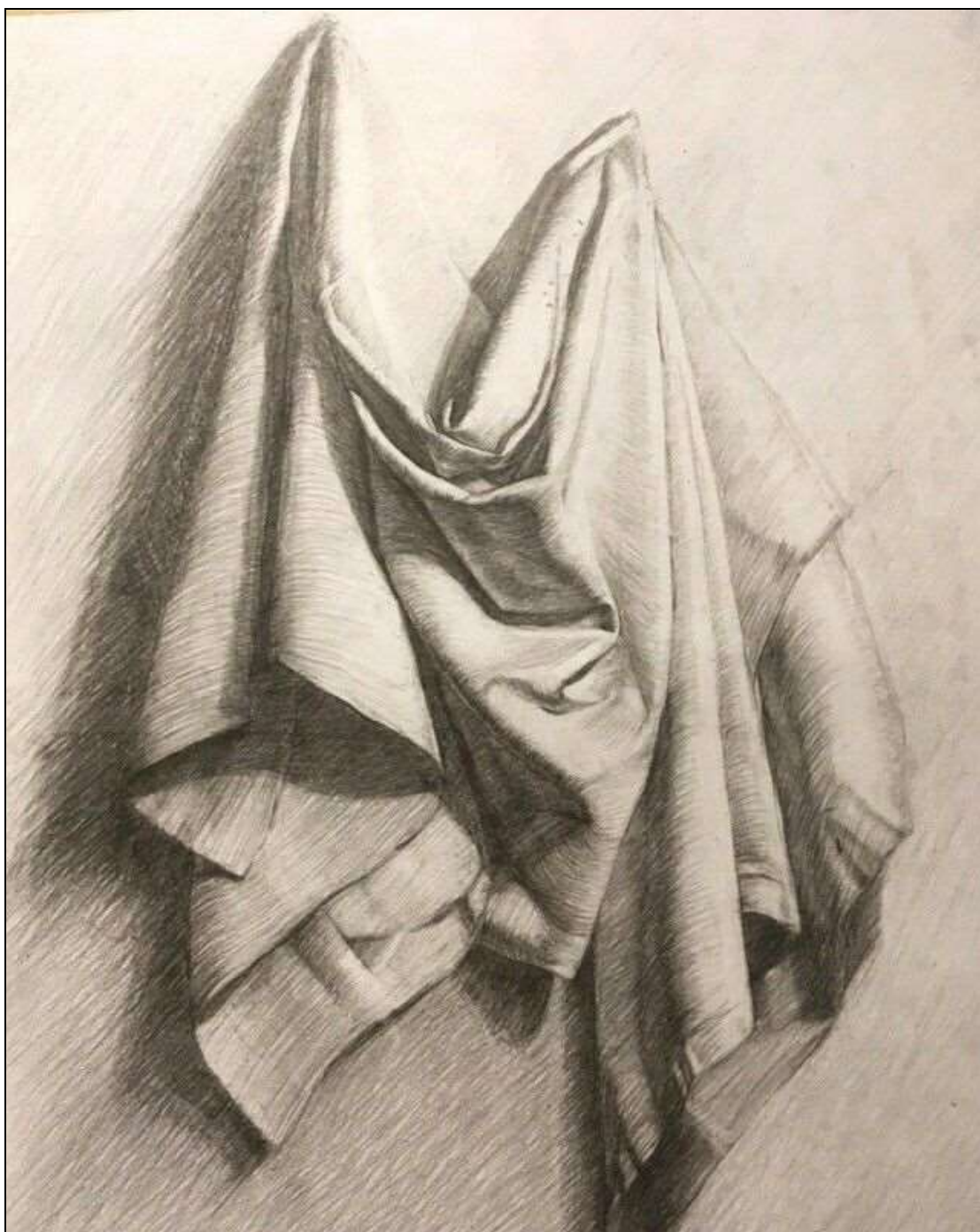
Іл. 7. Зображення геометричних тіл. Тональне вирішення

Іл. 8. Зображення геометричних тіл. Натюрморт. Тональне вирішення

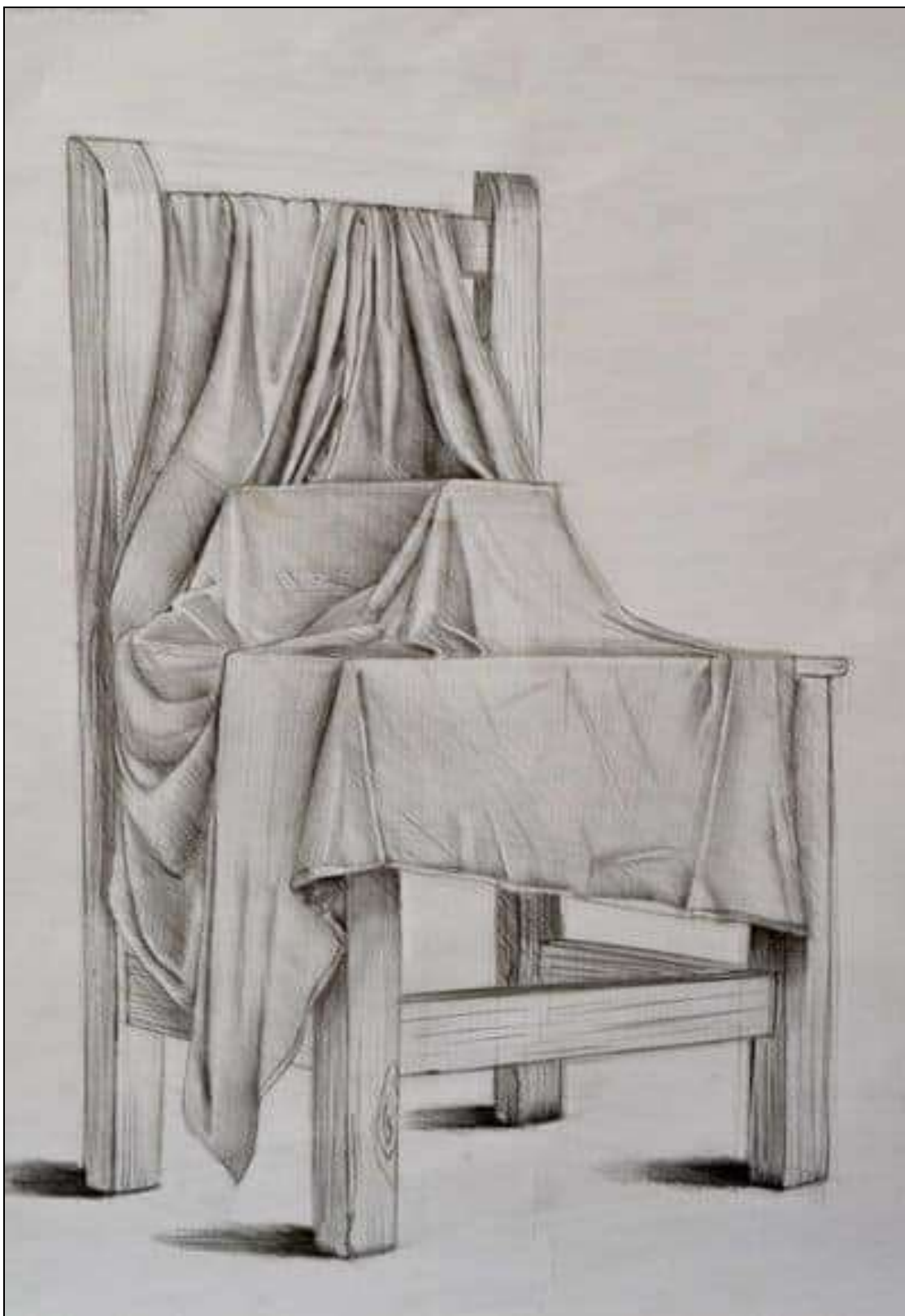
Іл. 9. Натюрморт із побутових предметів різних за формою і тоном. Драперія. Побудова складок. Поетапність виконання. Тональний рисунок

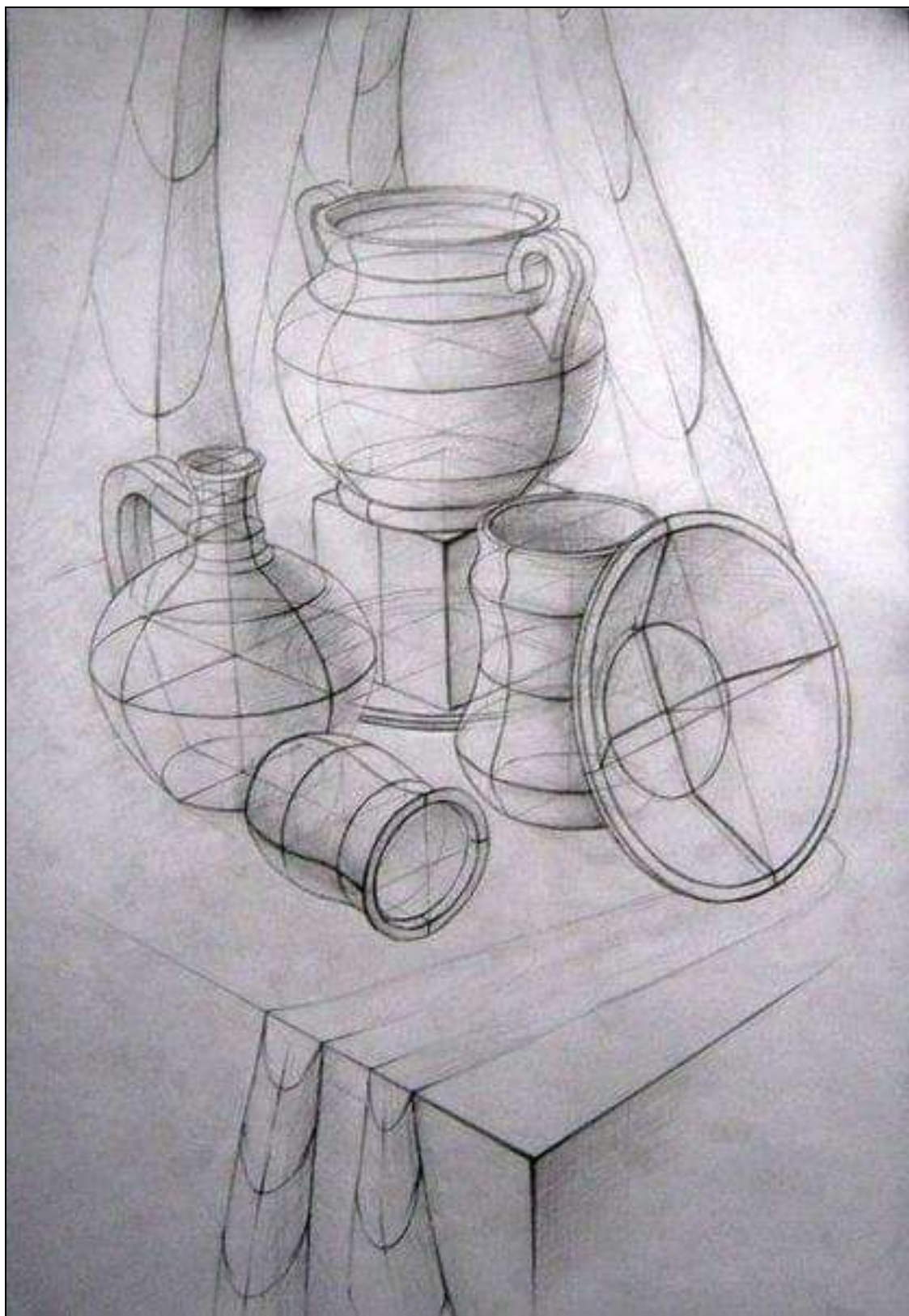
Іл. 10. Натюрморт із побутових предметів різних за формою і тоном.
Драперія. Побудова складок. Тональний рисунок

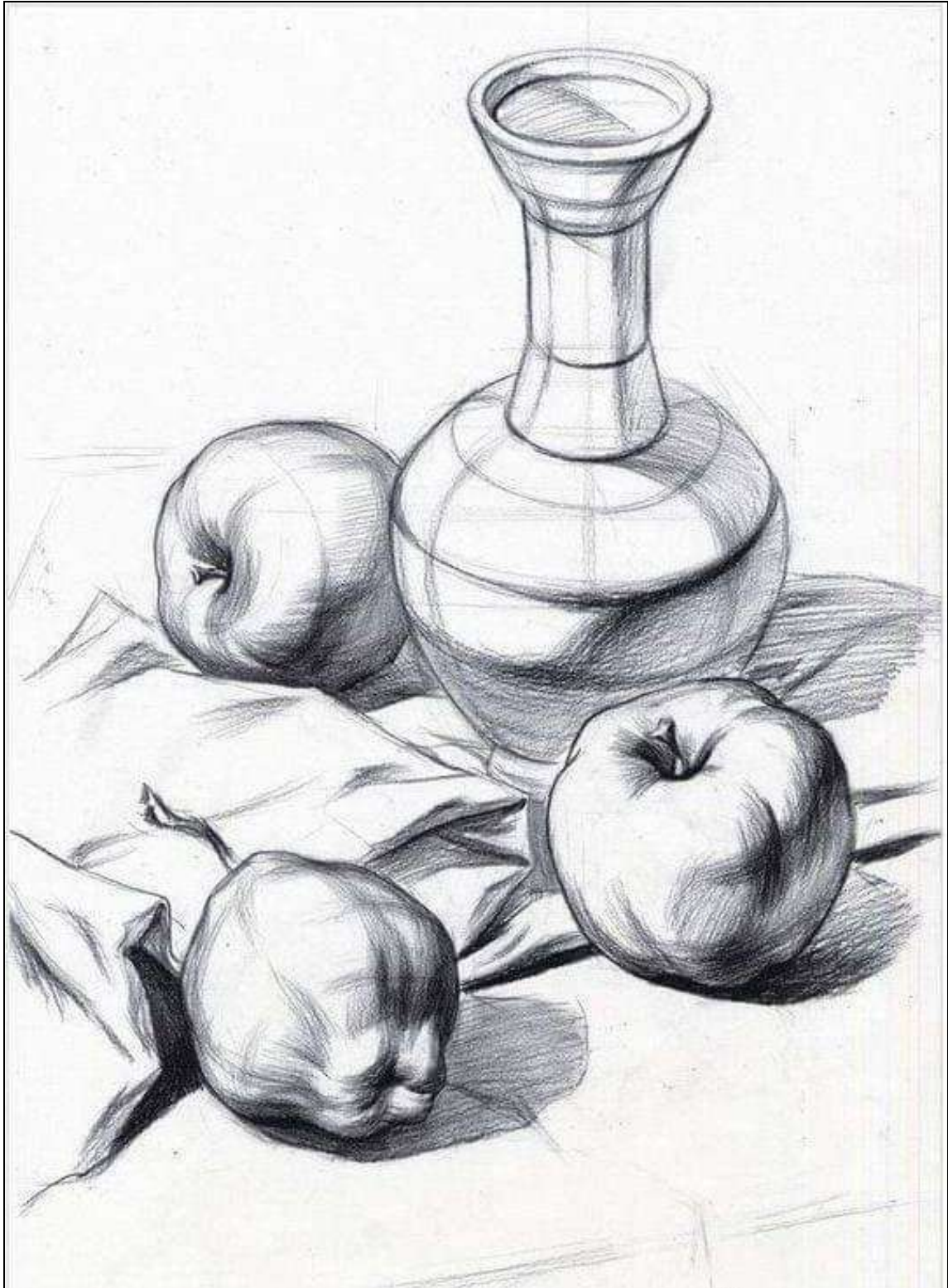
Іл. 11. Натюрморт із побутових предметів різних за формою і тоном. Драперія. Побудова складок. Тональний рисунок

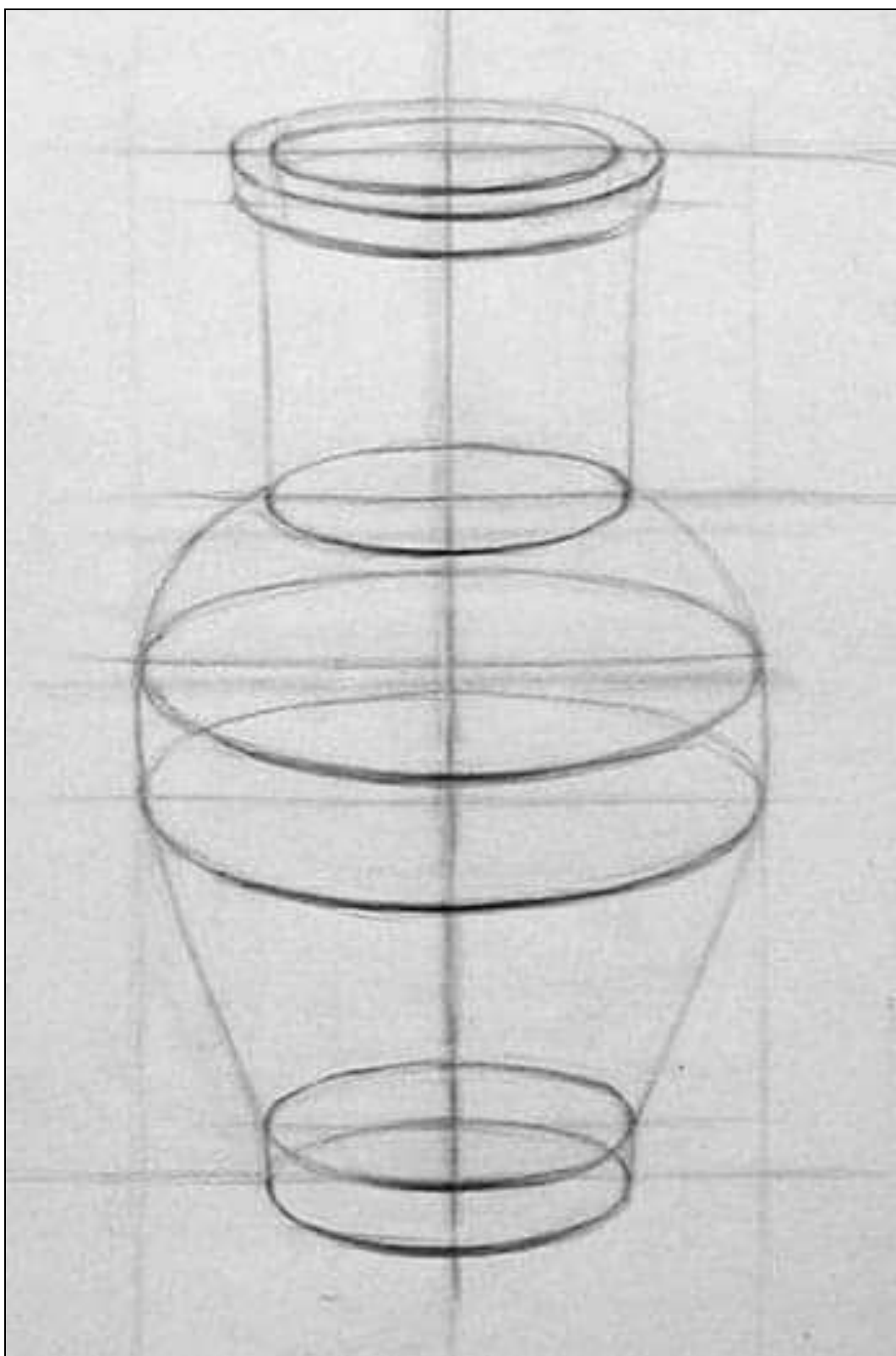
Іл. 12. Натюрморт із побутових предметів різних за формою і тоном.
Драперія. Побудова складок. Тональний рисунок

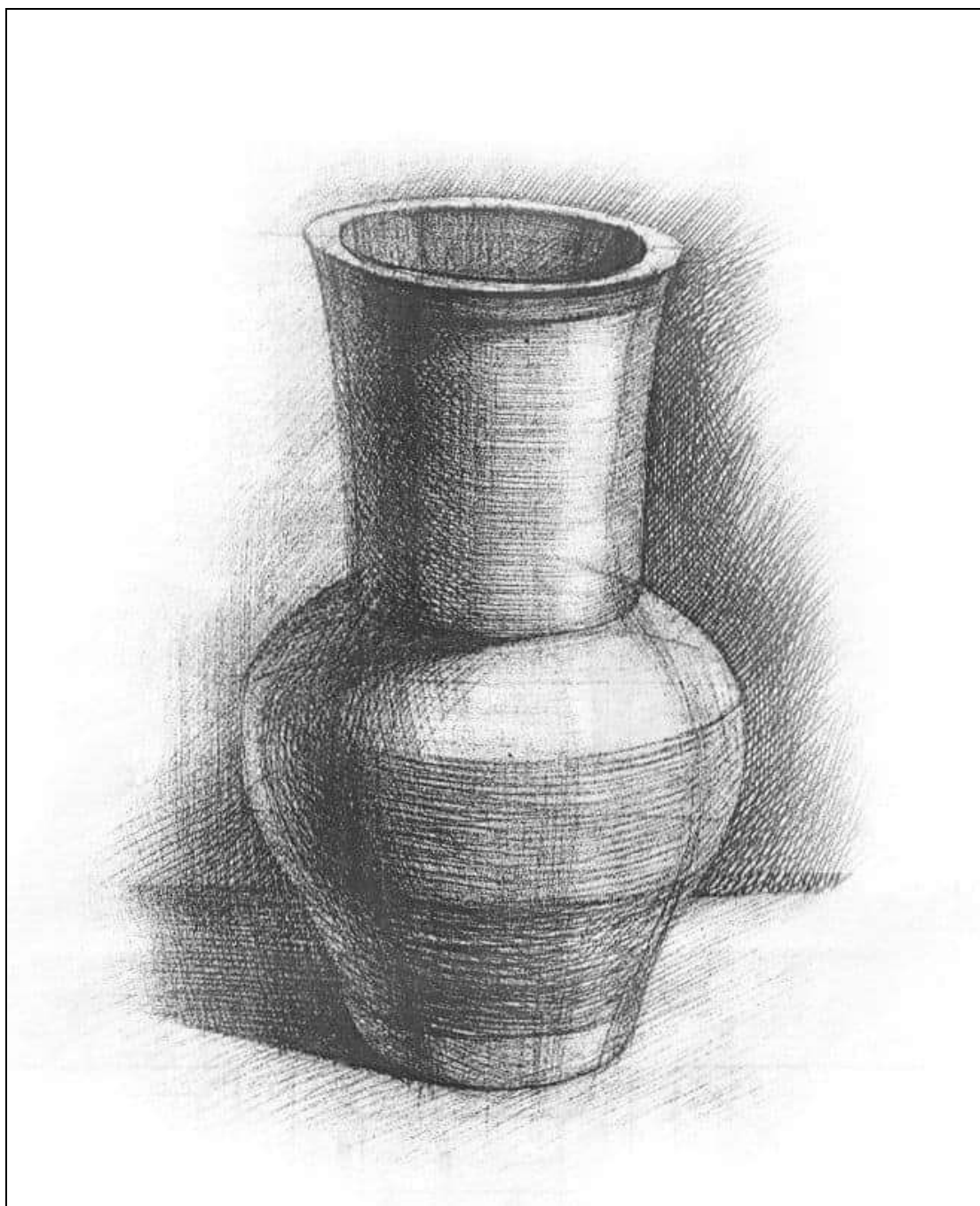
Іл. 13. Натюрморт із побутових предметів різних за формою і тоном.
Лінійно-конструктивний рисунок

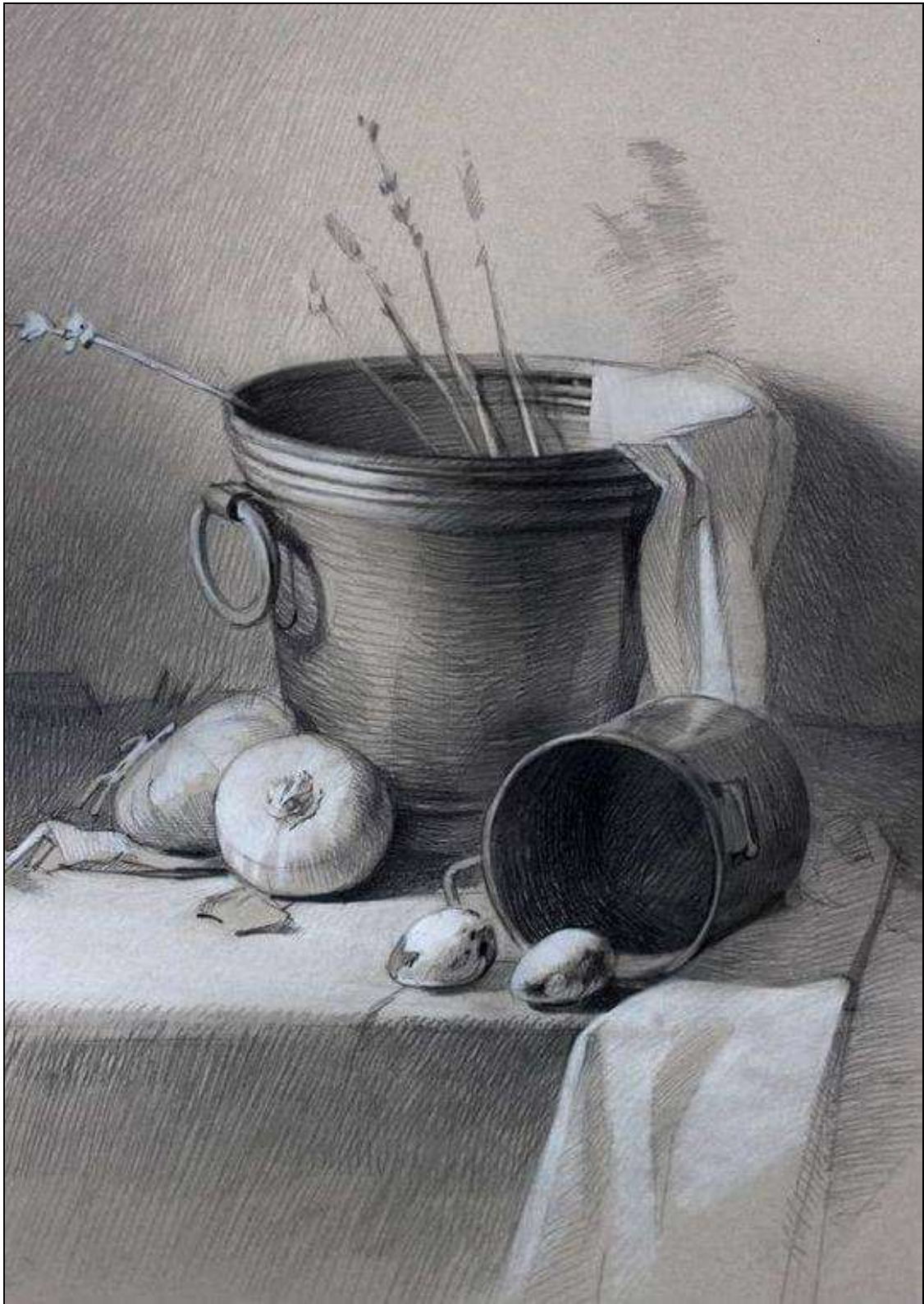
Іл. 14. Натюрморт із побутових предметів різних за формою і тоном.
Лінійно-конструктивний рисунок з виявленням світлотіні

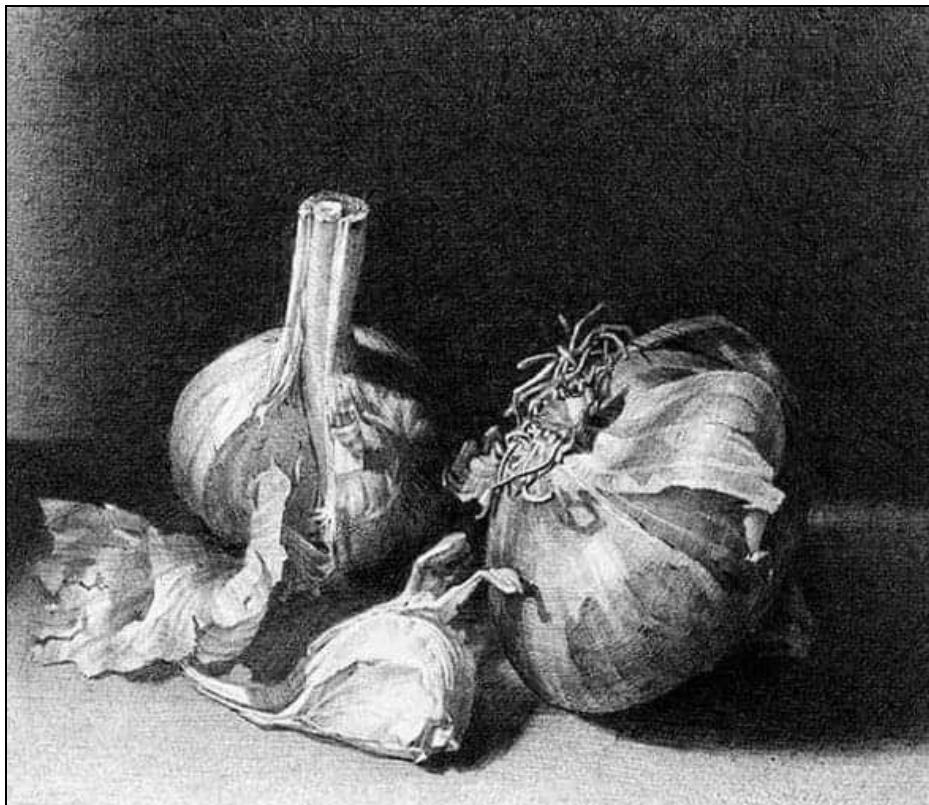
Іл. 15. Натюрморт із побутових предметів різних за формою і тоном.
Лінійно-конструктивний рисунок

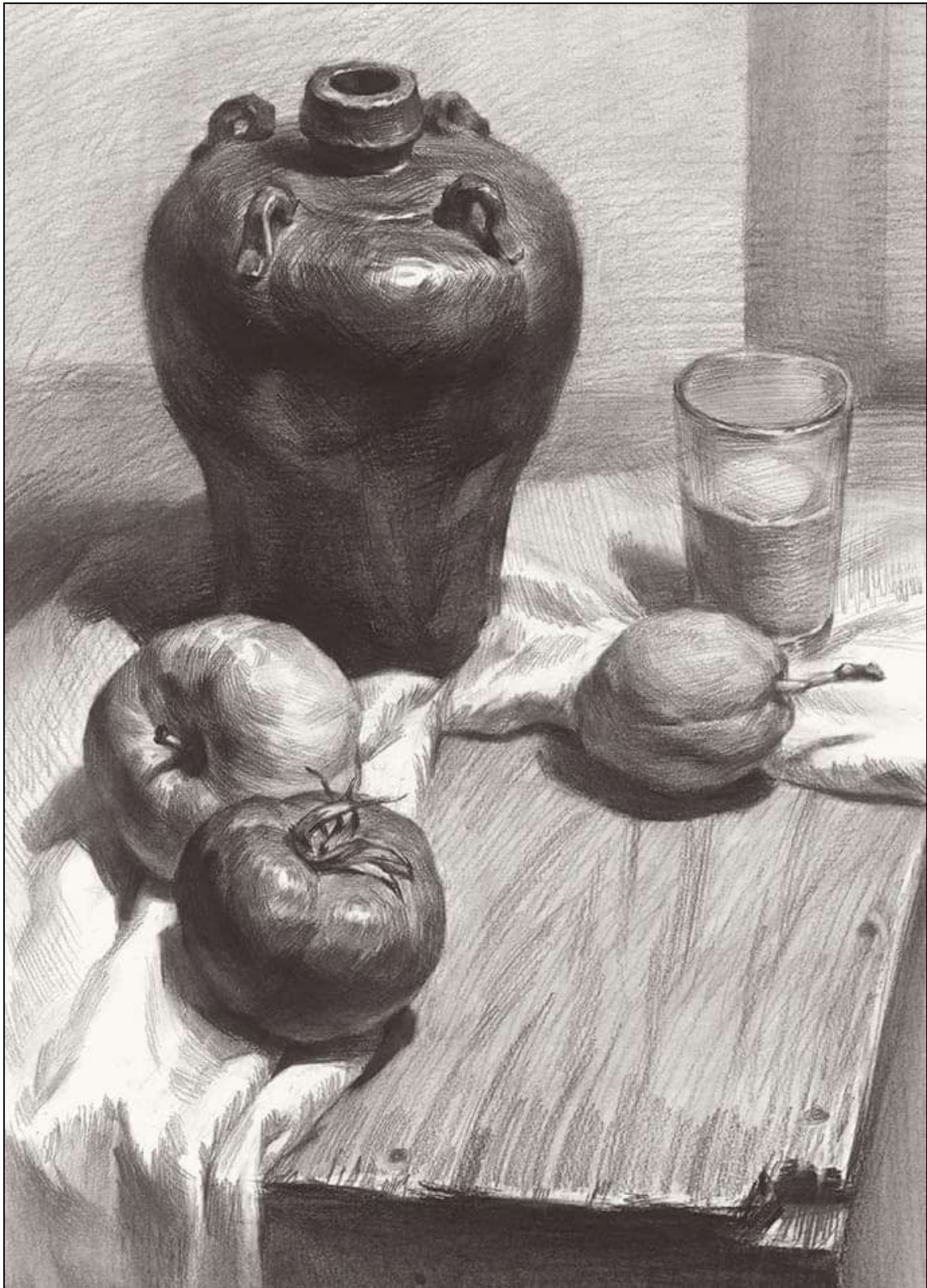
Іл. 16. Натюрморт із побутових предметів різних за формою і тоном.
Тональний рисунок

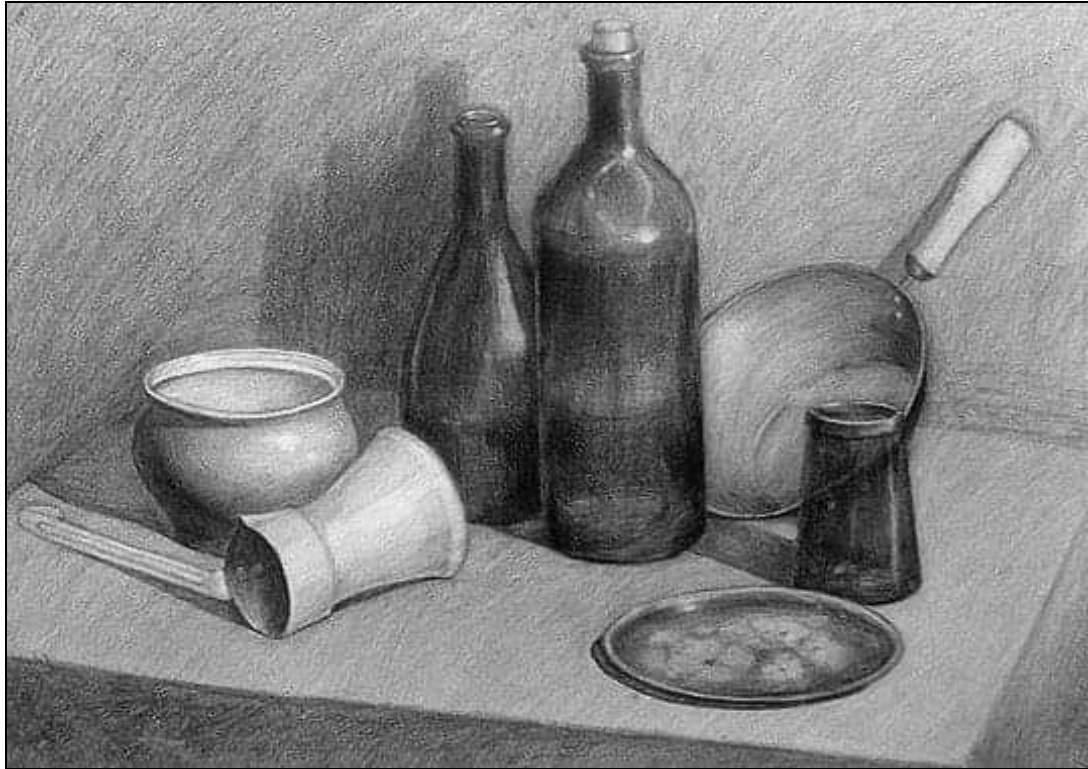
Іл. 17. Натюрморт із побутових предметів різних за формою і тоном.
Тональний рисунок

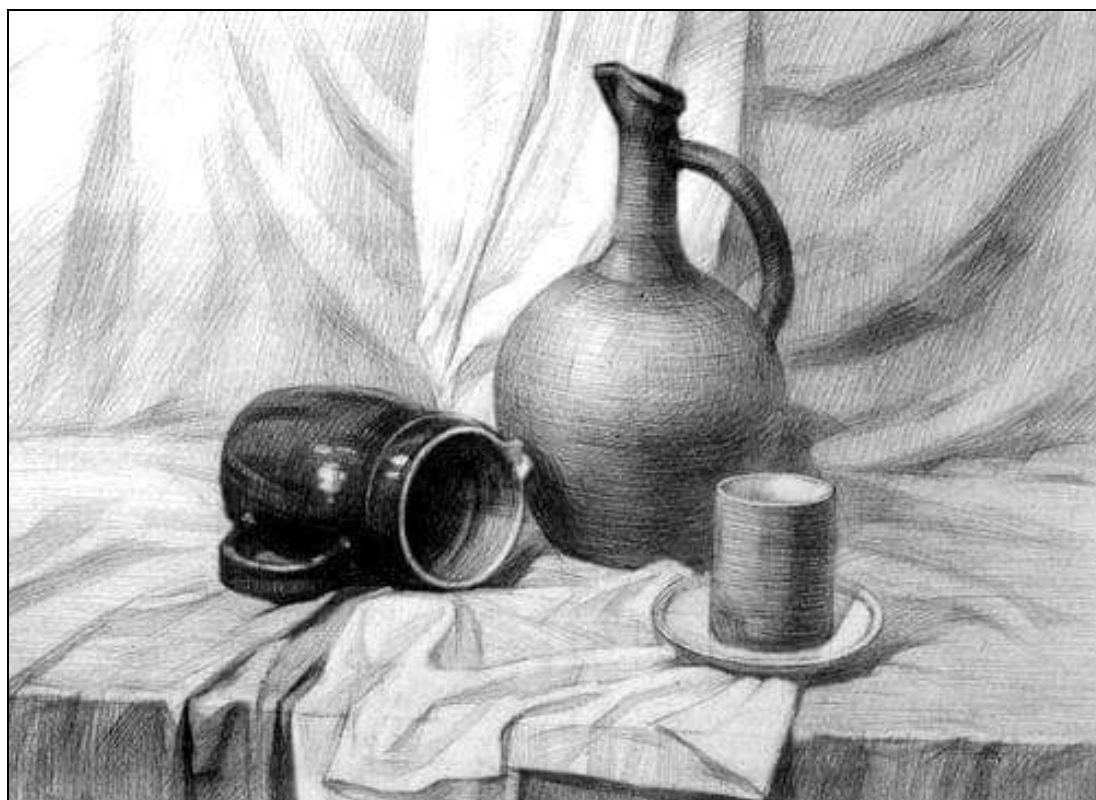
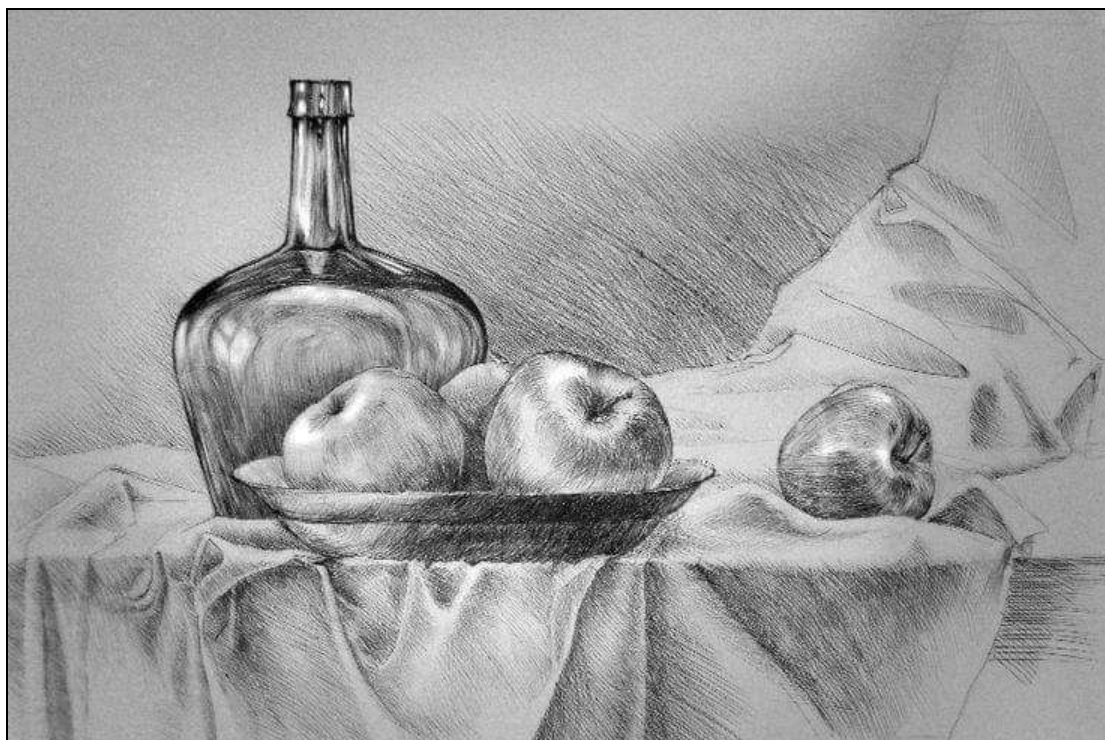
Іл. 18. Натюрморти із побутових предметів різних за формою і тоном. Тональний рисунок

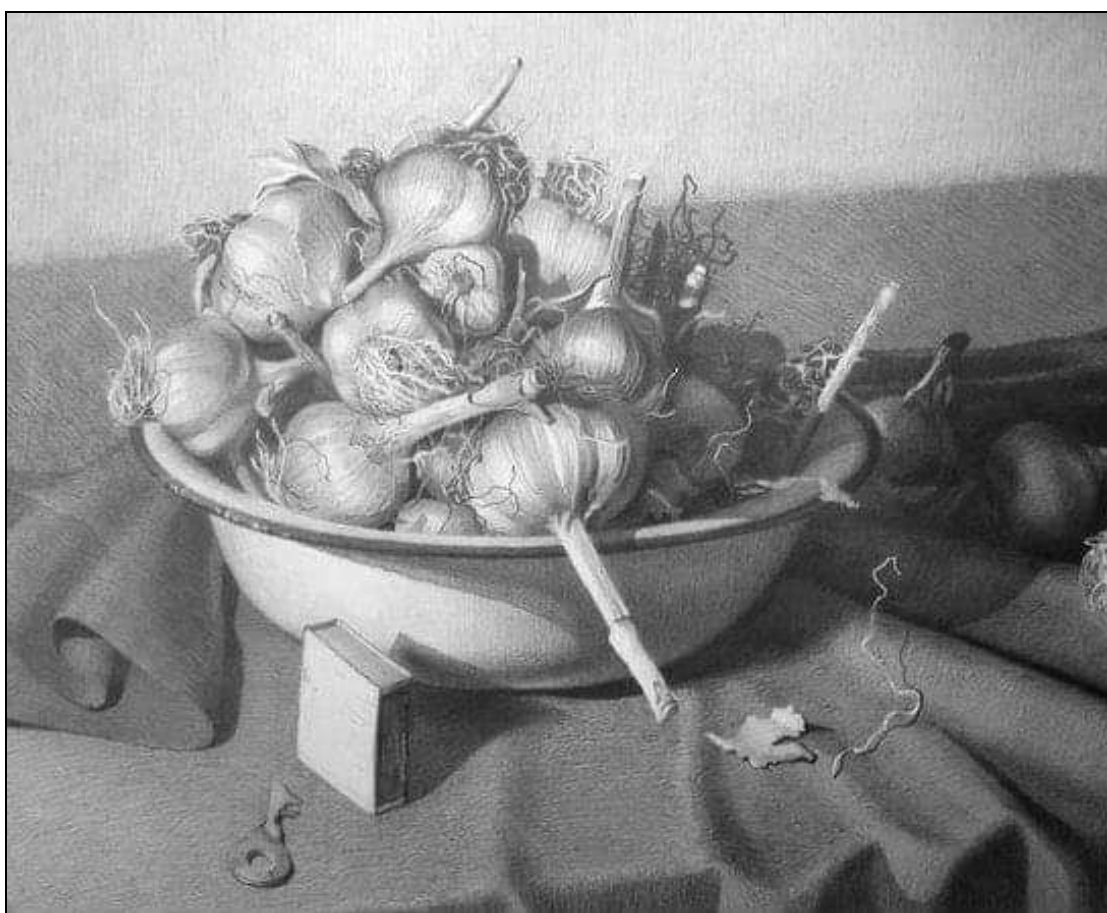
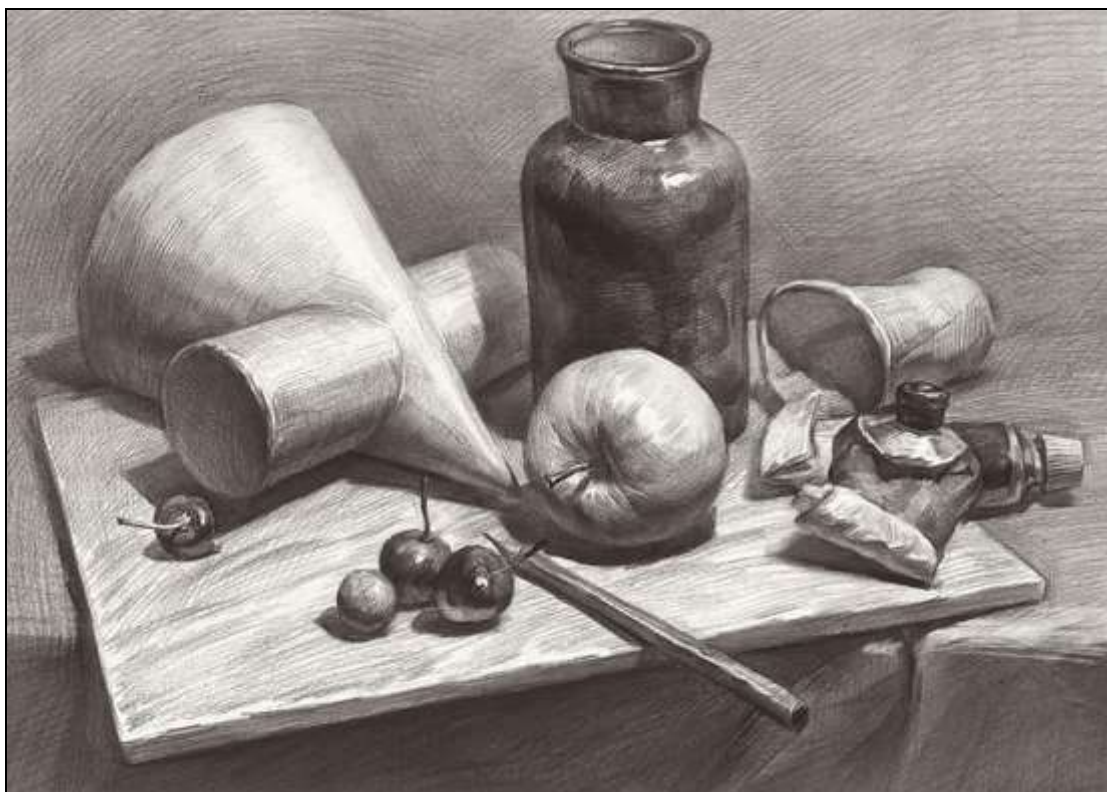
Іл. 19. Натюрморт із побутових предметів різних за формою і тоном.
Тональний рисунок

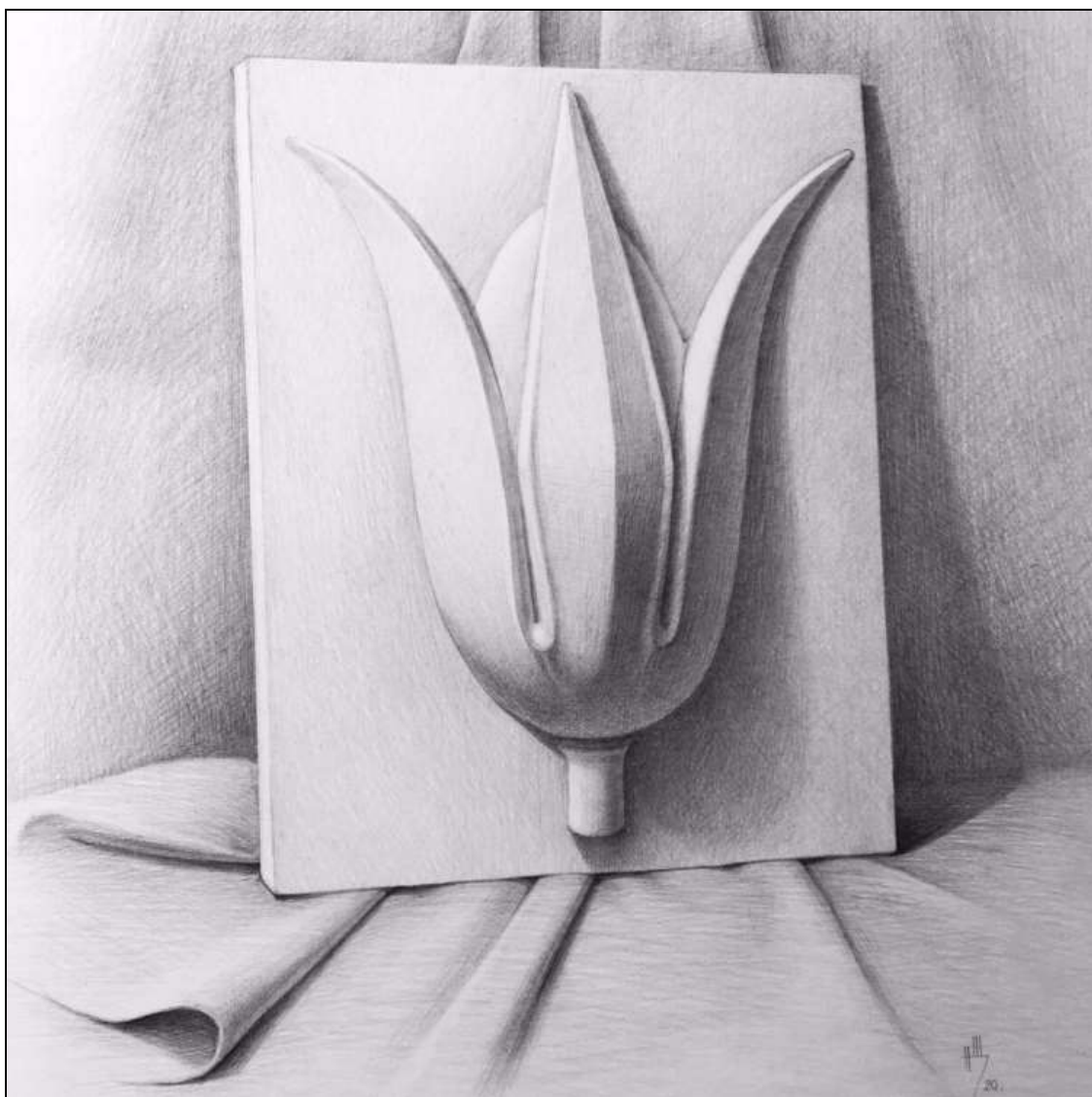
Іл. 20. Натюрморти із побутових предметів різних за формою і тоном. Тональний рисунок

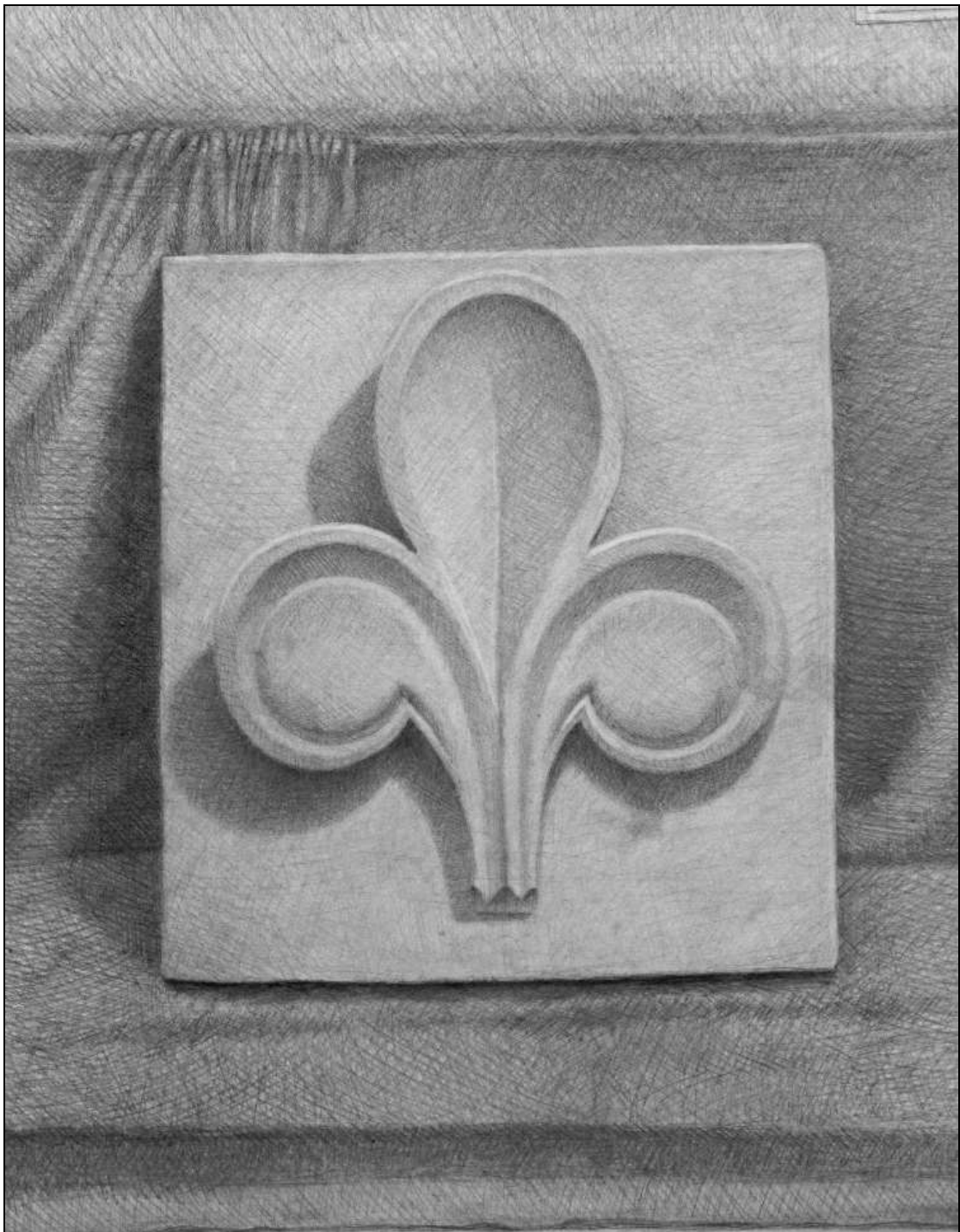
Іл. 21. Натюрморти із побутових предметів різних за формою і тоном. Тональний рисунок

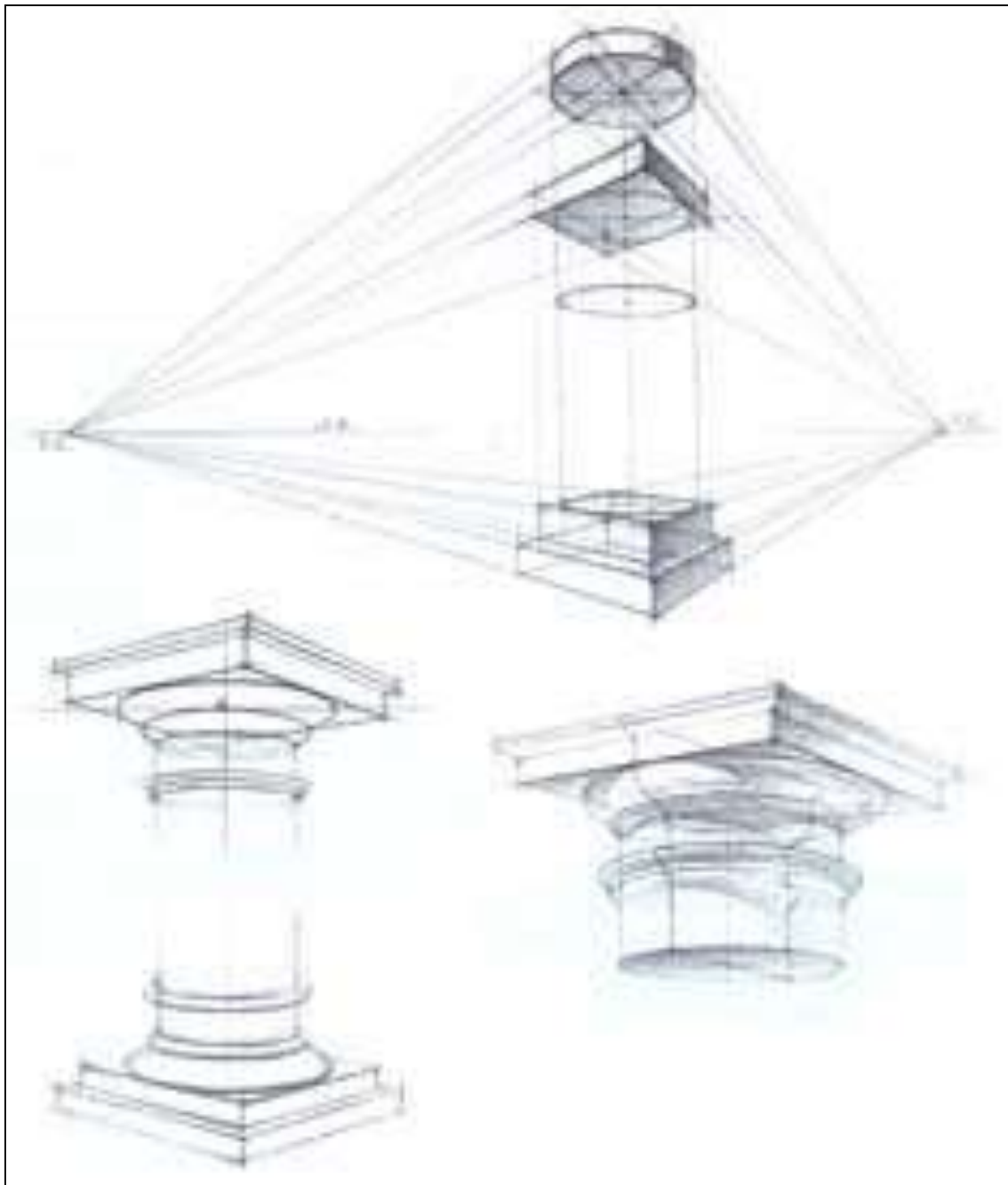
Іл. 22. Натюрморти із побутових предметів різних за формою і тоном. Тональний рисунок

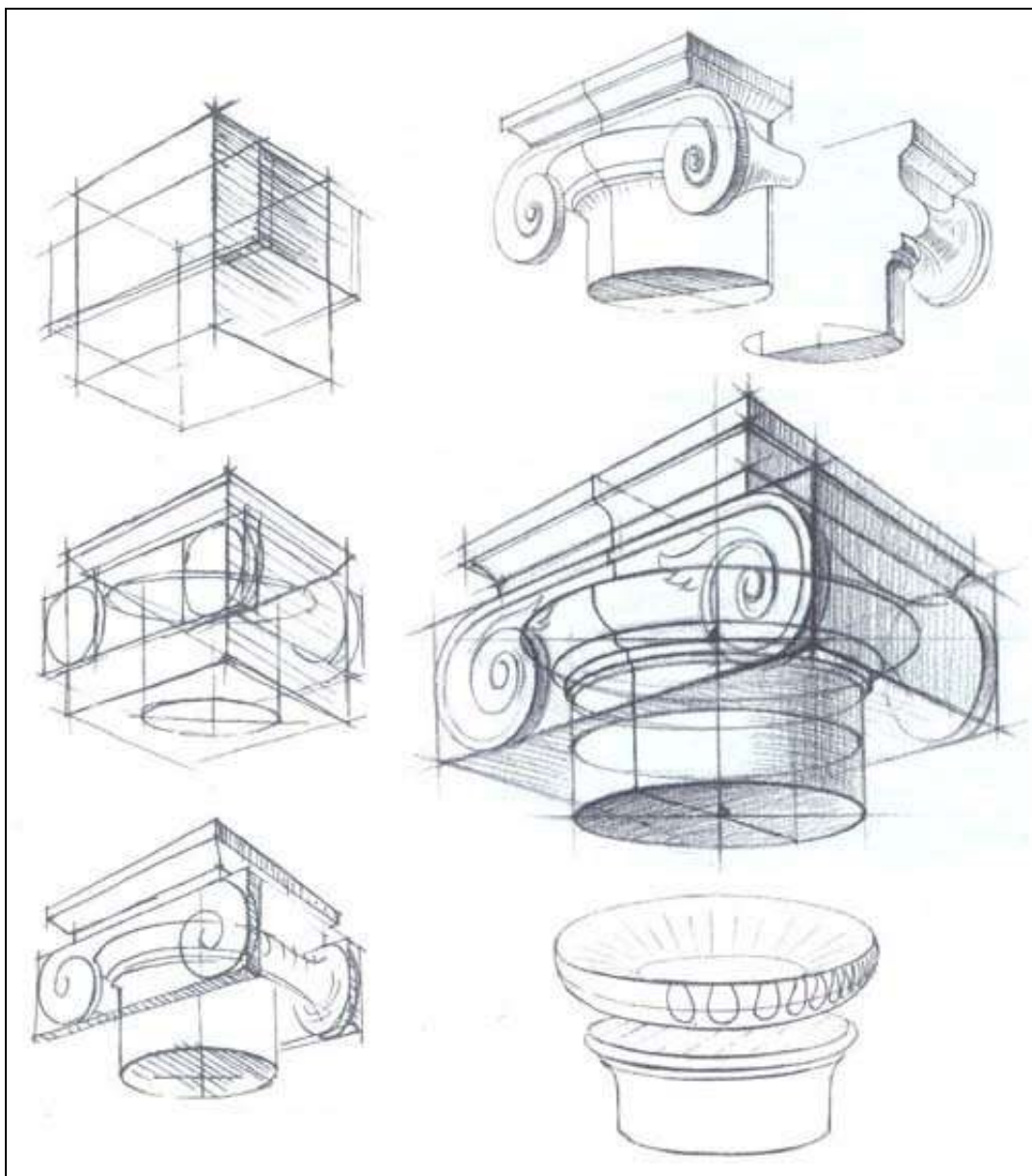
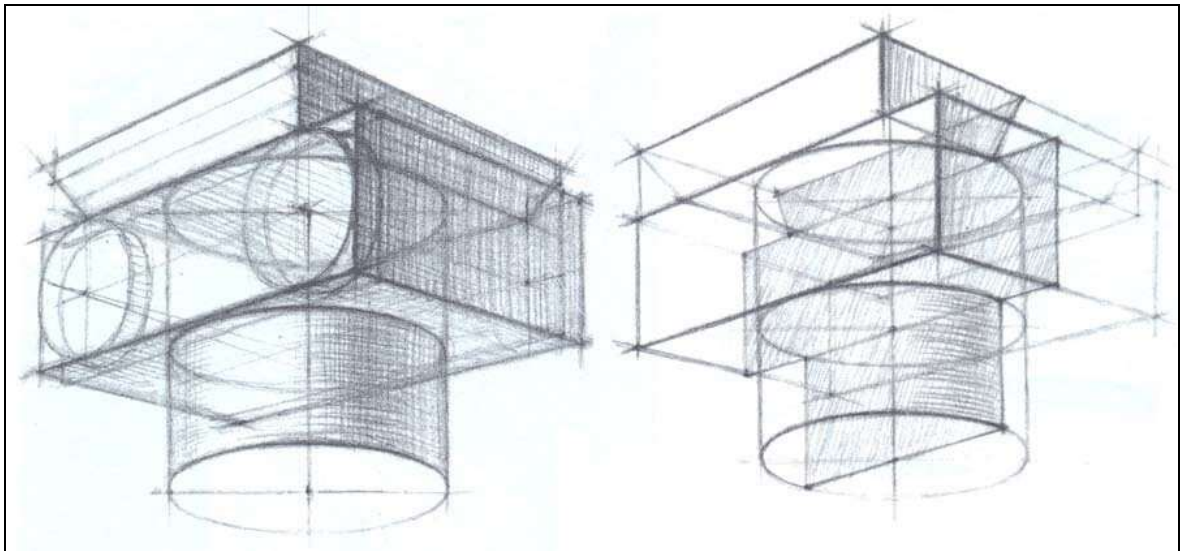
Іл. 23. Рисунок гіпсової розетки. Тональний рисунок

Іл. 24. Рисунок гіпсової розетки. Тональний рисунок

Іл. 25. Рисунок архітектурного елементу. Капітель. Лінійно-конструктивний рисунок

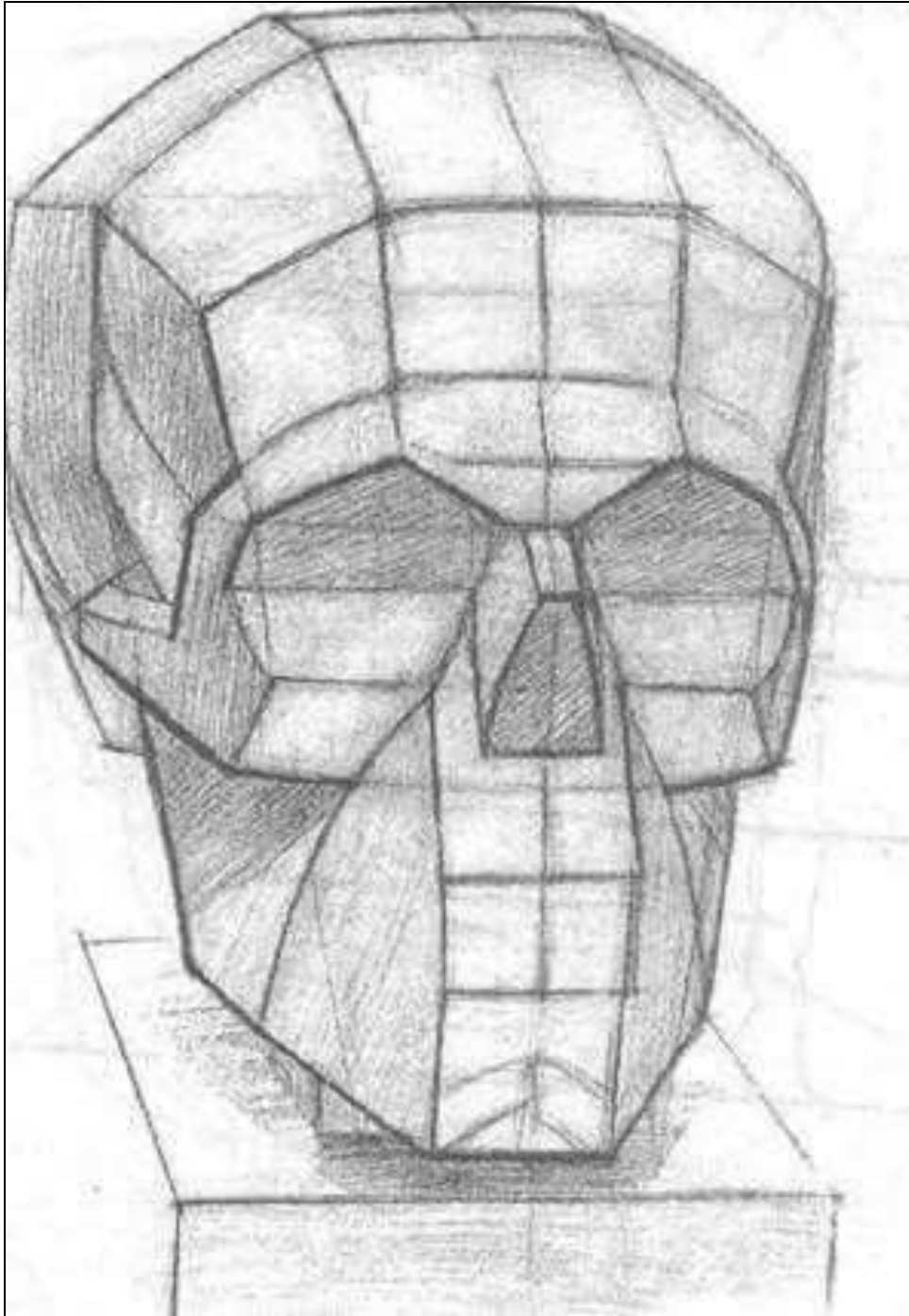
Іл. 26. Рисунок архітектурного елементу. Капітель. Лінійно-конструктивний рисунок

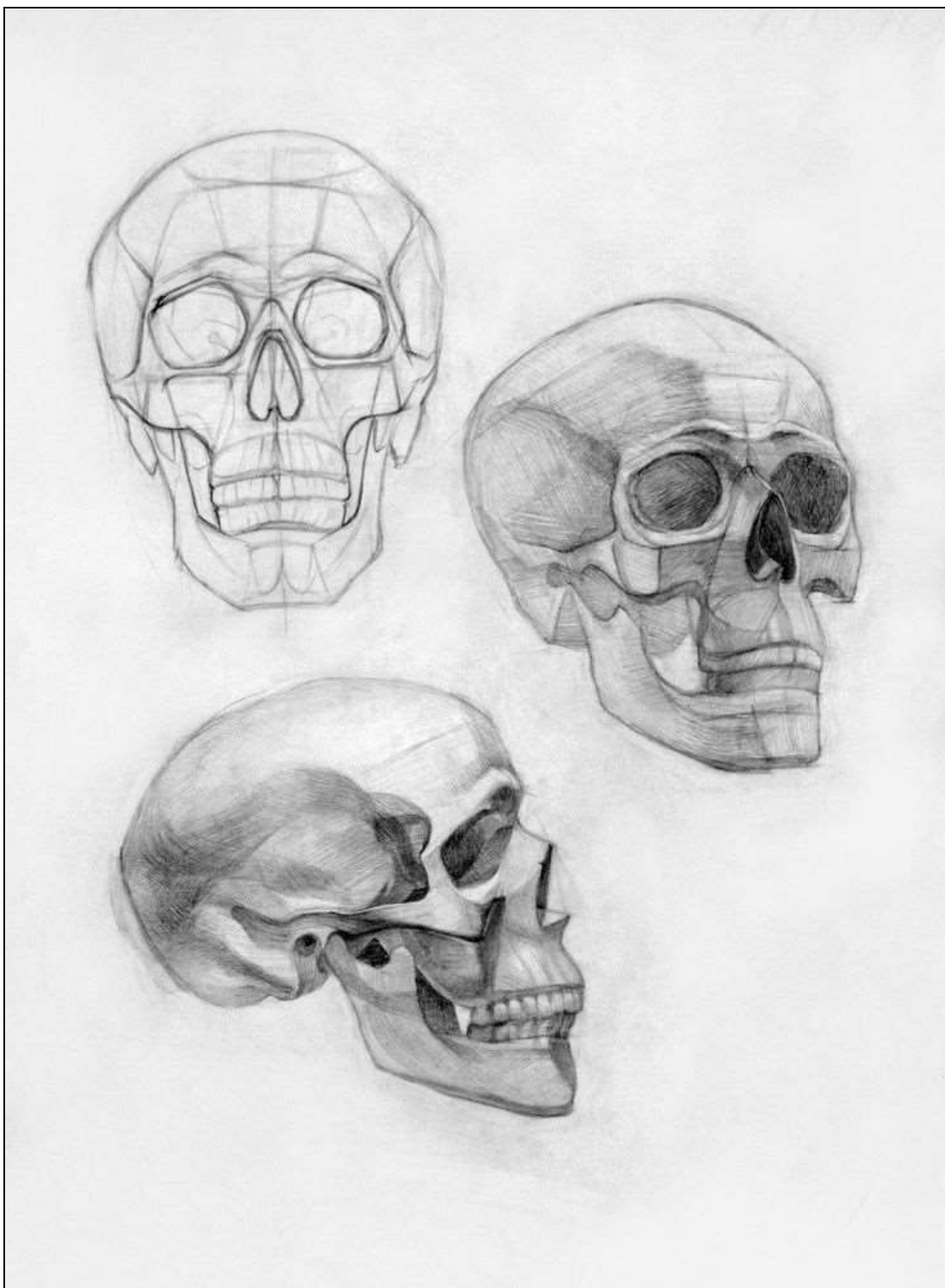
Іл. 27. Натюрморт із побутових предметів різних за формою і тоном.
Тональний рисунок

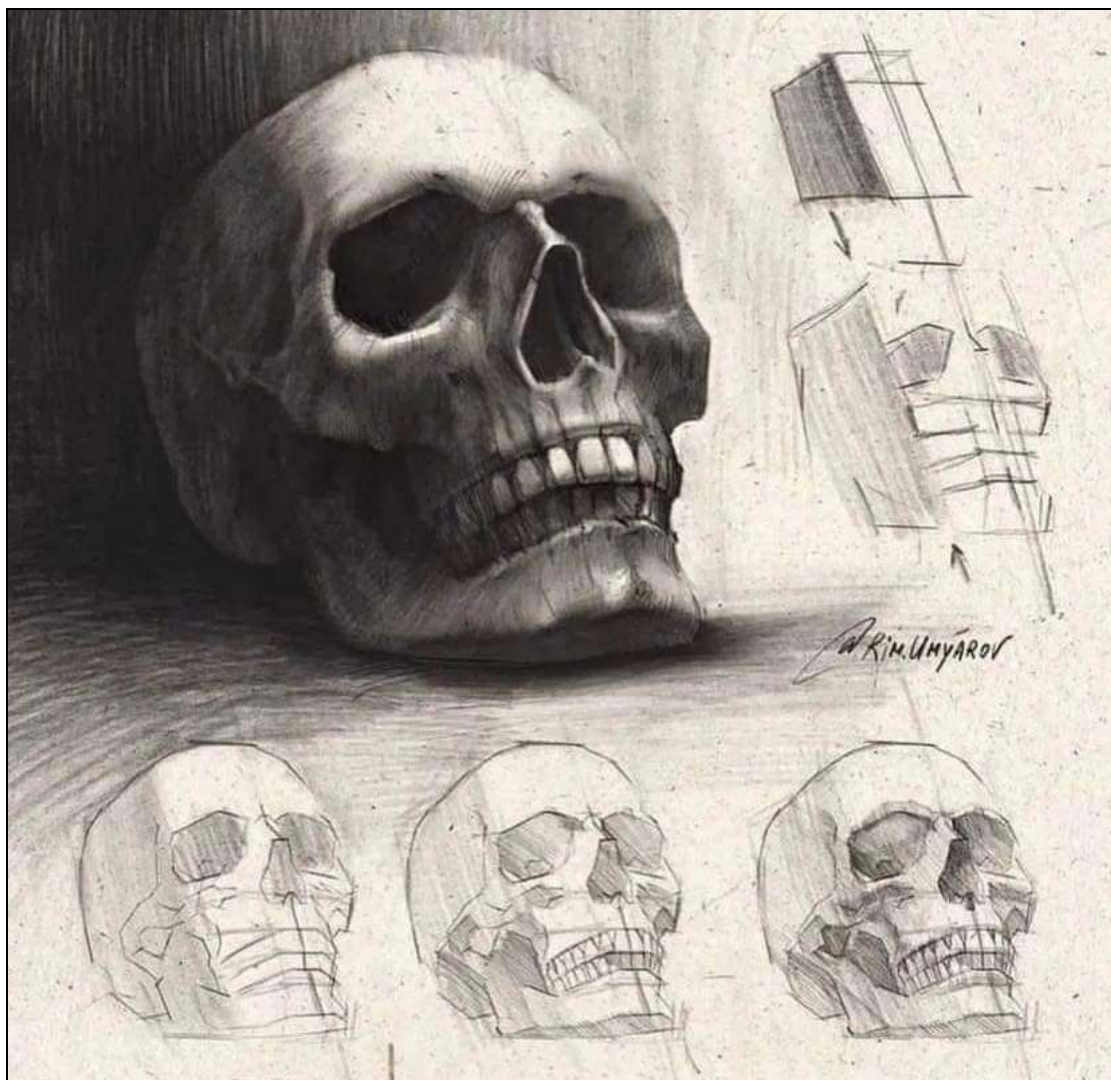
Іл. 28. Натюрморти із побутових предметів різних за формою і тоном. Тональний рисунок

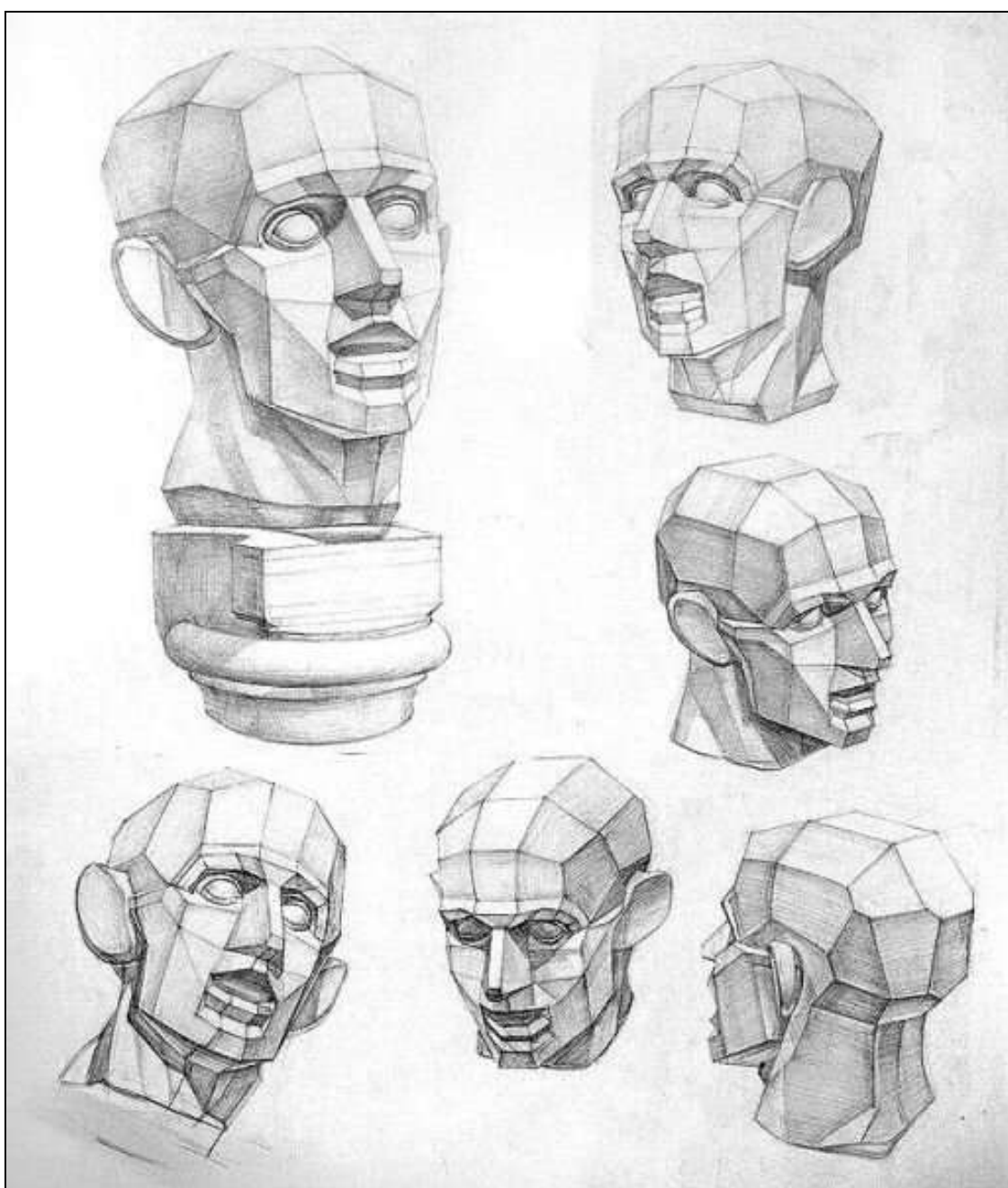
Іл. 29. Базові принципи рисування голови людини. Череп. Лінійно-конструктивний рисунок з елементами світлотіні

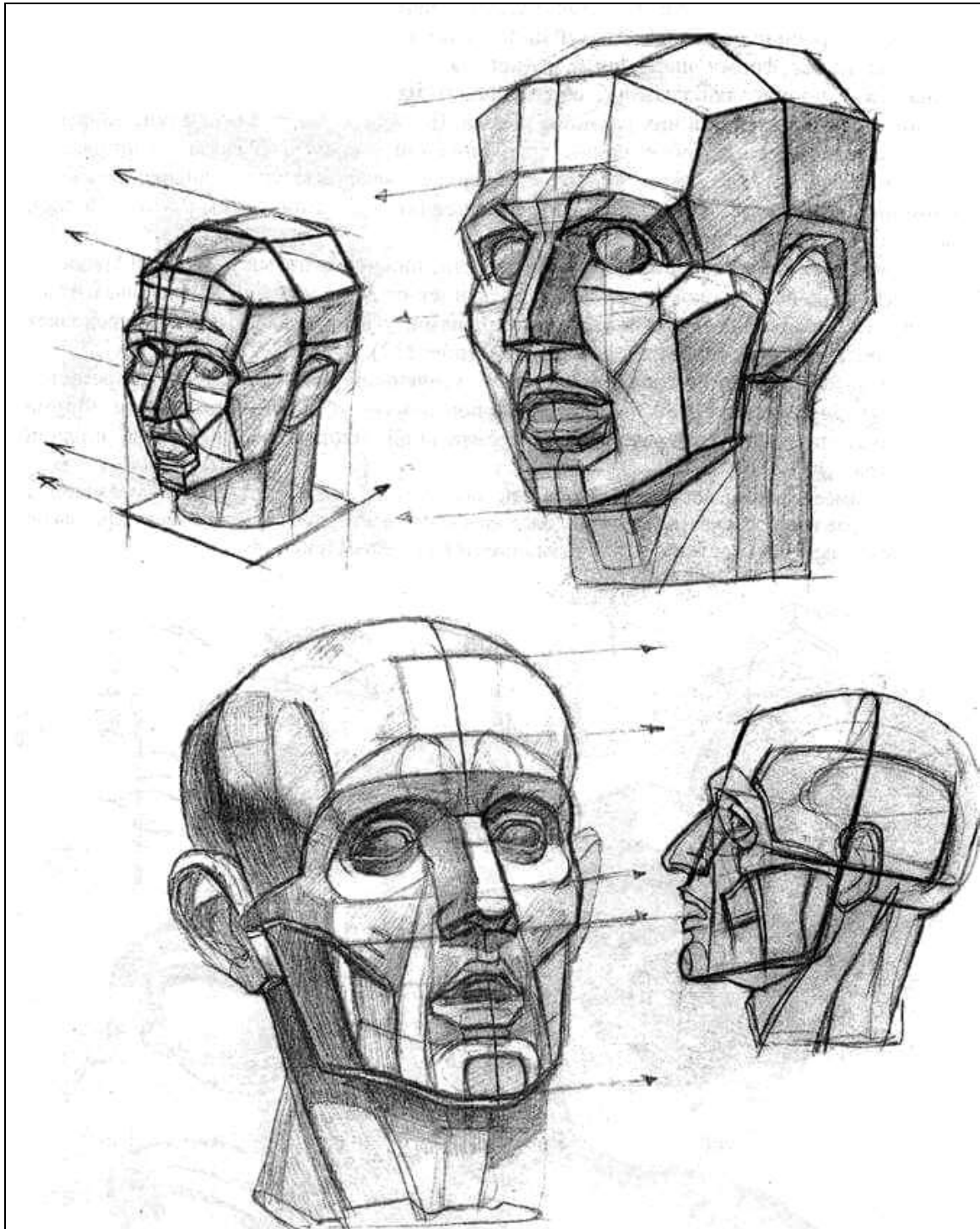
Іл. 30. Базові принципи рисування голови людини. Череп. Рисунок у трьох положеннях з елементами світлотіні

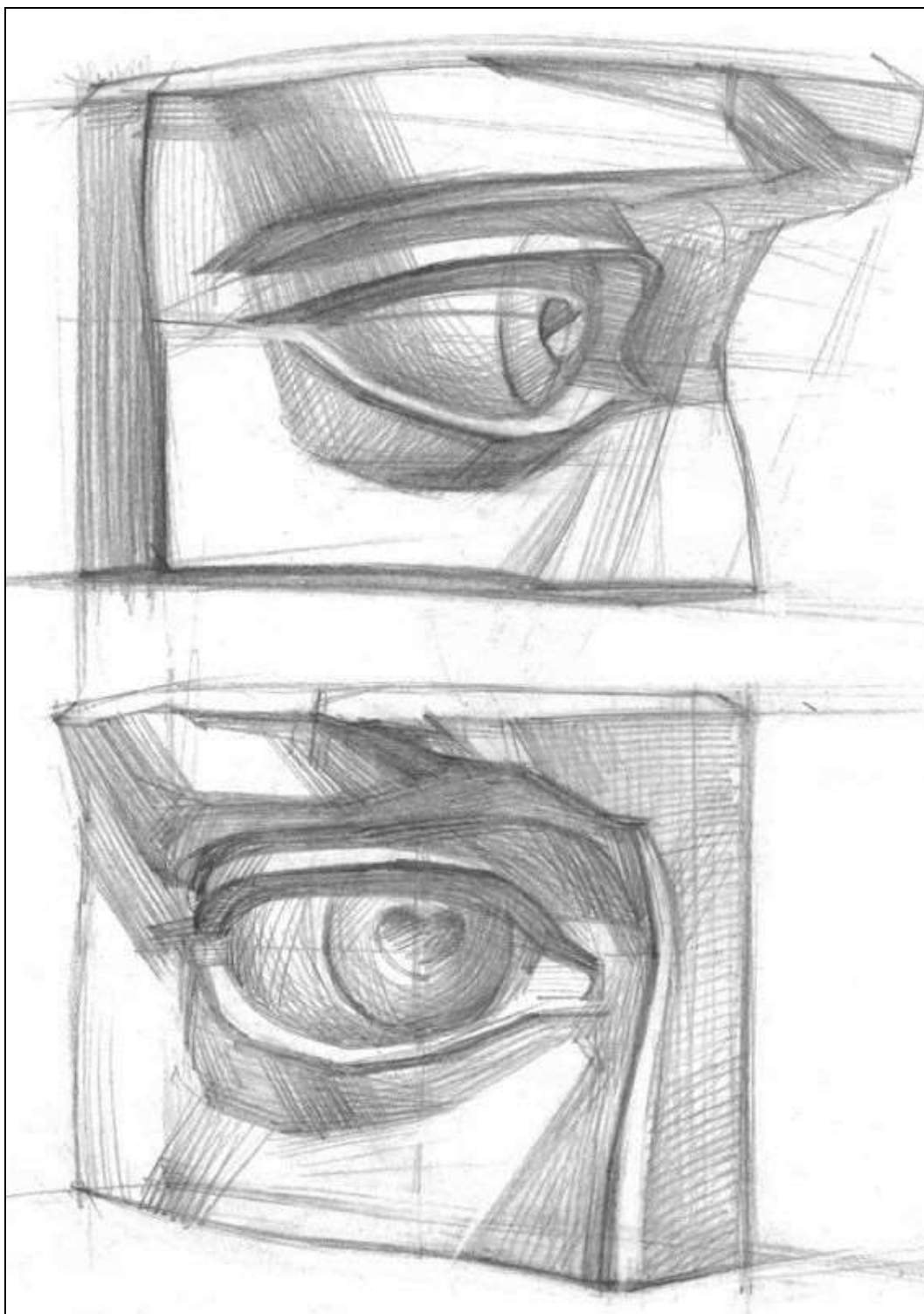
Іл. 31. Базові принципи рисування голови людини. Череп. Тональний рисунок

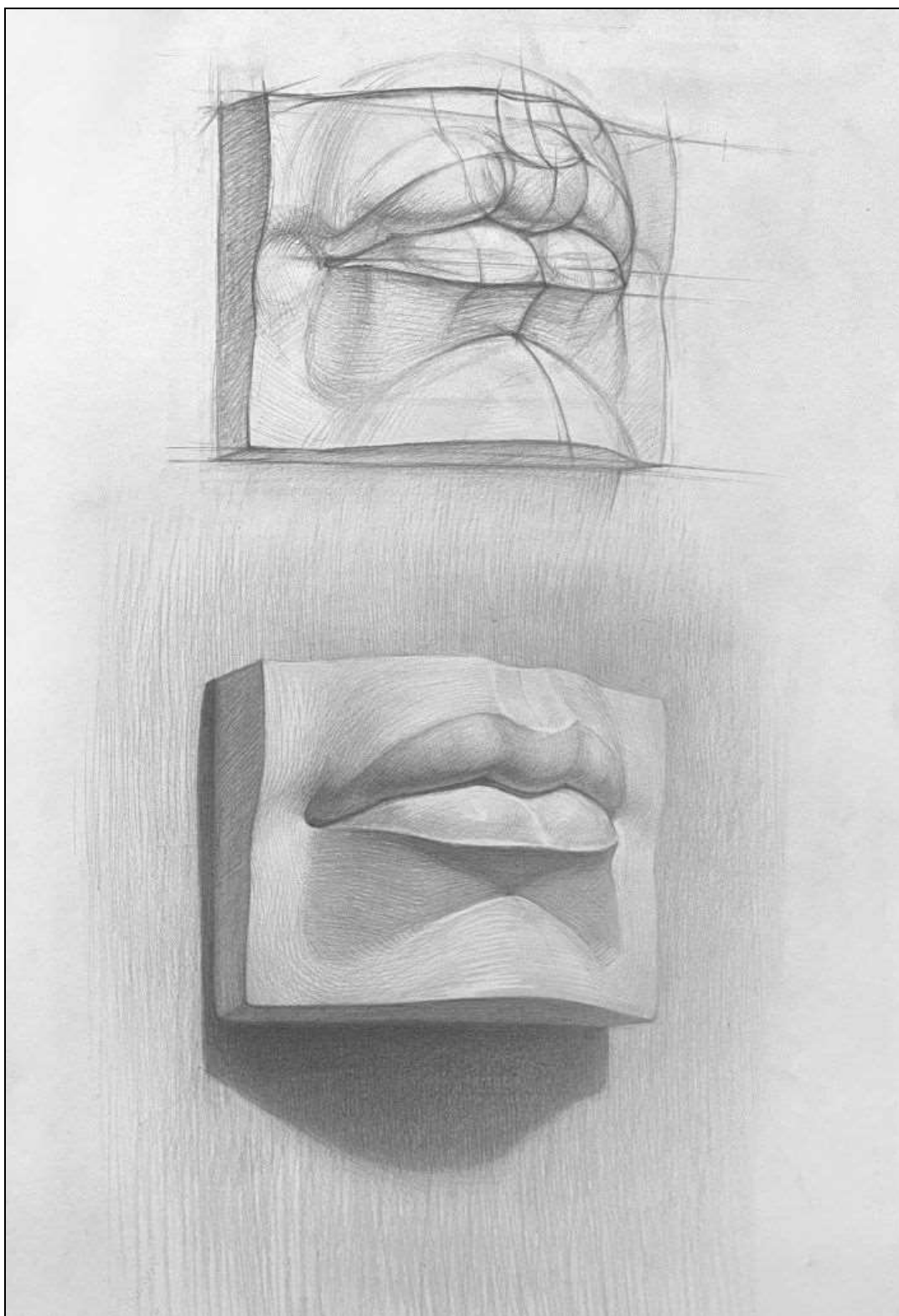
Іл. 32. Базові принципи рисування голови людини. Гіпсова обробка голови. Лінійно-конструктивний рисунок виявленням світлотіні

Іл. 33. Базові принципи рисування голови людини. Гіпсова обробка та екорше голови Гудона. Лінійно-конструктивний рисунок виявленням світлотіні

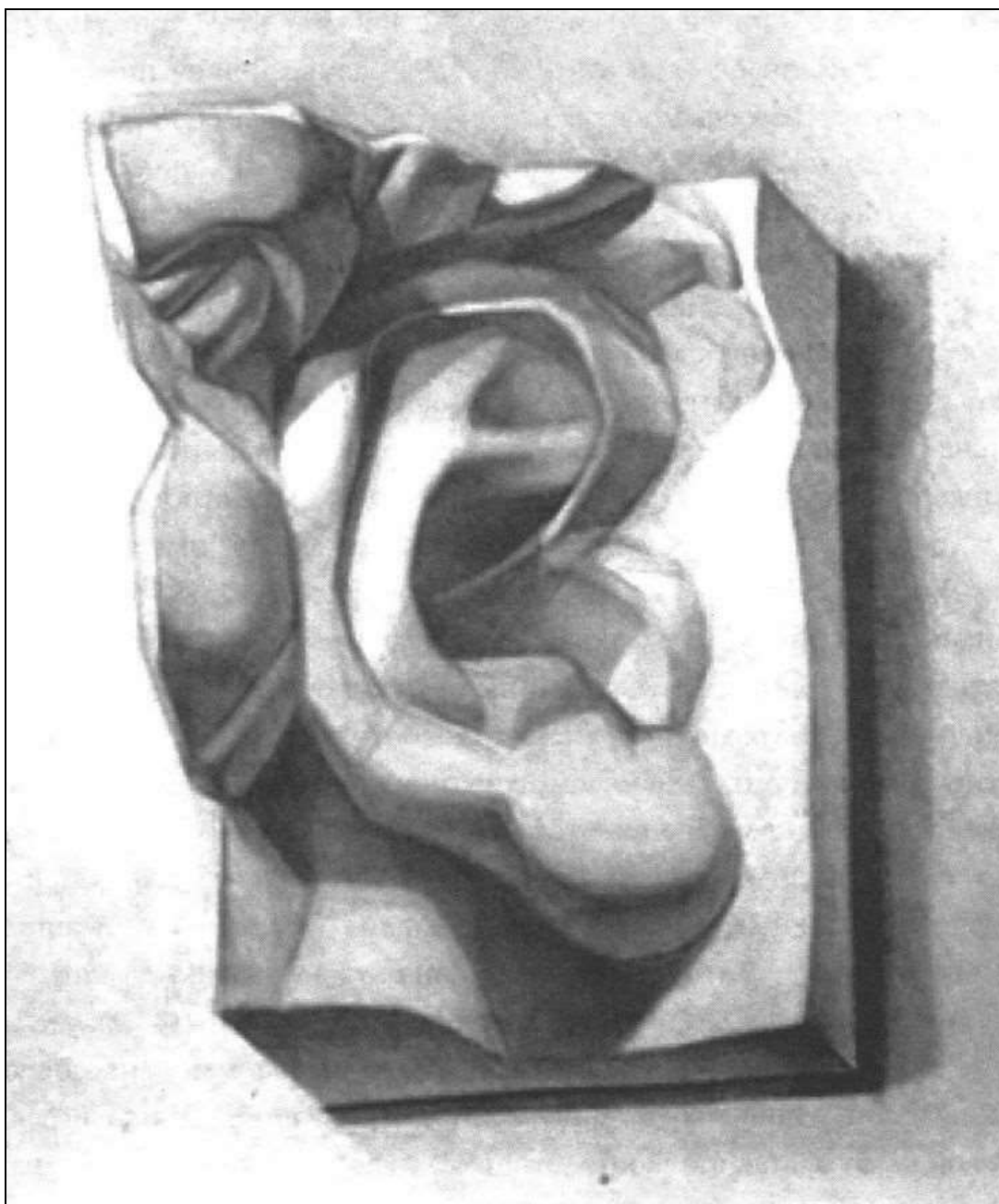
Іл. 34. Базові принципи рисування голови людини. Рисунок гіпсових зліпків голови людини. Око. Рисунок з виявленням світлотіні

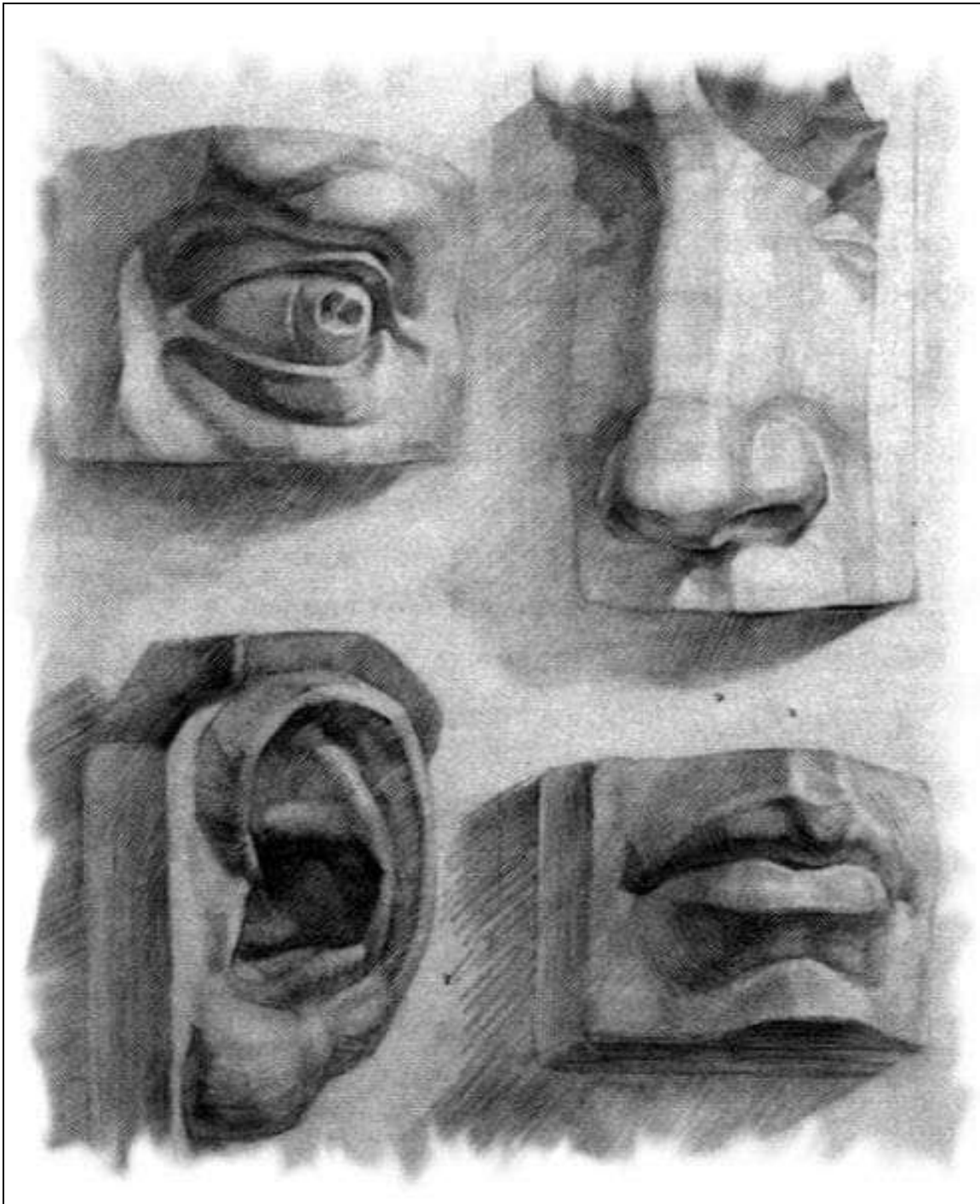
Іл. 35. Базові принципи рисування голови людини. Рисунок гіпсових зліпків голови людини. Рот. Губи. Лінійно-конструктивний рисунок. Тональний рисунок

Іл. 36. Базові принципи рисування голови людини. Рисунок гіпсових зліпків голови людини. Ніс. Тональний рисунок

Іл. 37. Базові принципи рисування голови людини. Рисунок гіпсових зліпків голови людини. Вухо. Тональний рисунок

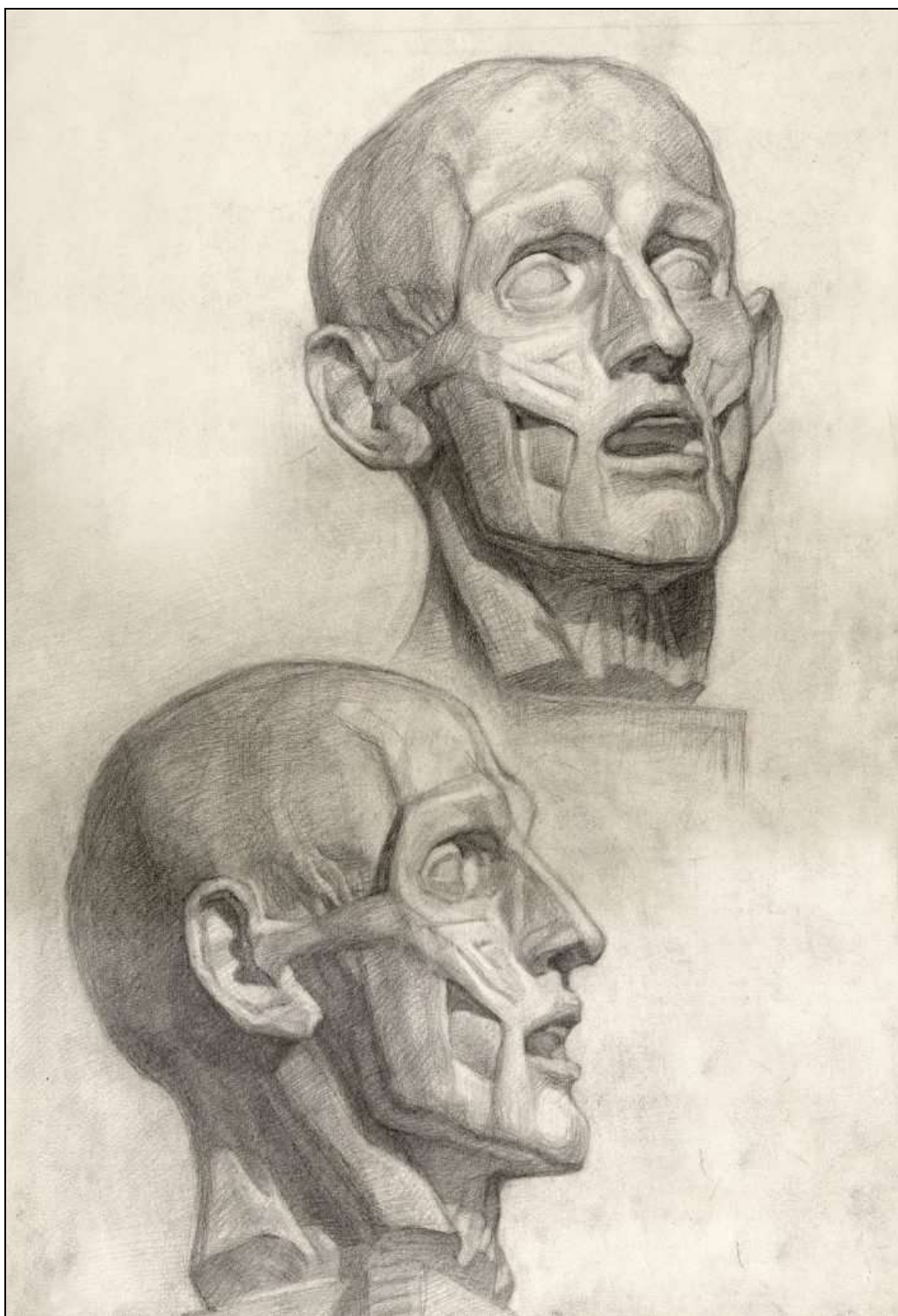
Іл. 38. Базові принципи рисування голови людини. Рисунок гіпсових зліпків голови людини. Око, ніс, вухо, рот. Тональний рисунок

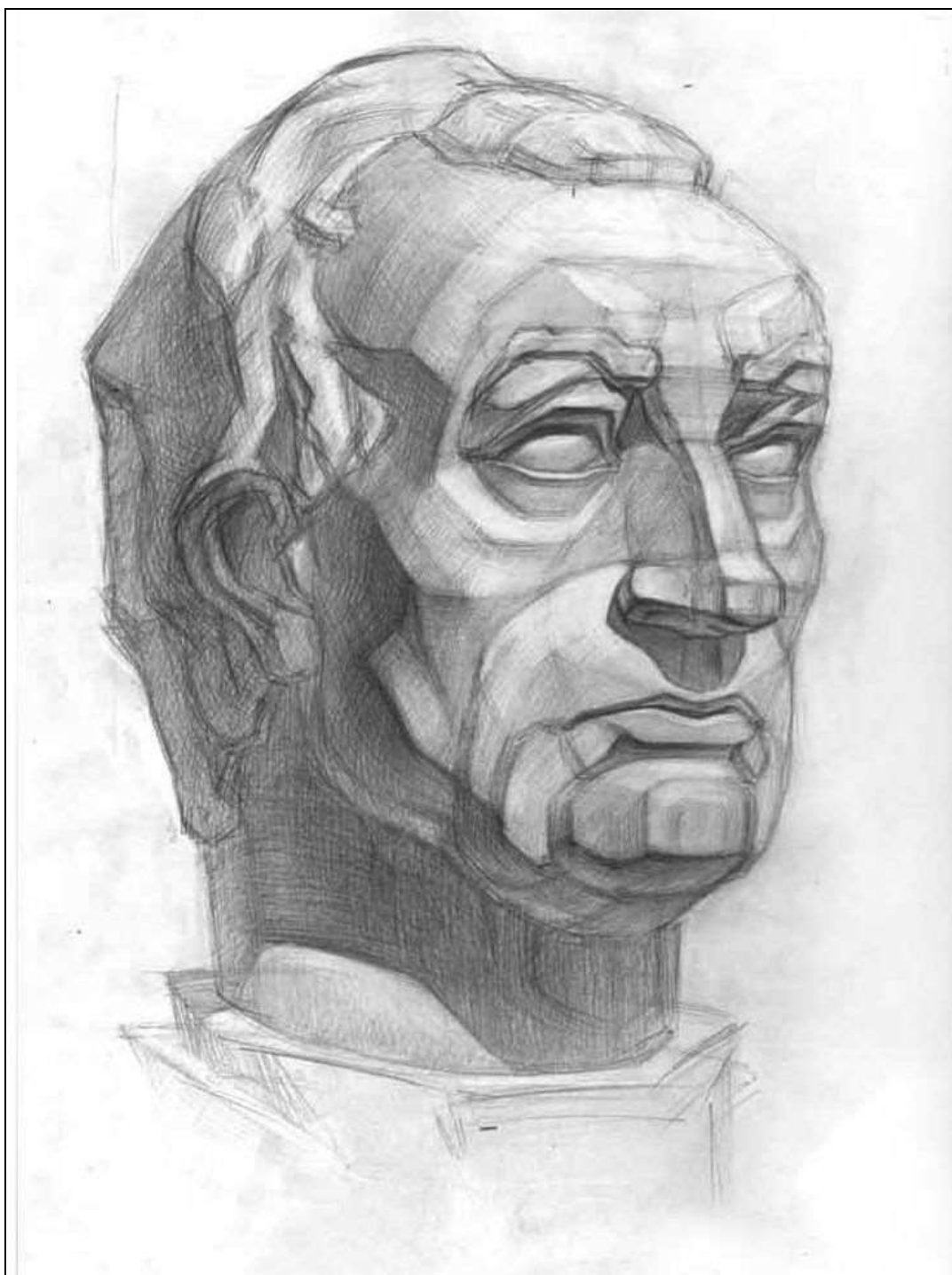
Іл. 39. Базові принципи рисування голови людини. Екорше Гудона.
Лінійно-конструктивний рисунок виявленням світлотіні

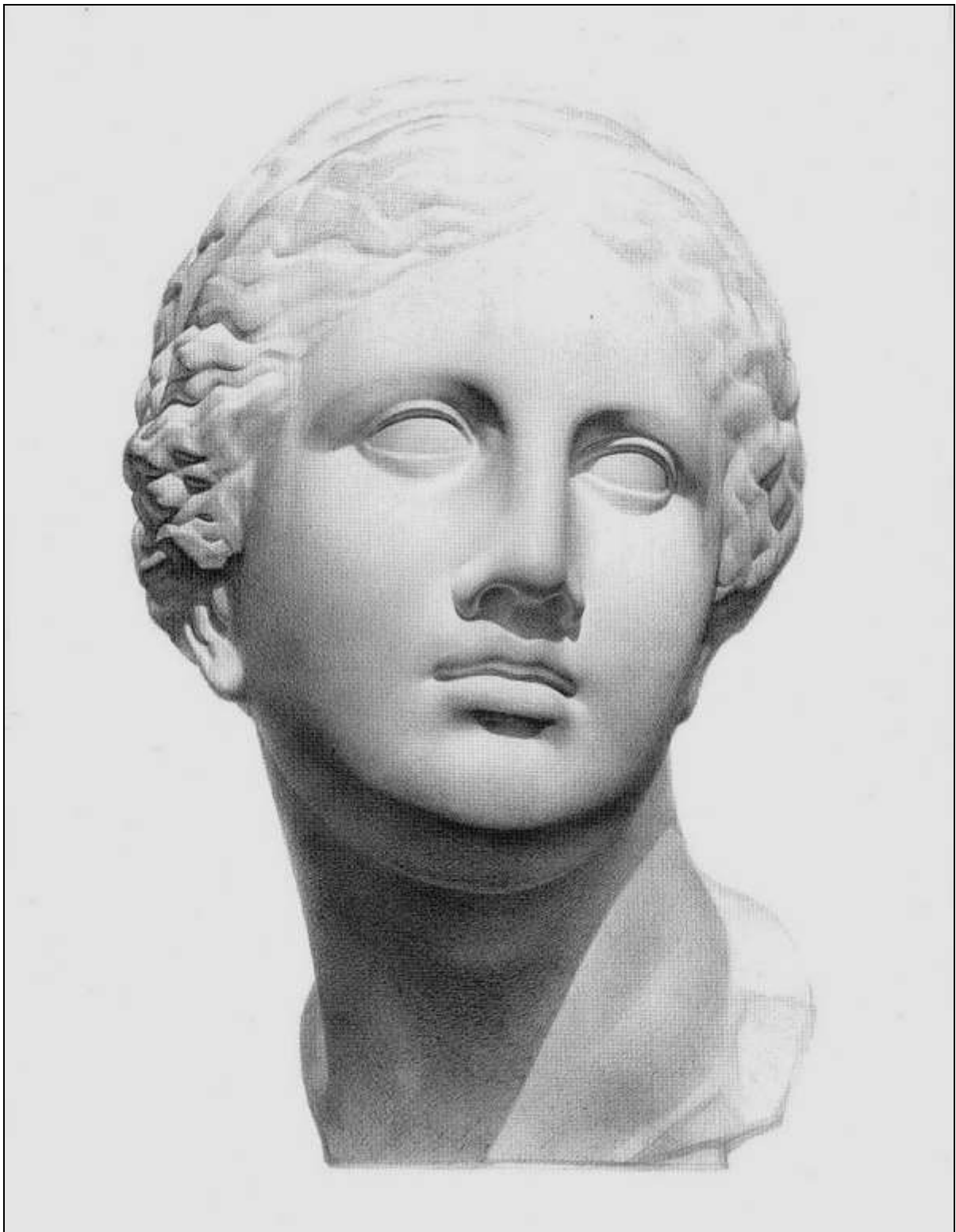
Іл. 40. Базові принципи рисування голови людини. Екорше Гудона.
Лінійно-конструктивний рисунок

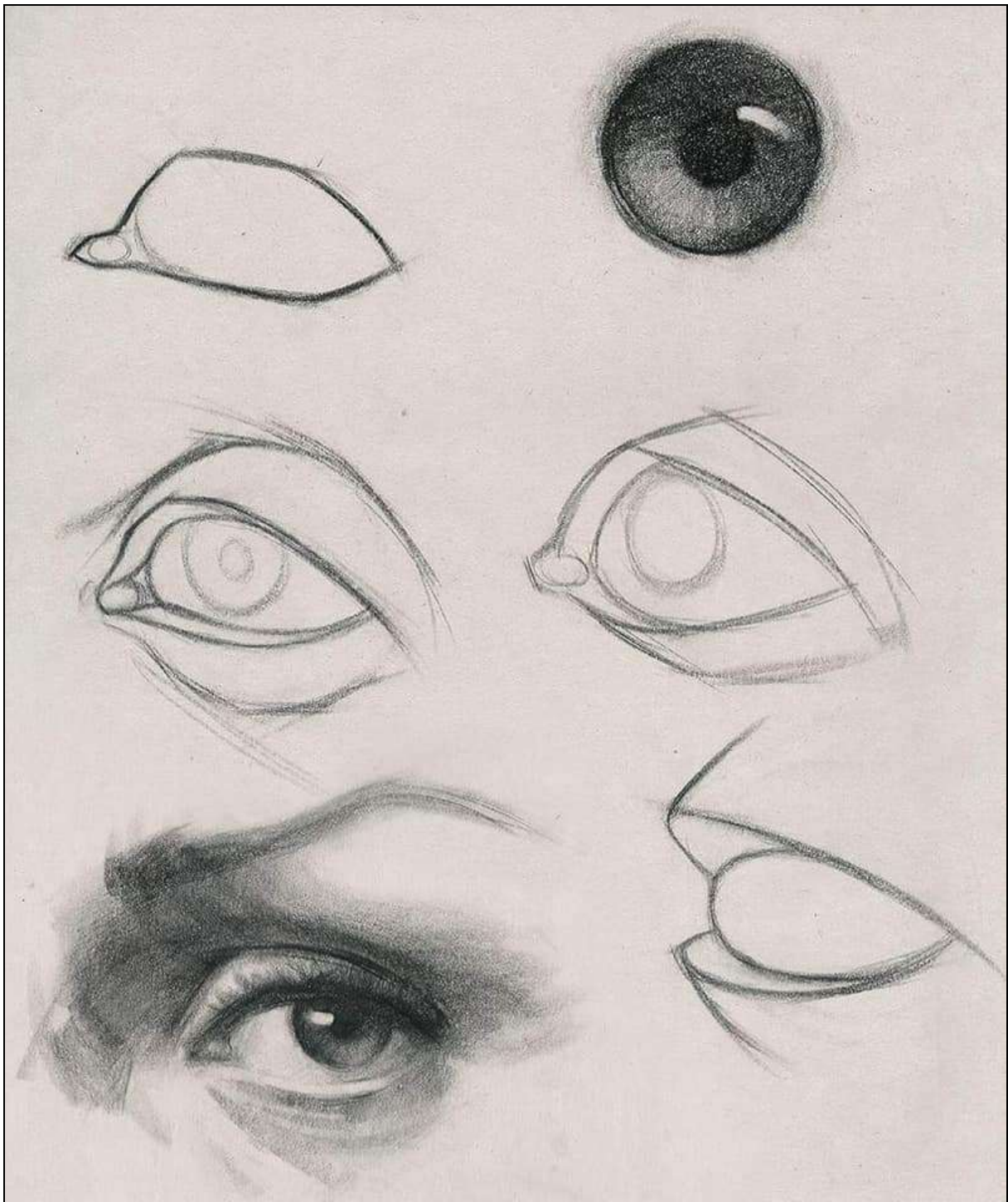
Іл. 41. Базові принципи рисунка голови людини. Екорше Гудона.
Тональний рисунок у двох положеннях

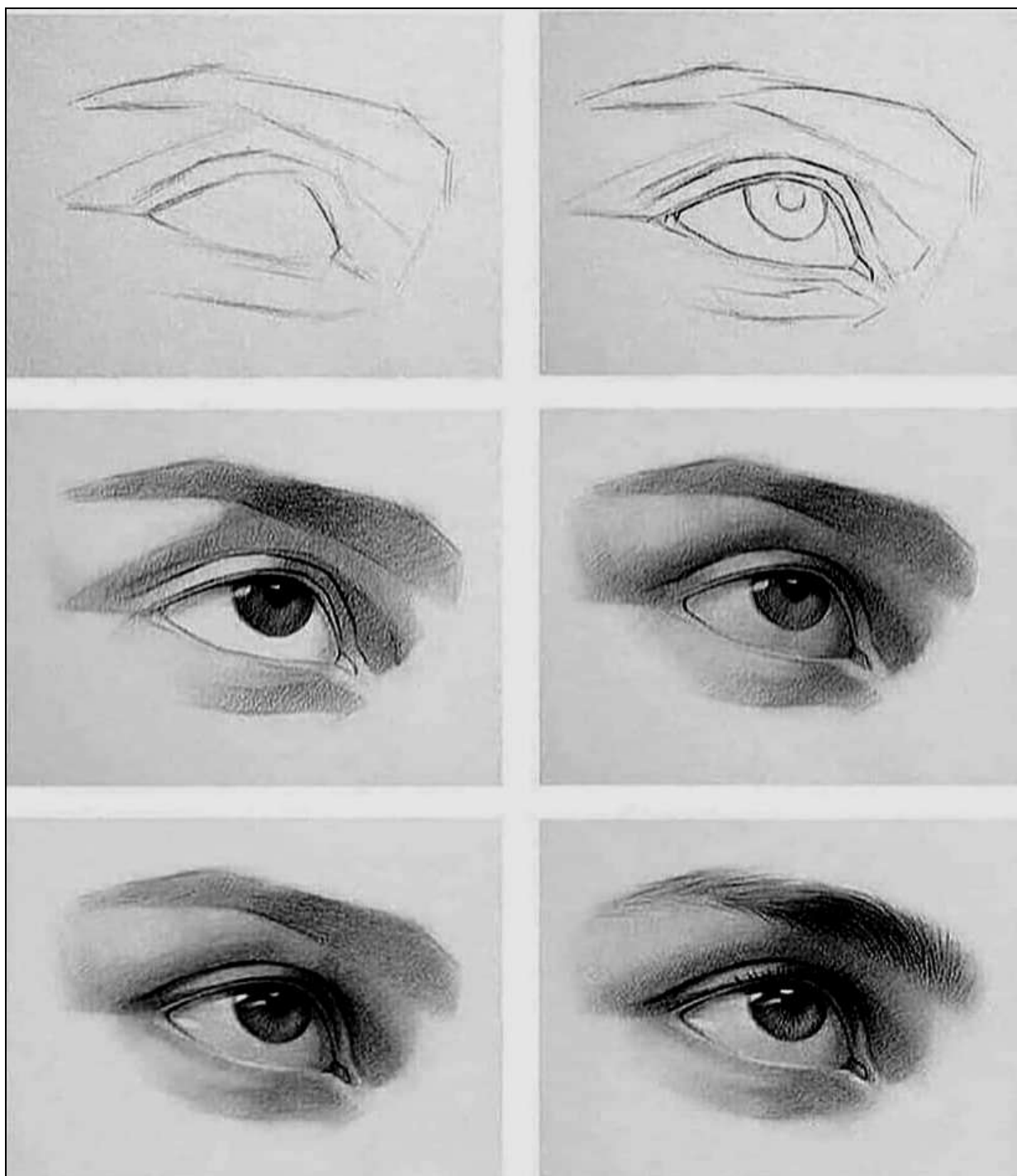
Іл. 42. Базові принципи рисування голови людини. Рисунок гіпсової голови. Тональний рисунок

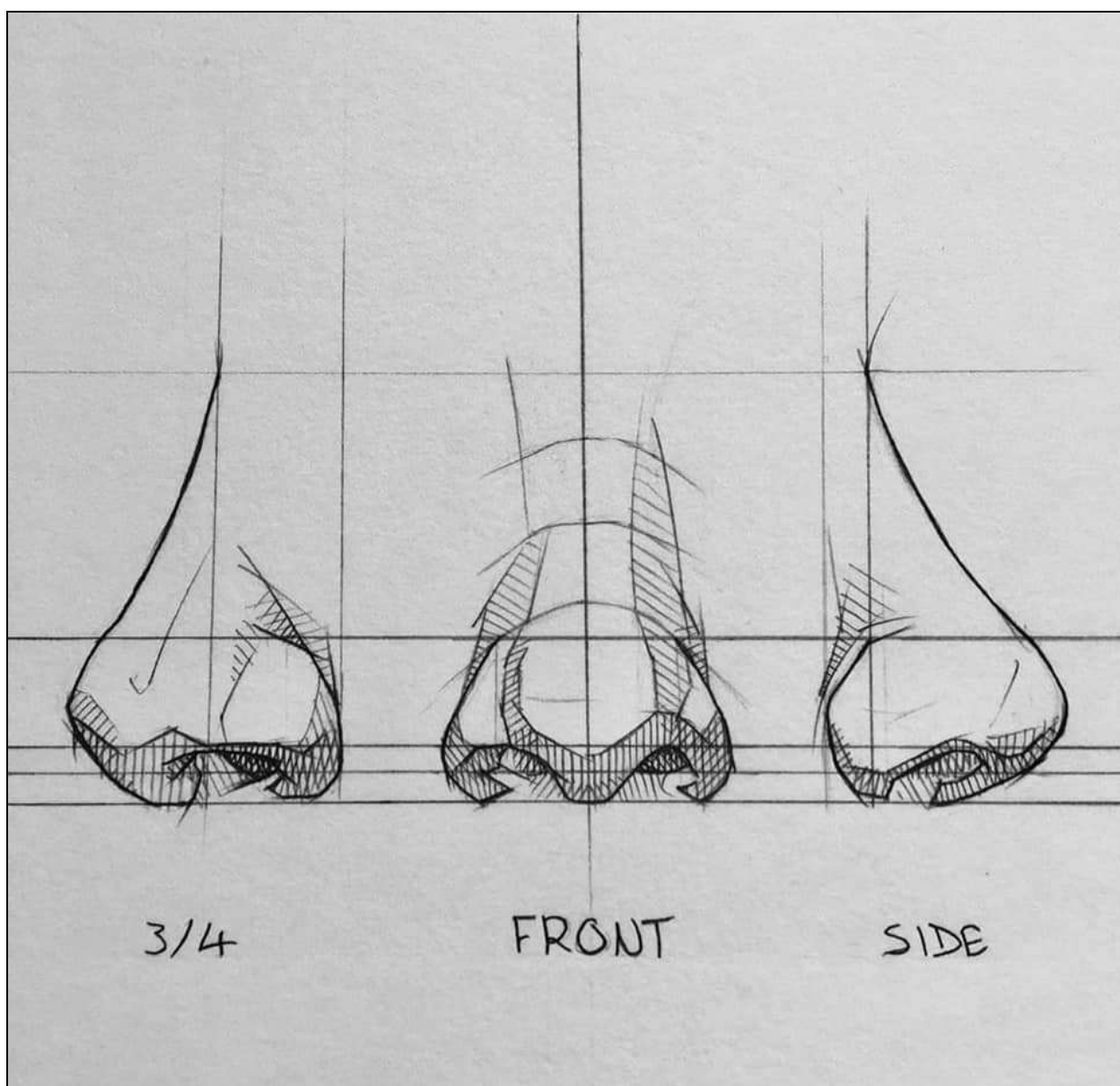
Іл. 43. Базові принципи рисування голови людини. Рисунок гіпсової голови. Тональний рисунок

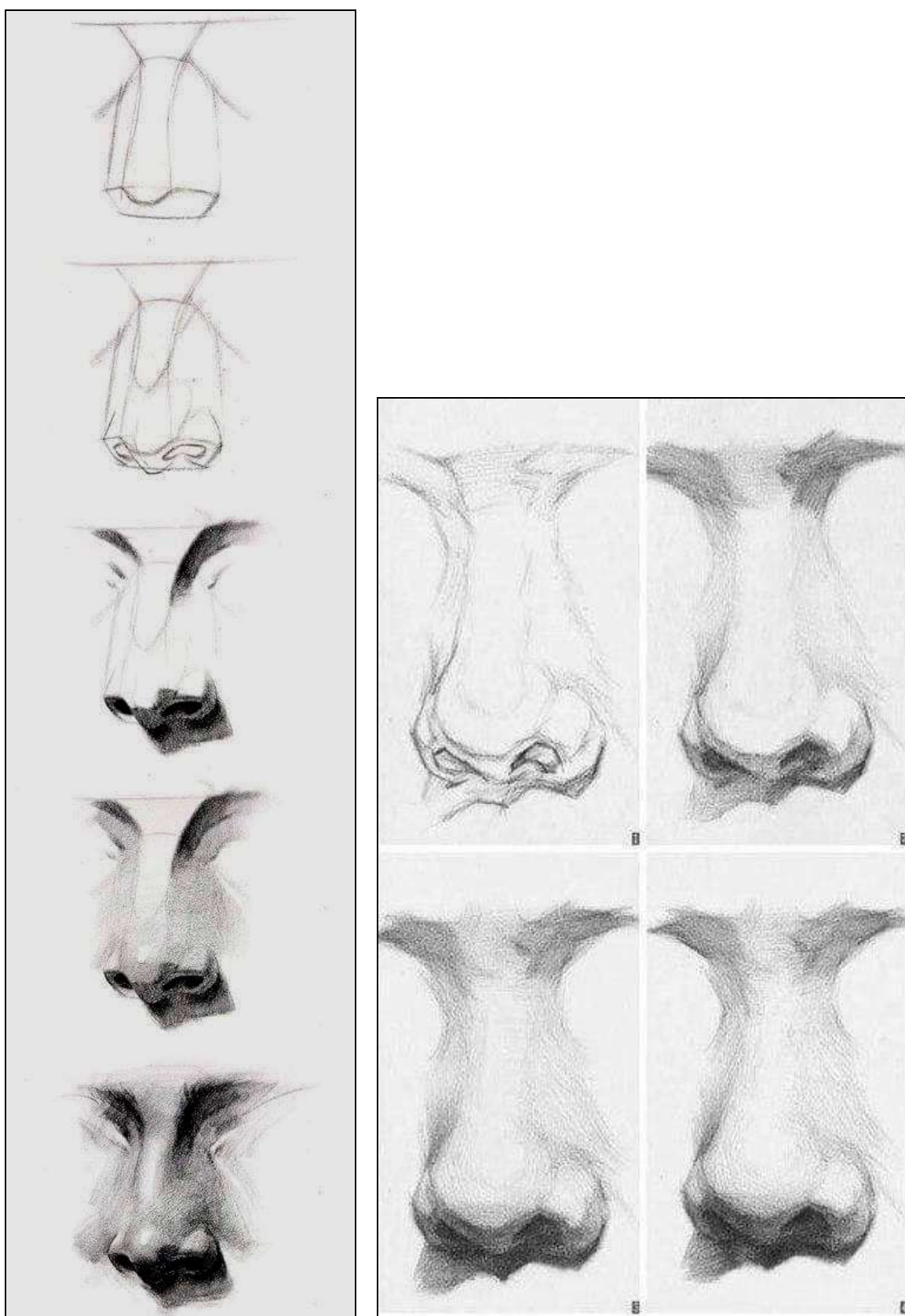
Іл. 44. Базові принципи рисування голови людини. Око. Побудова.
Тональний рисунок

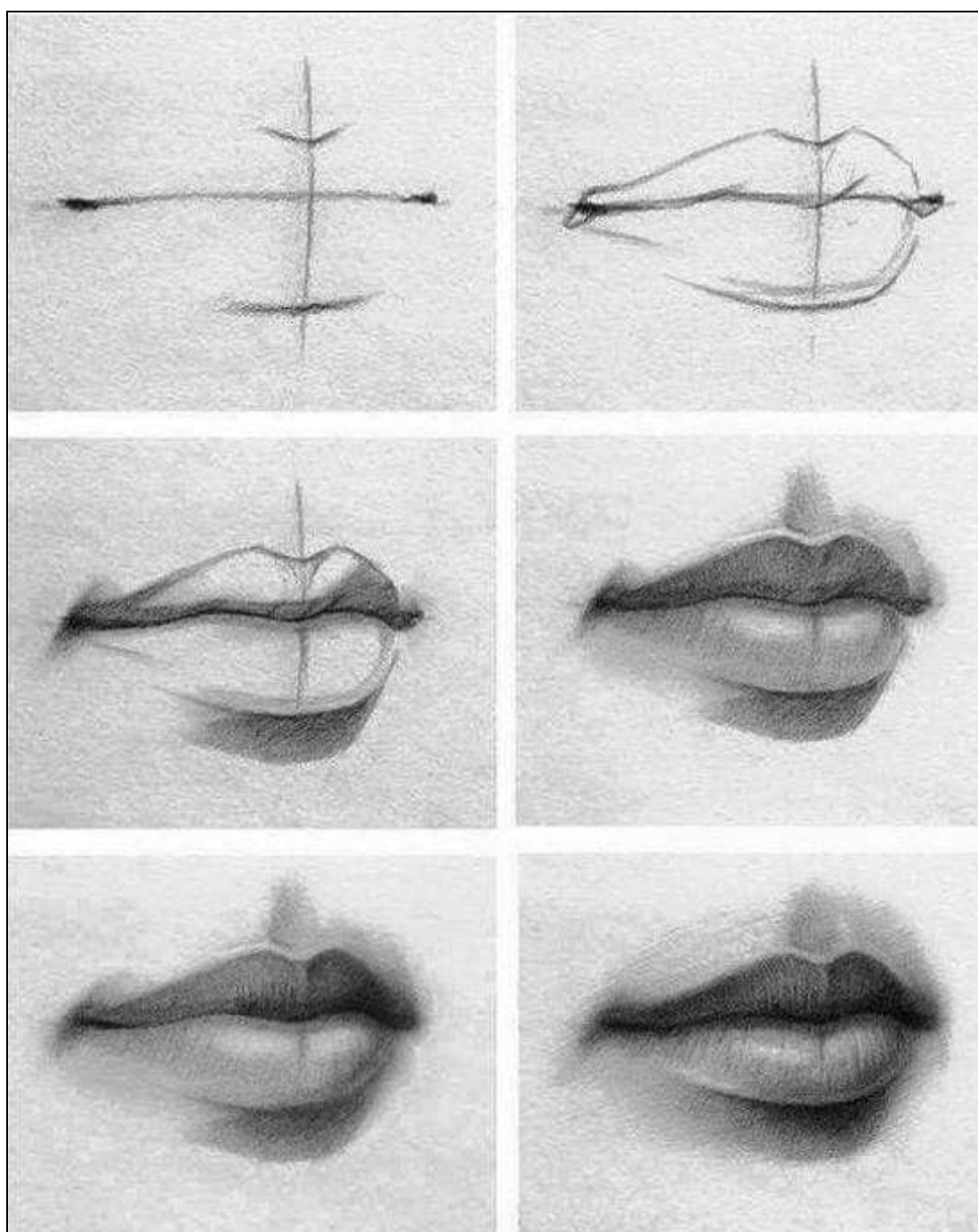
Іл. 45. Базові принципи рисування голови людини. Око. Поетапність виконання. Тональний рисунок

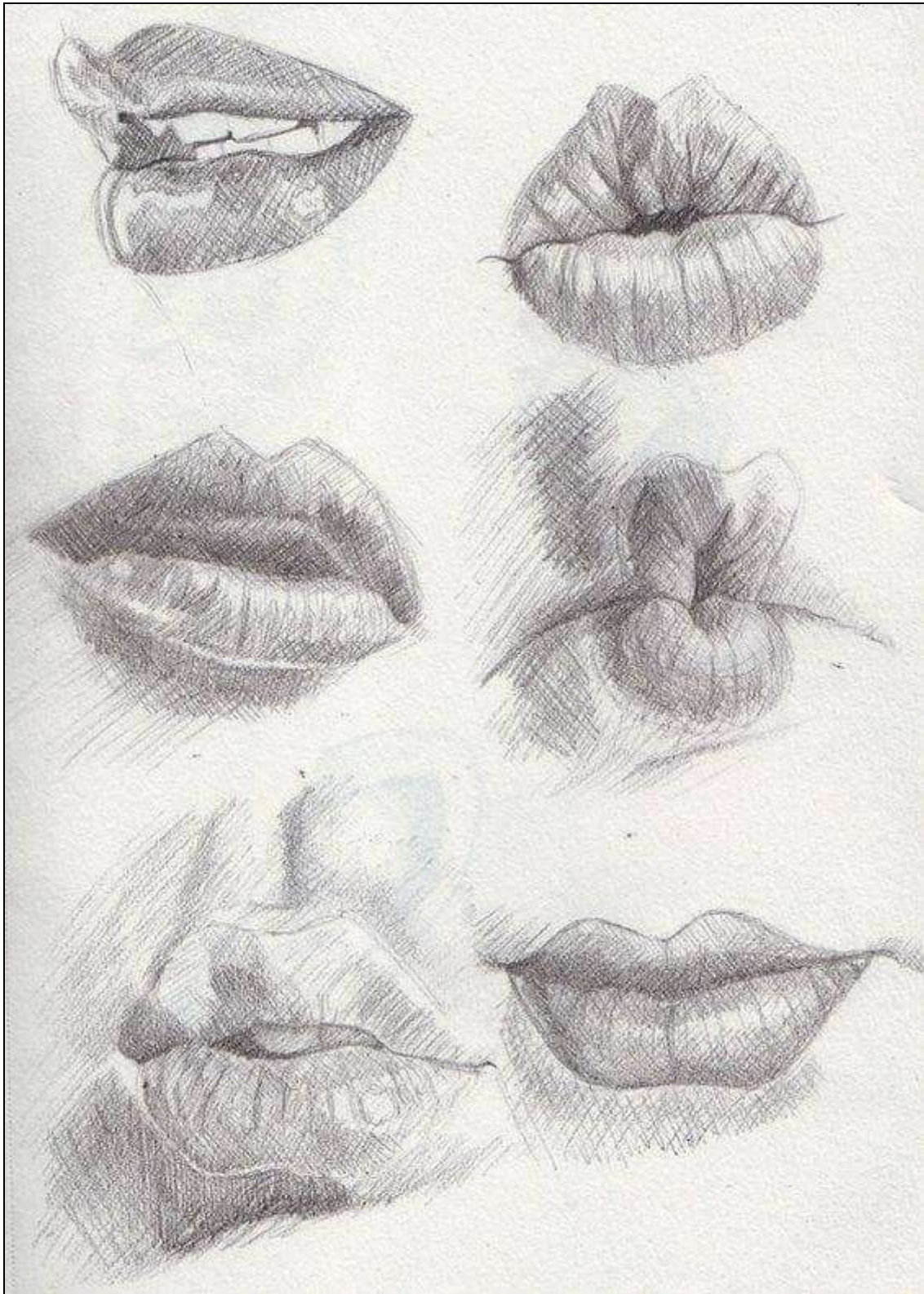
Іл. 46. Базові принципи рисунка голови людини. Ніс. Побудова у трьох положеннях

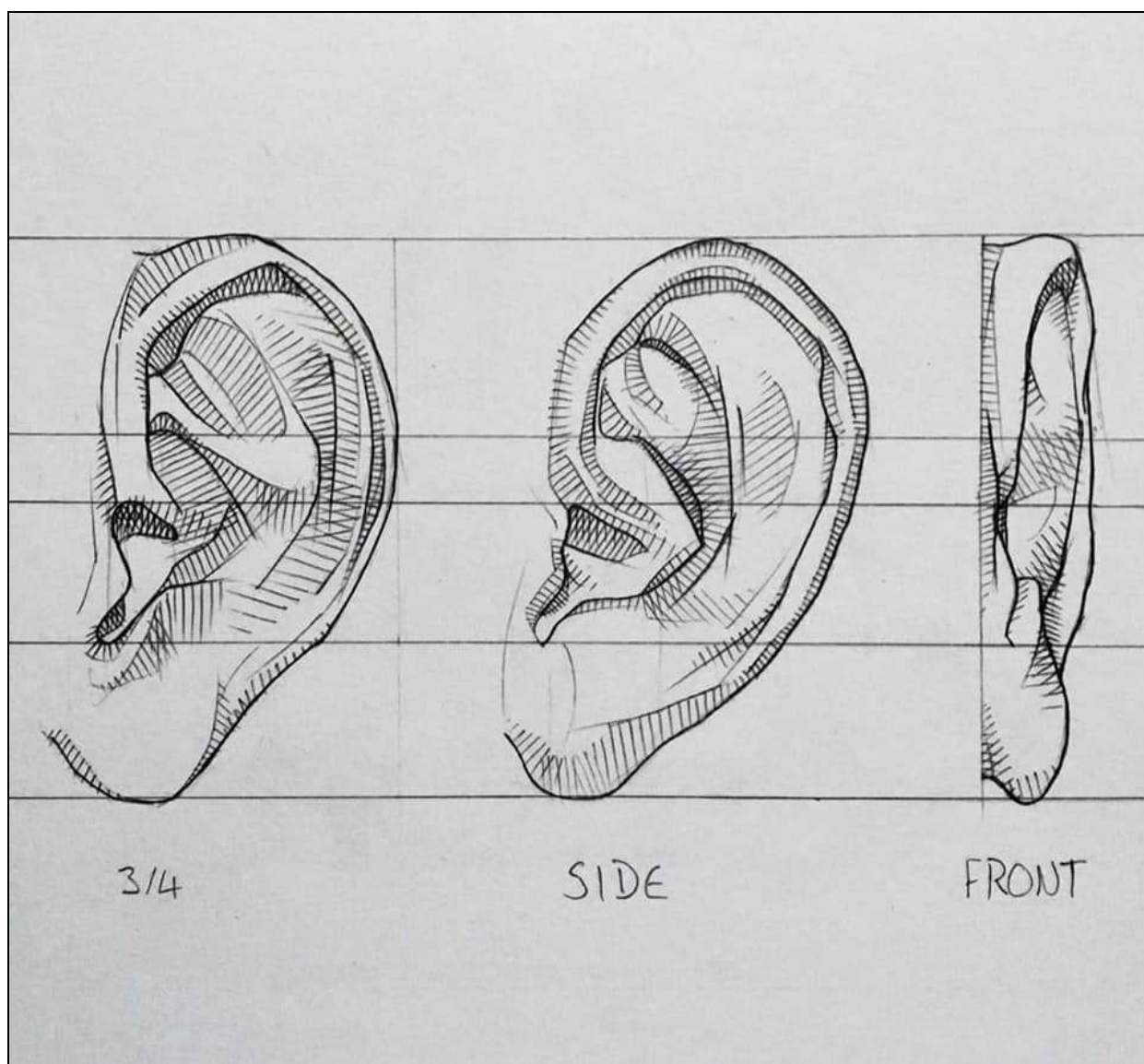
Іл. 47. Базові принципи рисування голови людини. Ніс. Тональний рисунок

Іл. 48. Базові принципи рисунка голови людини. Рот (губи). Тональний рисунок

Іл. 49. Базові принципи рисування голови людини. Рот (губи). Тональний рисунок

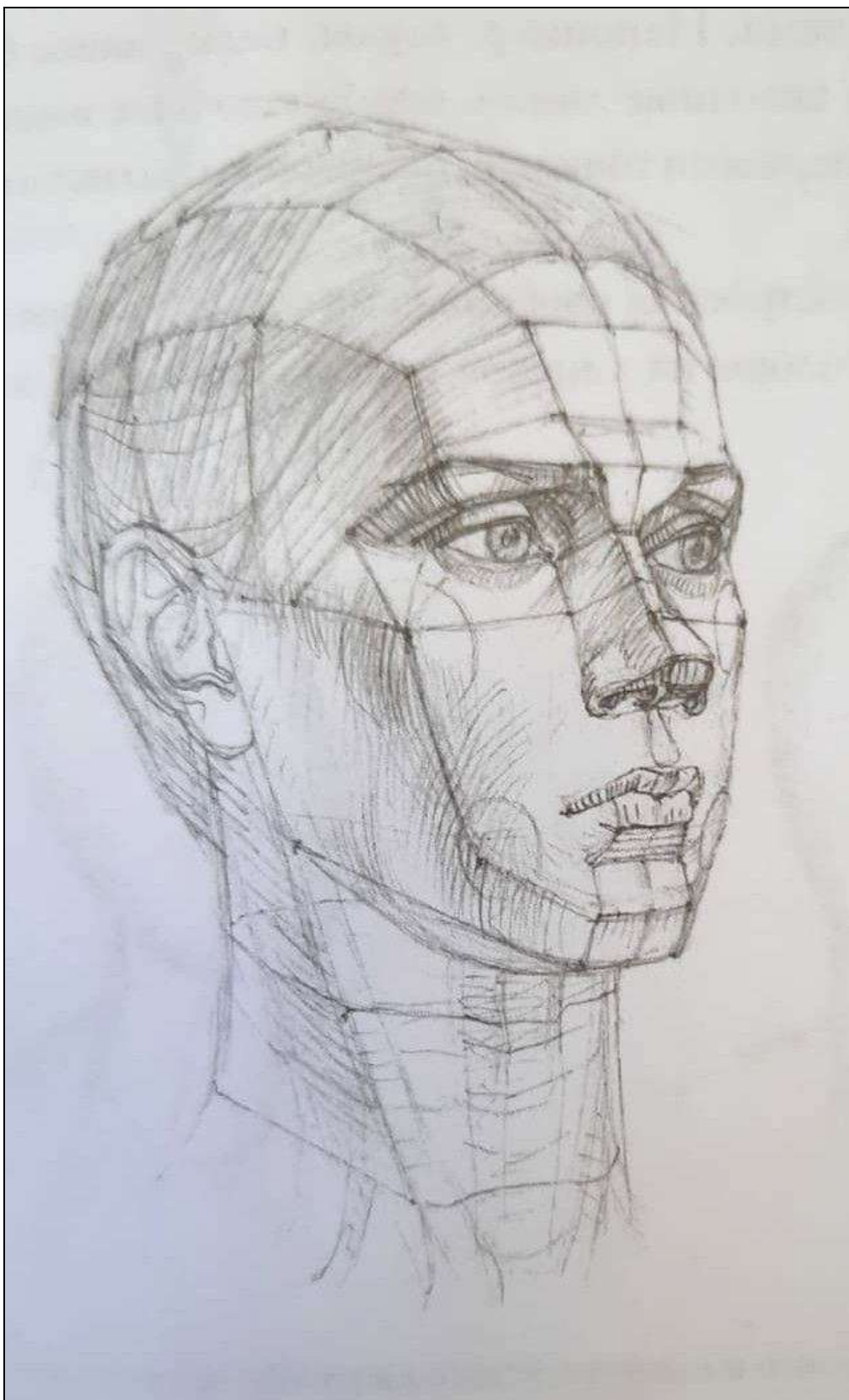
Іл. 50. Базові принципи рисування голови людини. Вухо. Побудова у трьох положеннях

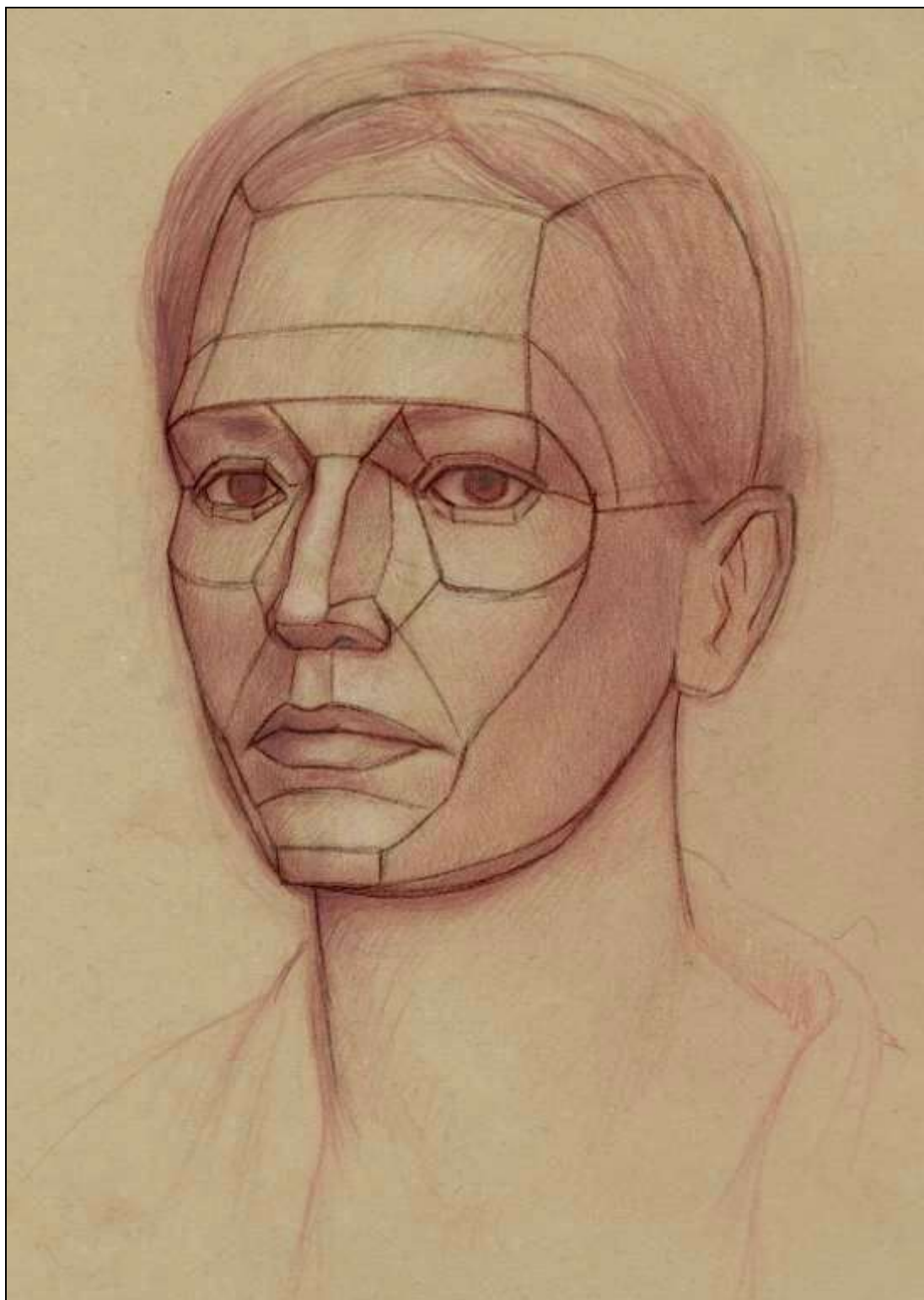
Іл. 51. Базові принципи рисування голови людини. Вухо. Тональний рисунок у трьох положеннях

Іл. 52. Базові принципи рисування голови людини. Голова. Лінійний рисунок з виявленням світлотіні

Іл. 53. Базові принципи рисування голови людини. Голова. Лінійно-конструктивний рисунок з виявленням світлотіні

Іл. 54. Базові принципи рисування голови людини. Голова. Лінійно-конструктивний рисунок з елементами світлотіні

Іл. 55. Базові принципи рисування голови людини. Голова. Рисунок з виявленням світлотіні

Іл. 56. Базові принципи рисування голови людини. Голова. Тональний рисунок

Іл. 57. Базові принципи рисування голови людини. Голова. Тональний рисунок

Іл. 58. Базові принципи рисунка голови людини. Голова. Тональний рисунок

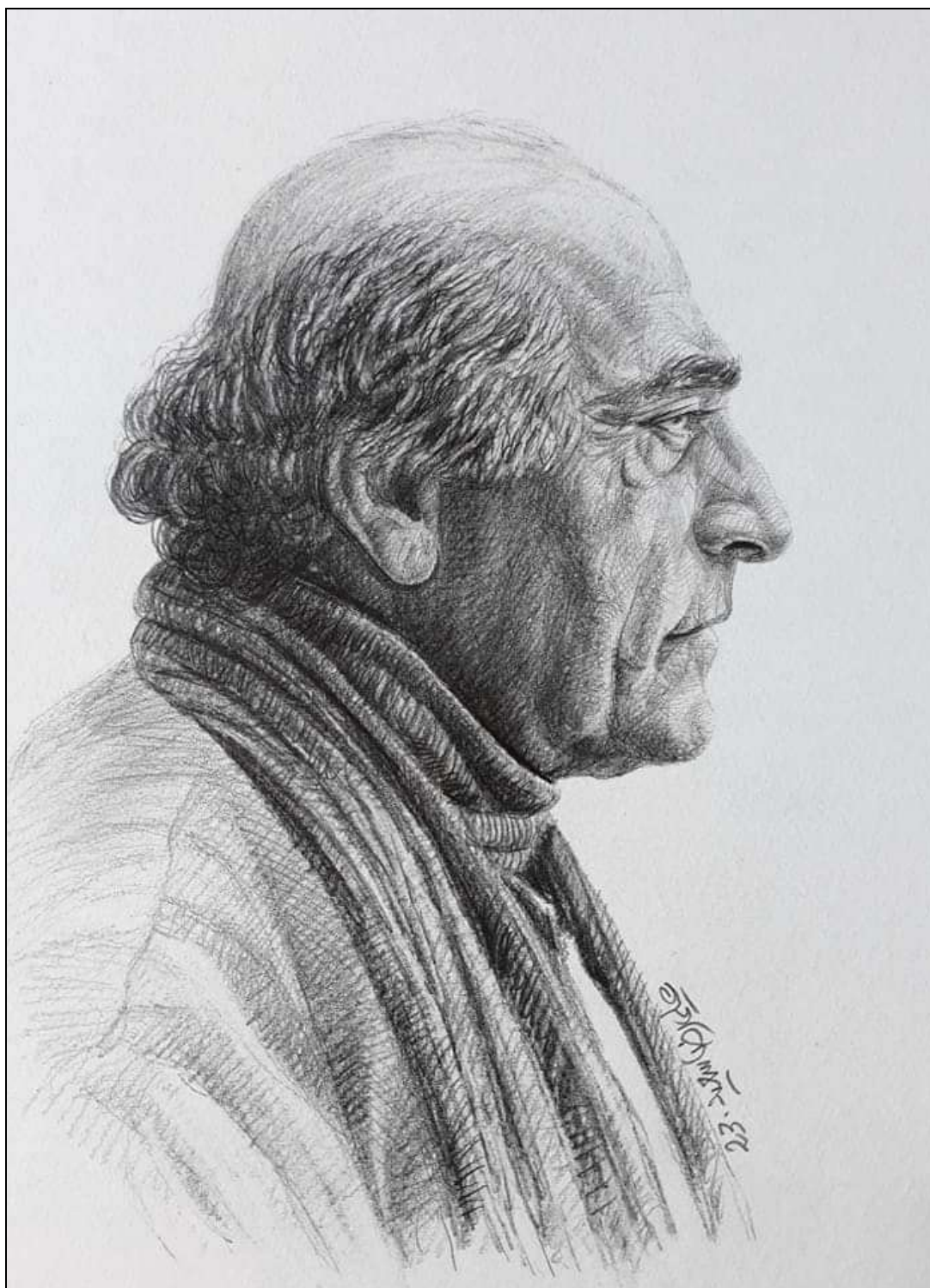
Іл. 59. Базові принципи рисування голови людини. Голова. Тональний рисунок

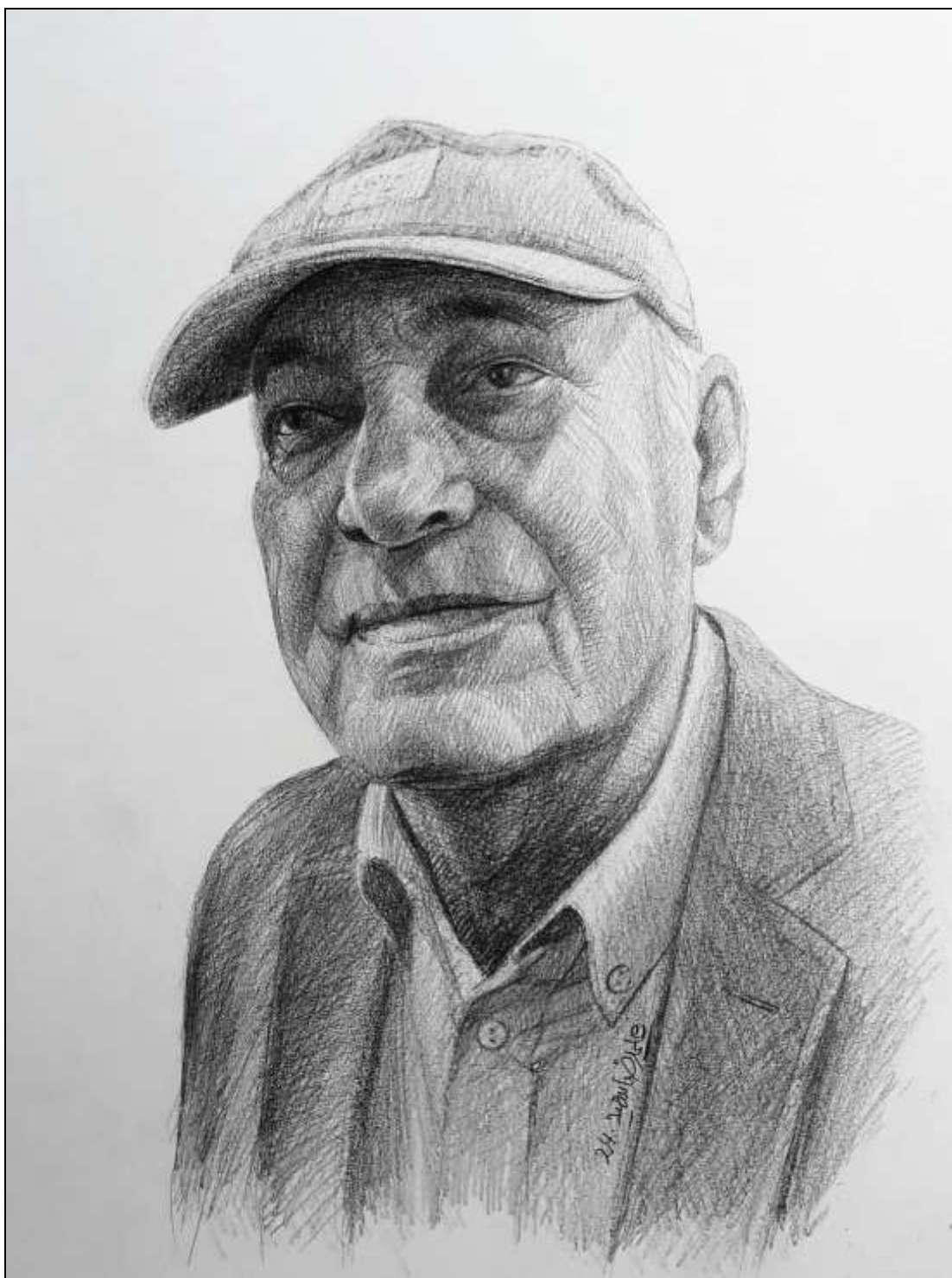
Іл. 60. Базові принципи рисування голови людини. Голова. Тональний рисунок

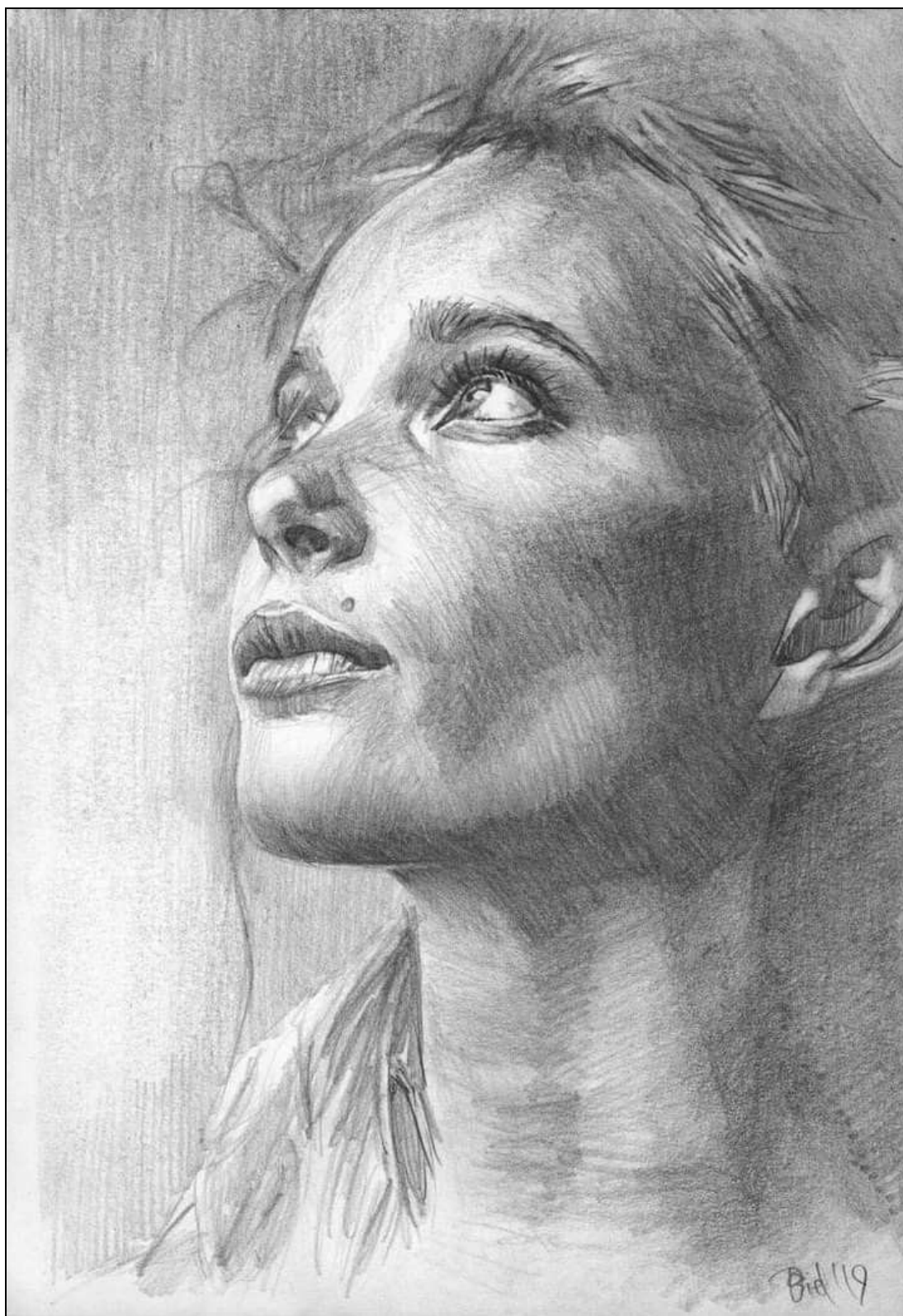
Іл. 61. Базові принципи рисування голови людини. Голова з плечовим поясом. Тональний рисунок

Іл. 62. Базові принципи рисування голови людини. Голова з плечовим поясом. Тональний рисунок

Іл. 63. Базові принципи рисування голови людини. Голова з плечовим поясом. Тональний рисунок

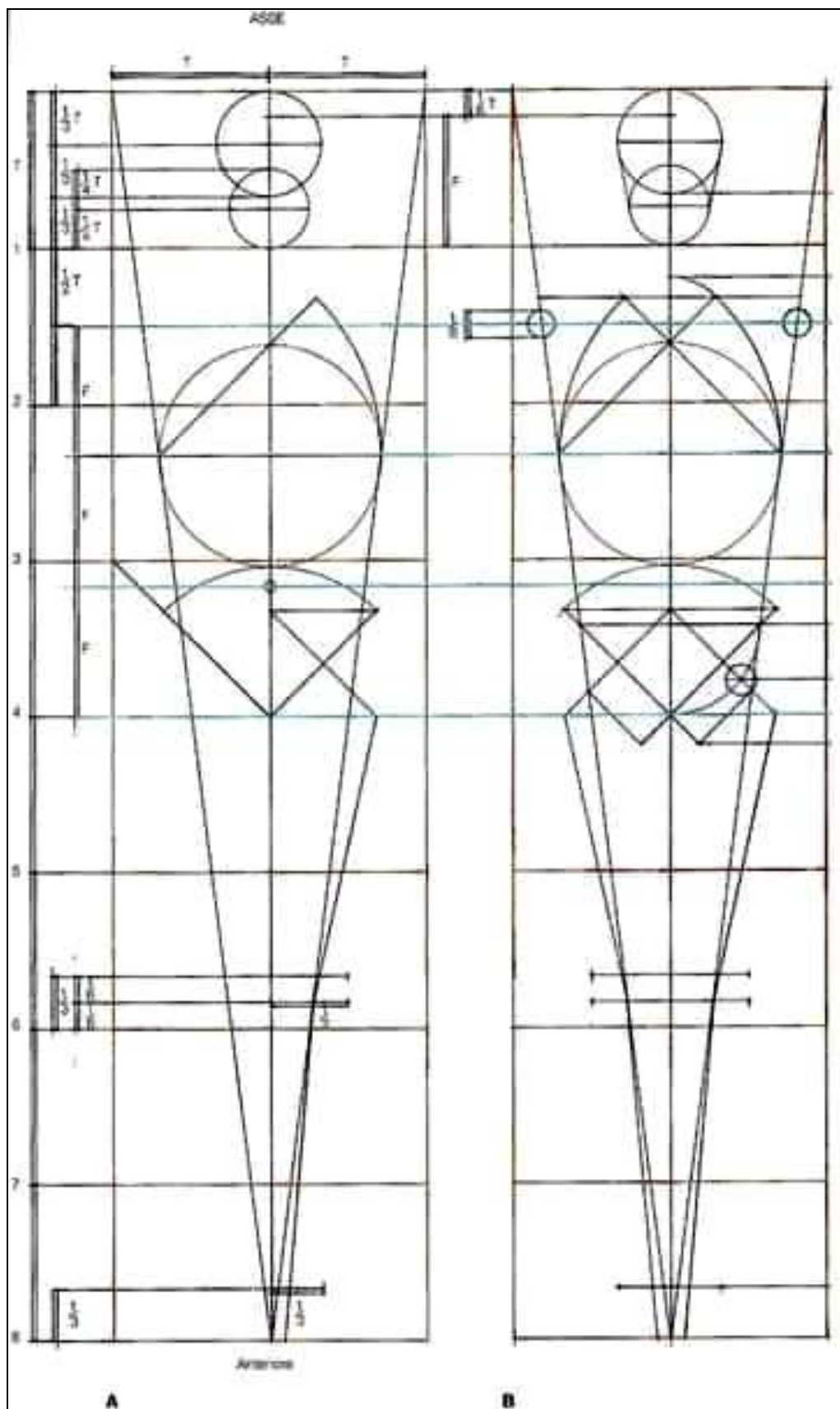
Іл. 64. Базові принципи рисування голови людини. Голова. Тональний рисунок

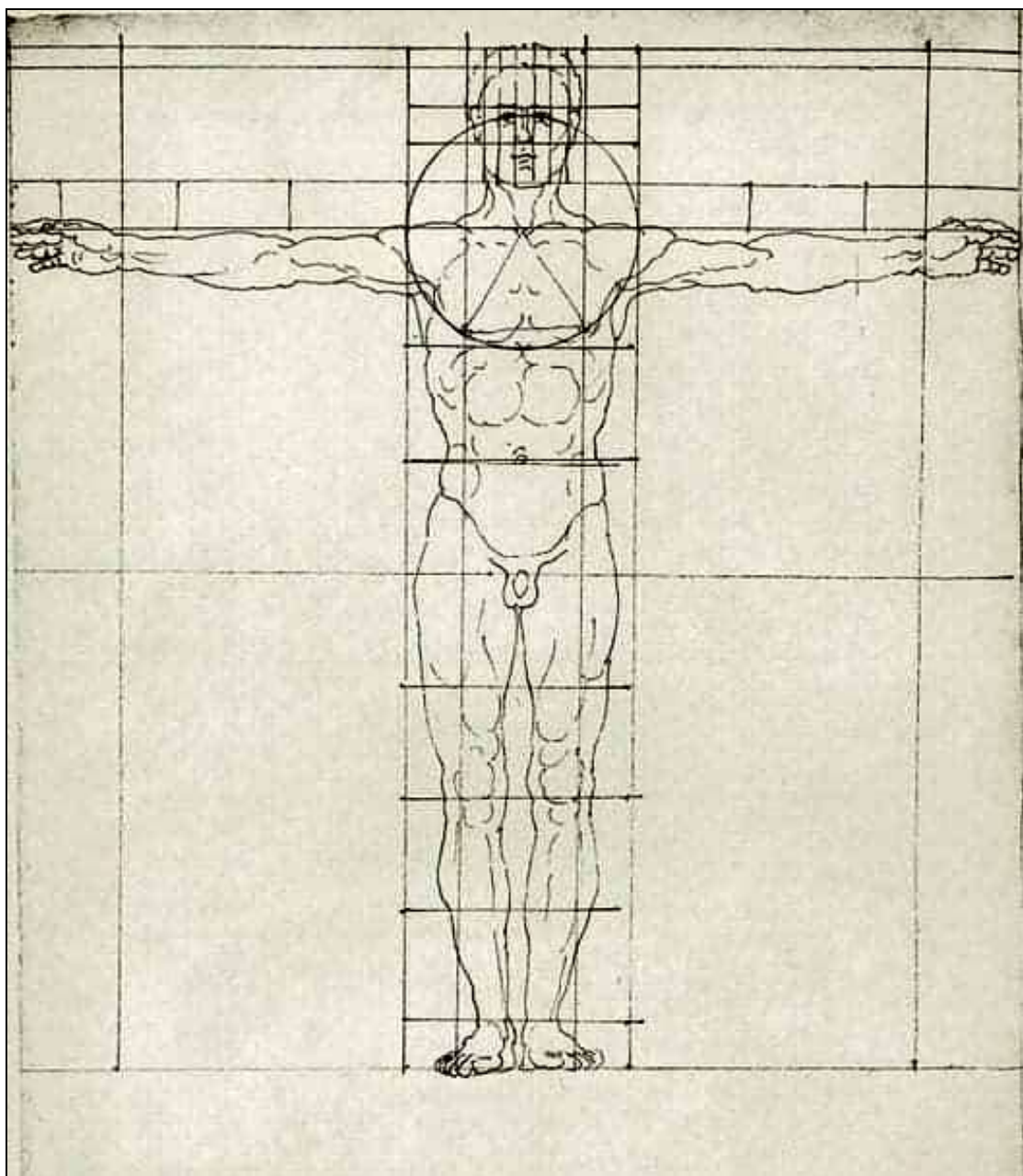
Іл. 65. Базові принципи рисування голови людини. Голова. Тональний рисунок

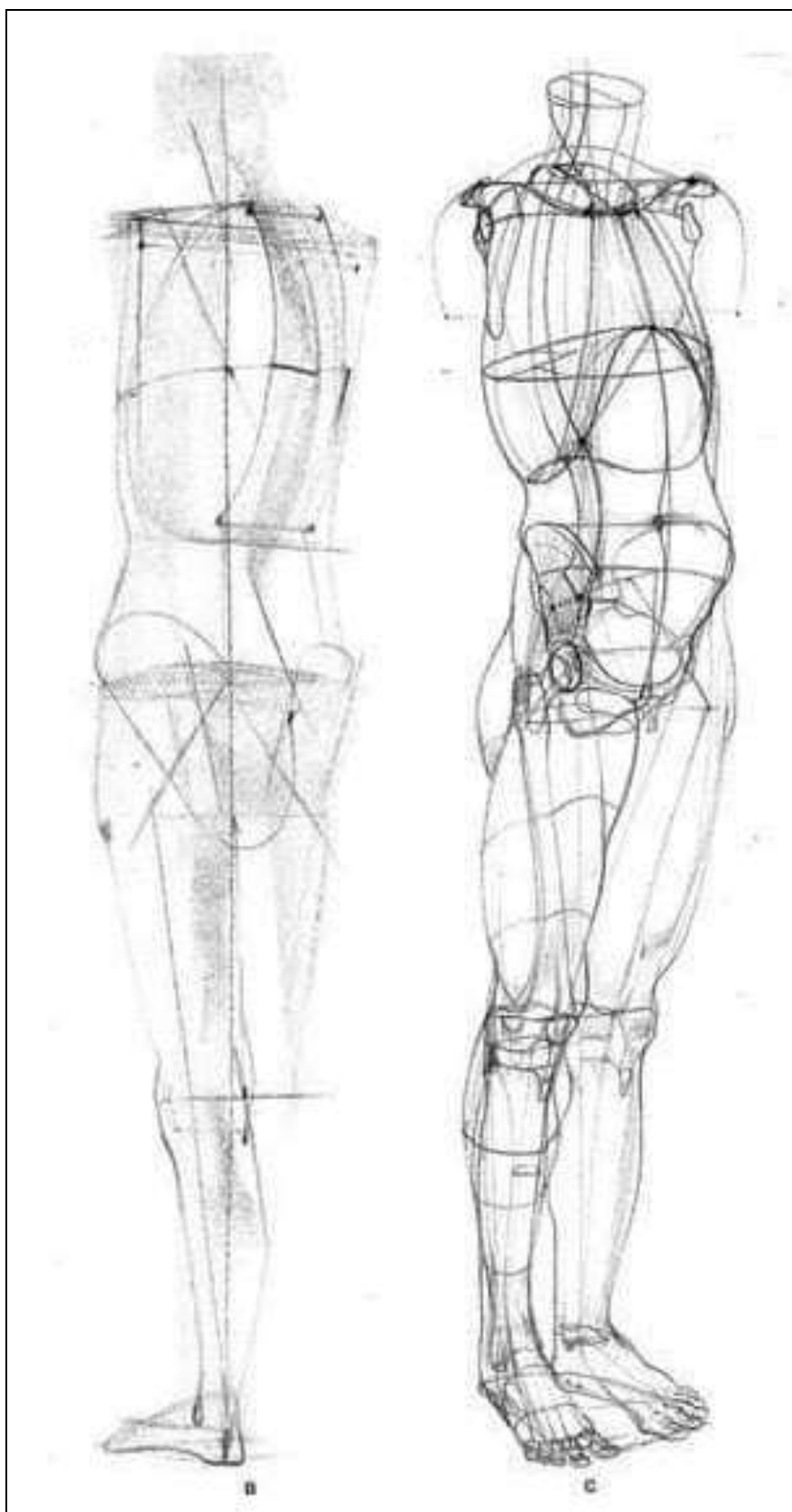
Іл. 66. Базові принципи рисування голови людини. Голова з плечовим поясом. Тональний рисунок

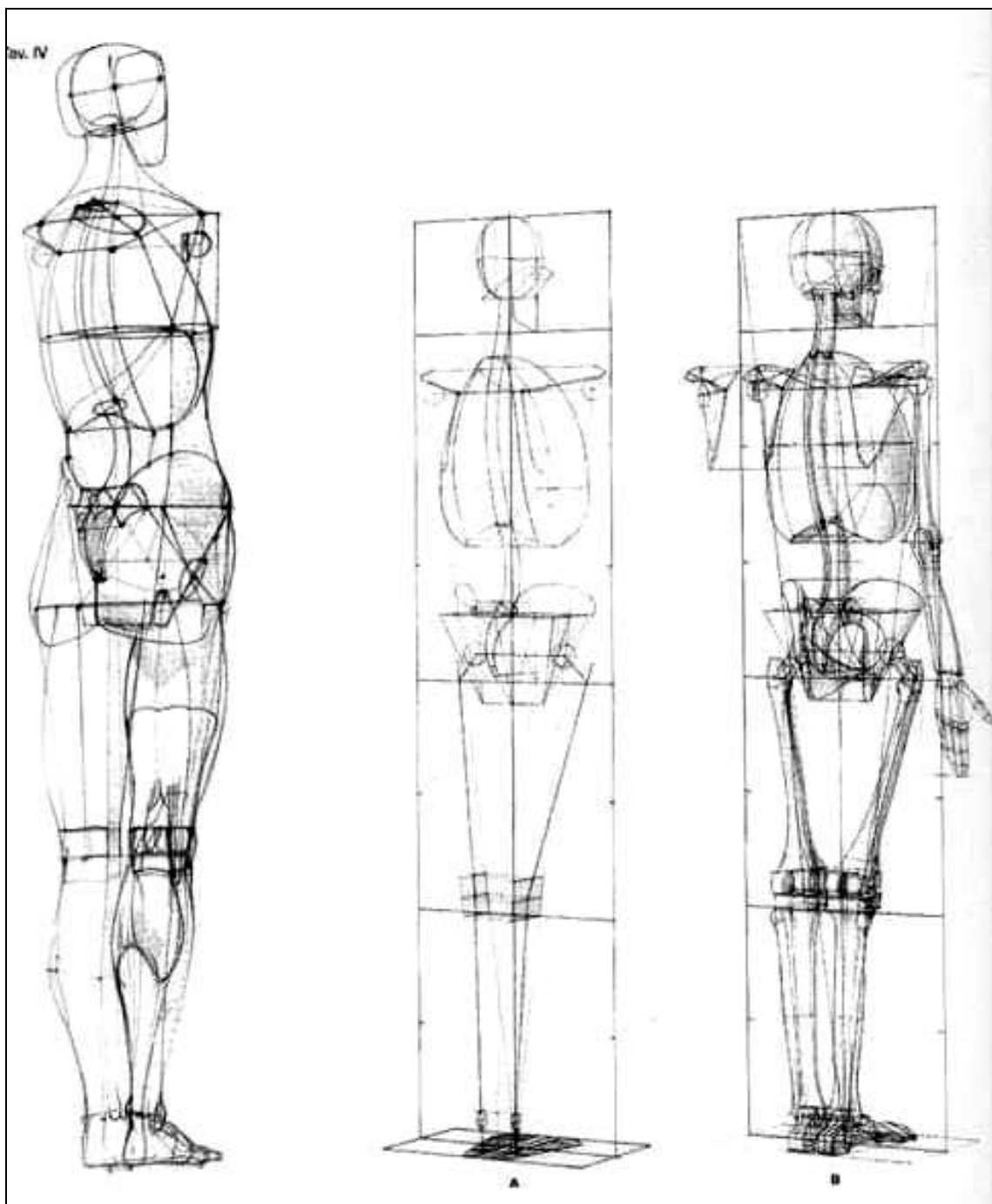
Іл. 67. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Пропорції. Схематична побудова

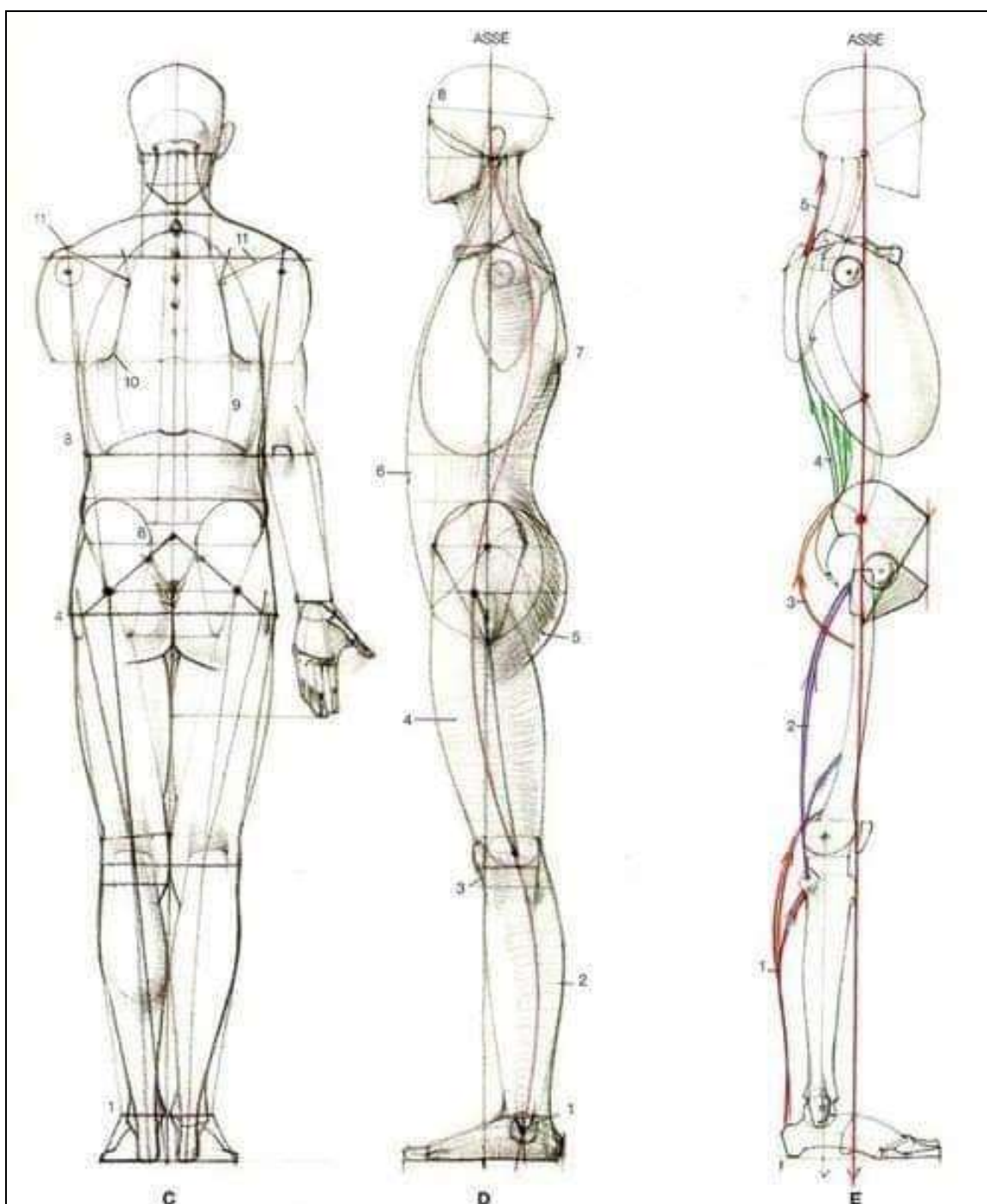
Іл. 68. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Пропорції. Схематична побудова

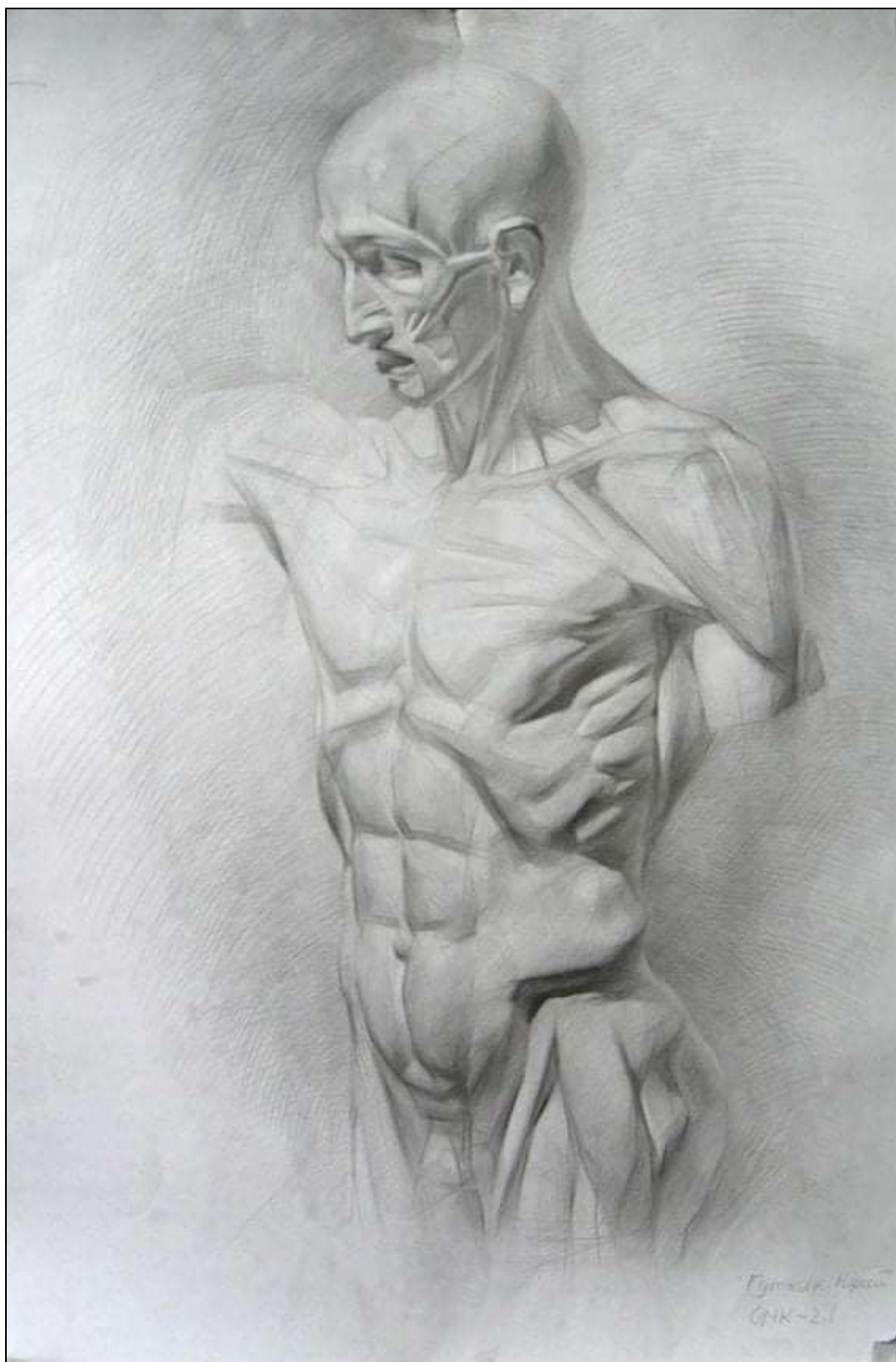
Іл. 69. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Лінійно-конструктивна побудова

Іл. 70. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Лінійно-конструктивна побудова

Іл. 71. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Лінійно-конструктивна побудова

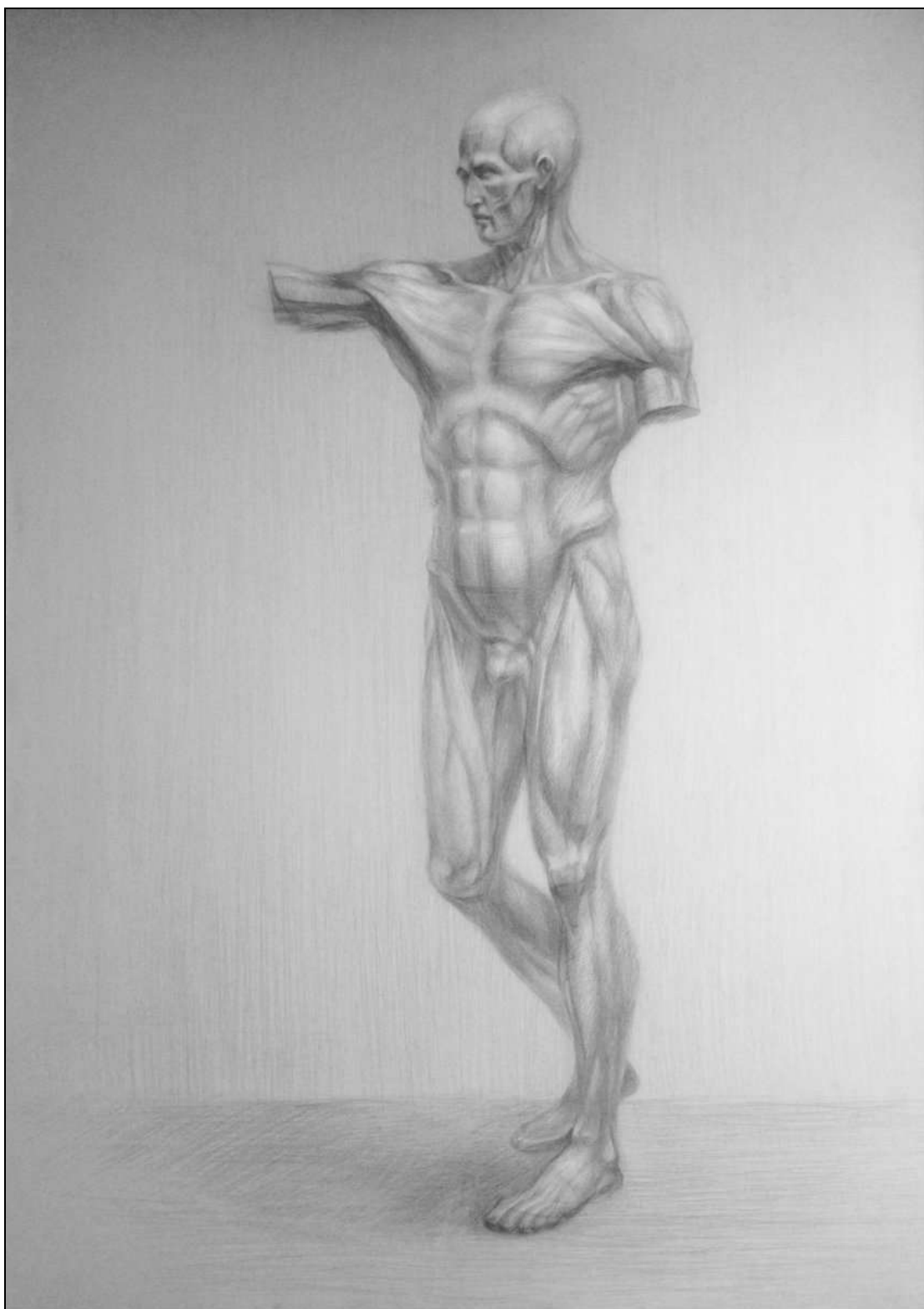
Іл. 72. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Гіпсова напівпостать (екорше). Тональний рисунок

Іл. 73. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Гіпсова напівпостать (екорше). Тональний рисунок

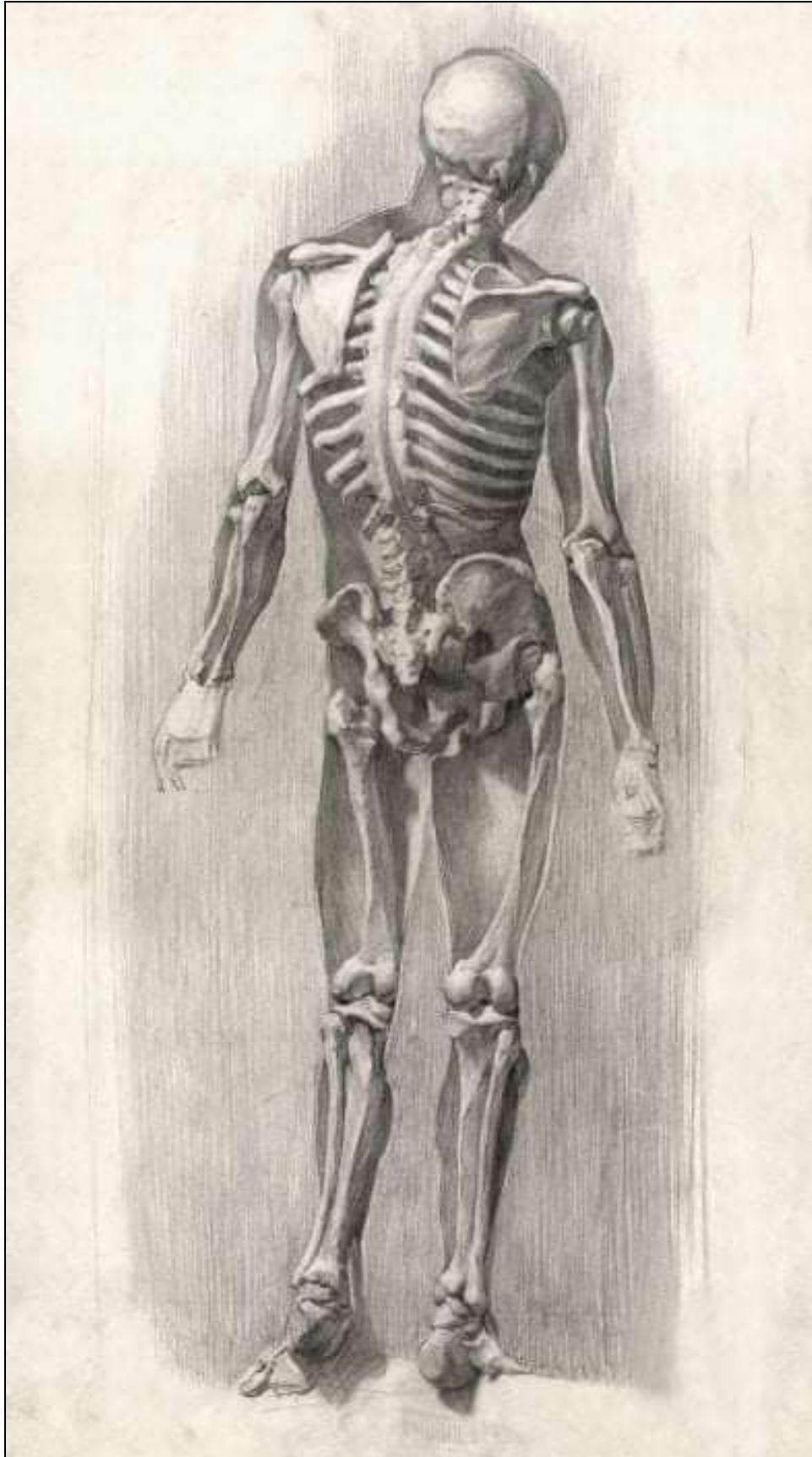
Іл. 74. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Гіпсова постать (екорше). Тональний рисунок

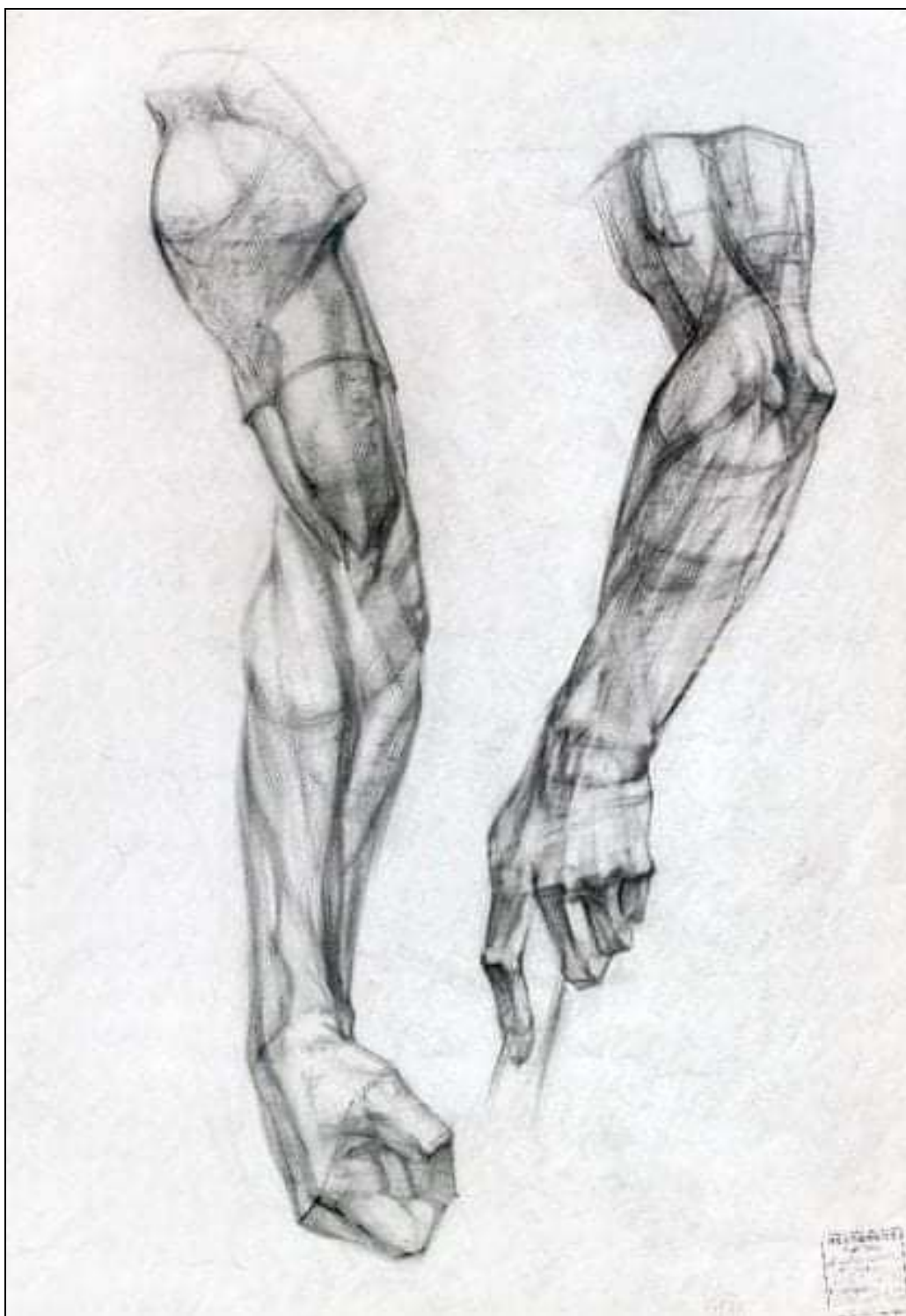
Іл. 75. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Гіпсова постать (екорше). Тональний рисунок

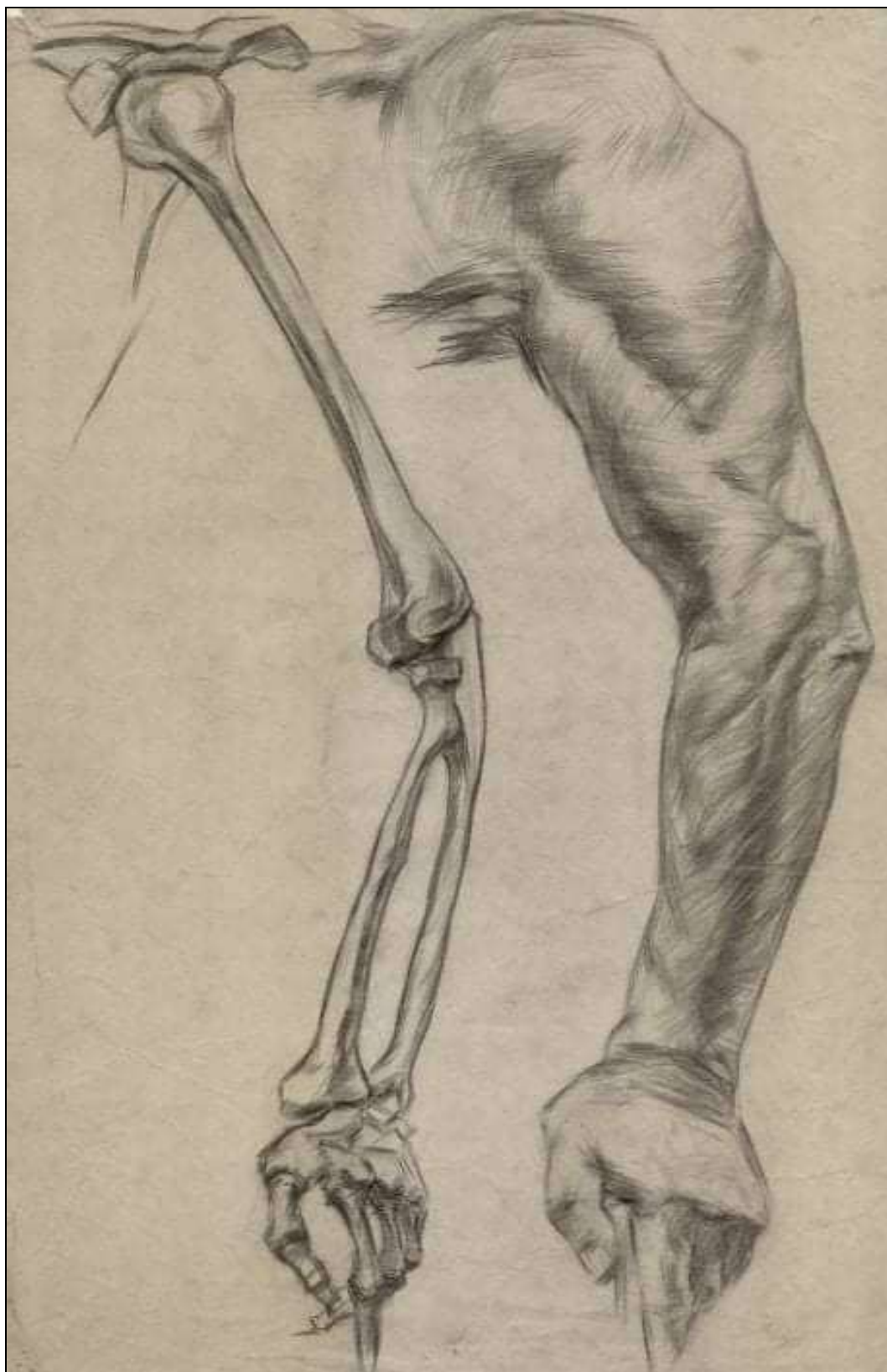
Іл. 76. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Анатомічний рисунок

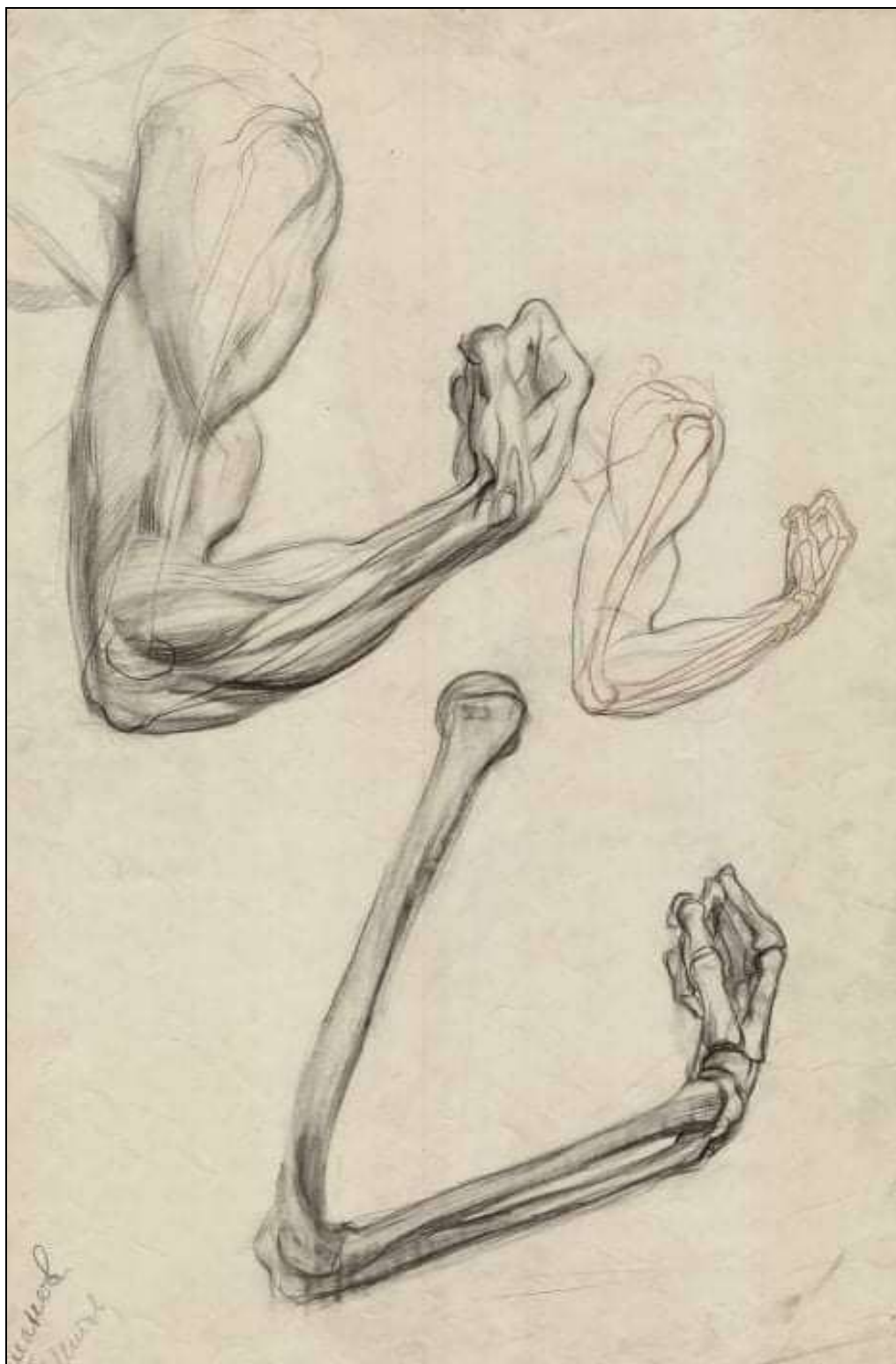
Іл. 77. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Анатомічний рисунок

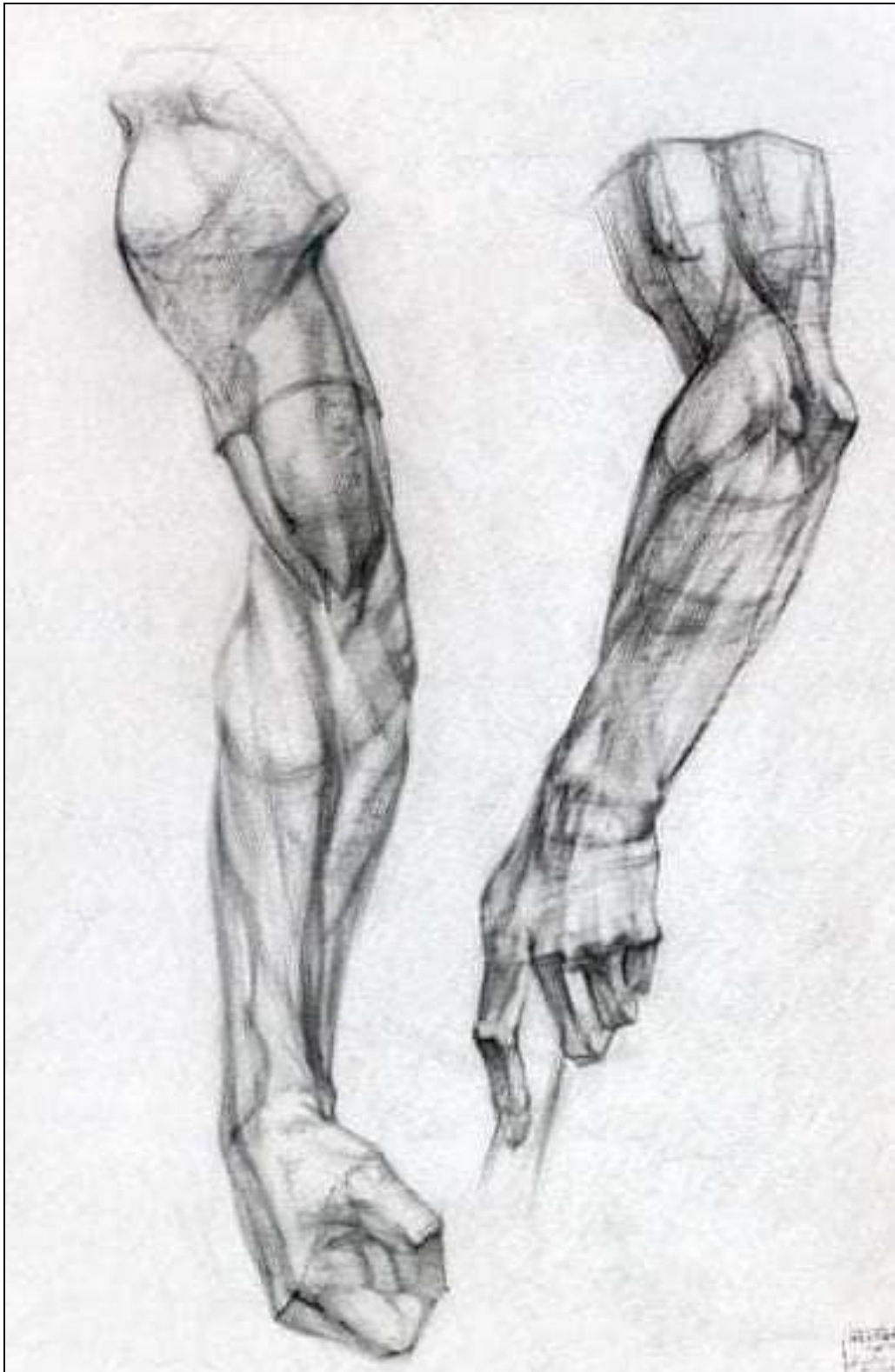
Іл. 78. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Верхні кінцівки. Анатомічний рисунок

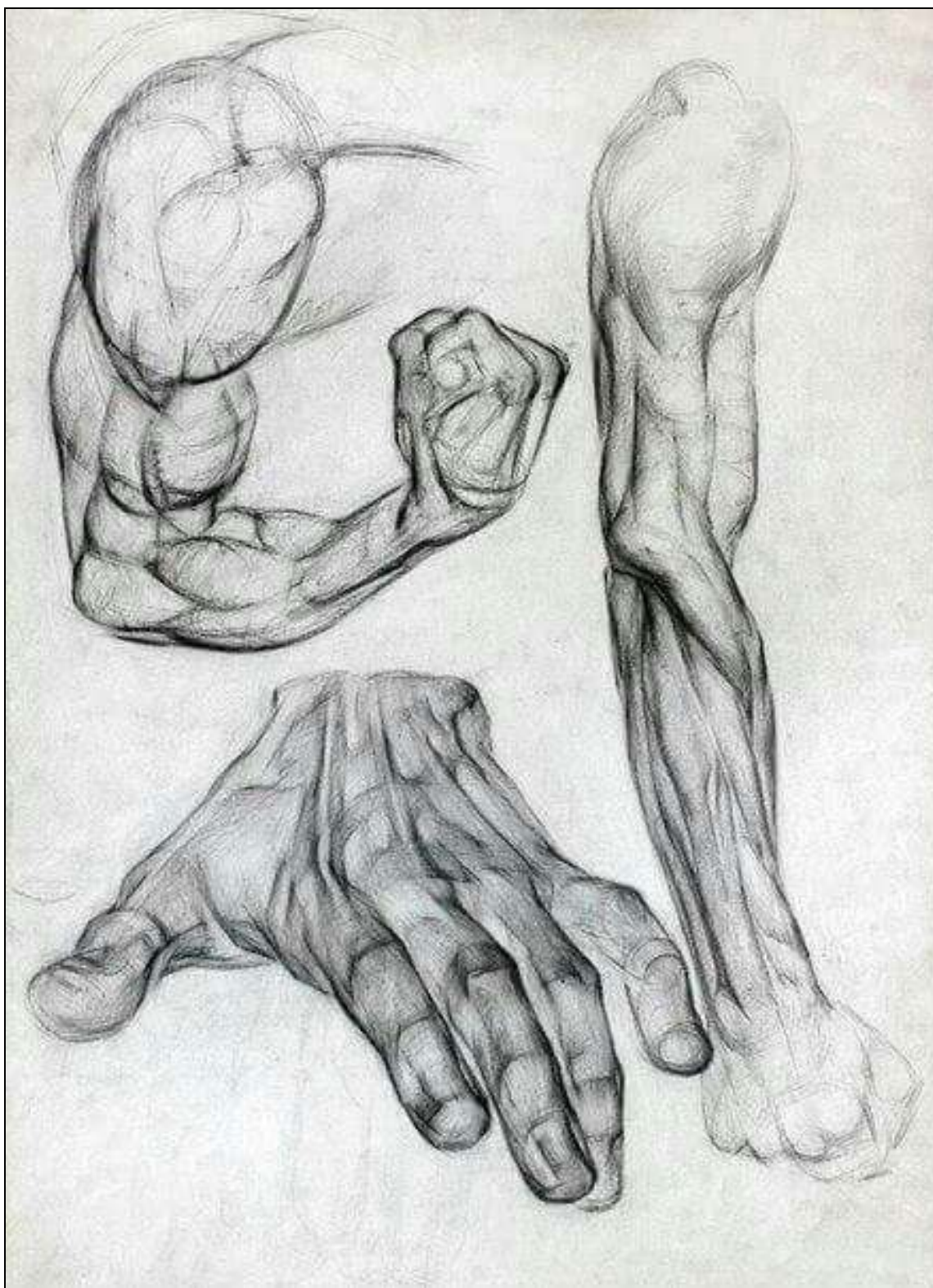
Іл. 79. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Верхні кінцівки. Анатомічний рисунок

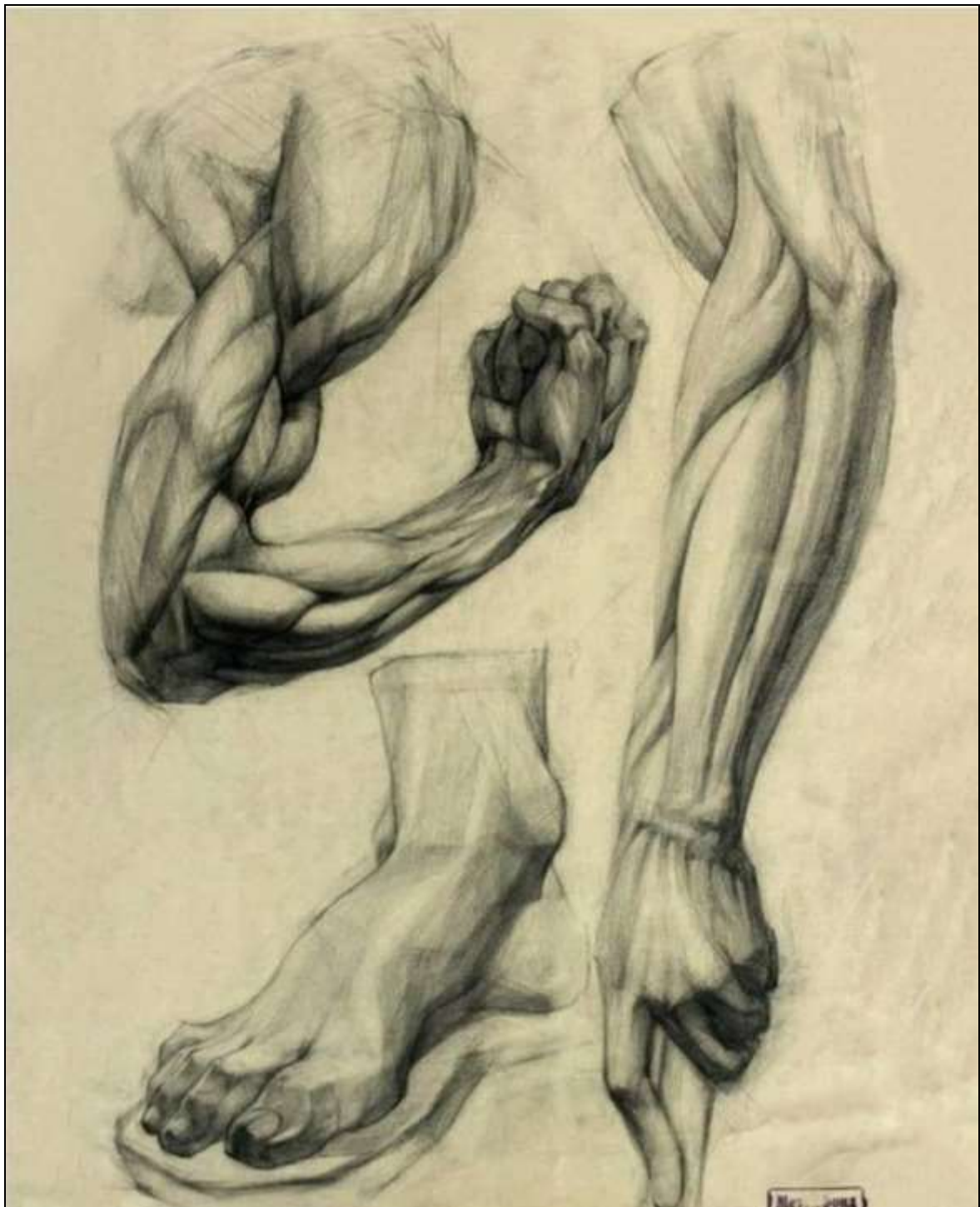
Іл. 80. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Верхні кінцівки. Анатомічний рисунок

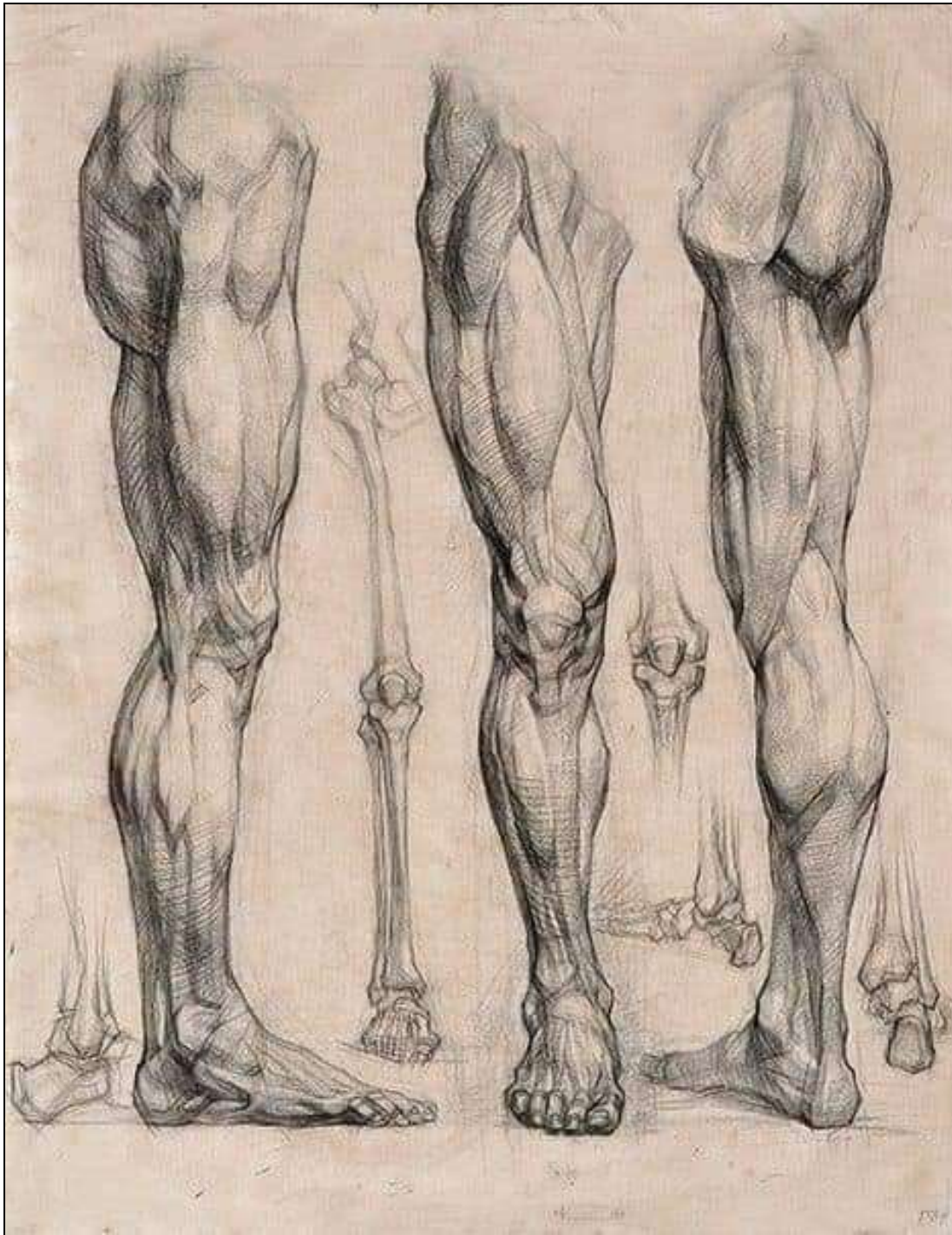
Іл. 81. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Верхні кінцівки. Анатомічний рисунок

Іл. 82. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Верхні кінцівки. Анатомічний рисунок

Іл. 83. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Верхні та нижні кінцівки. Анатомічний рисунок

Іл. 84. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Нижні кінцівки. Анатомічний рисунок

Іл. 85. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Нижні кінцівки. Анатомічний рисунок

Іл. 86. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Нижні кінцівки. Анатомічний рисунок

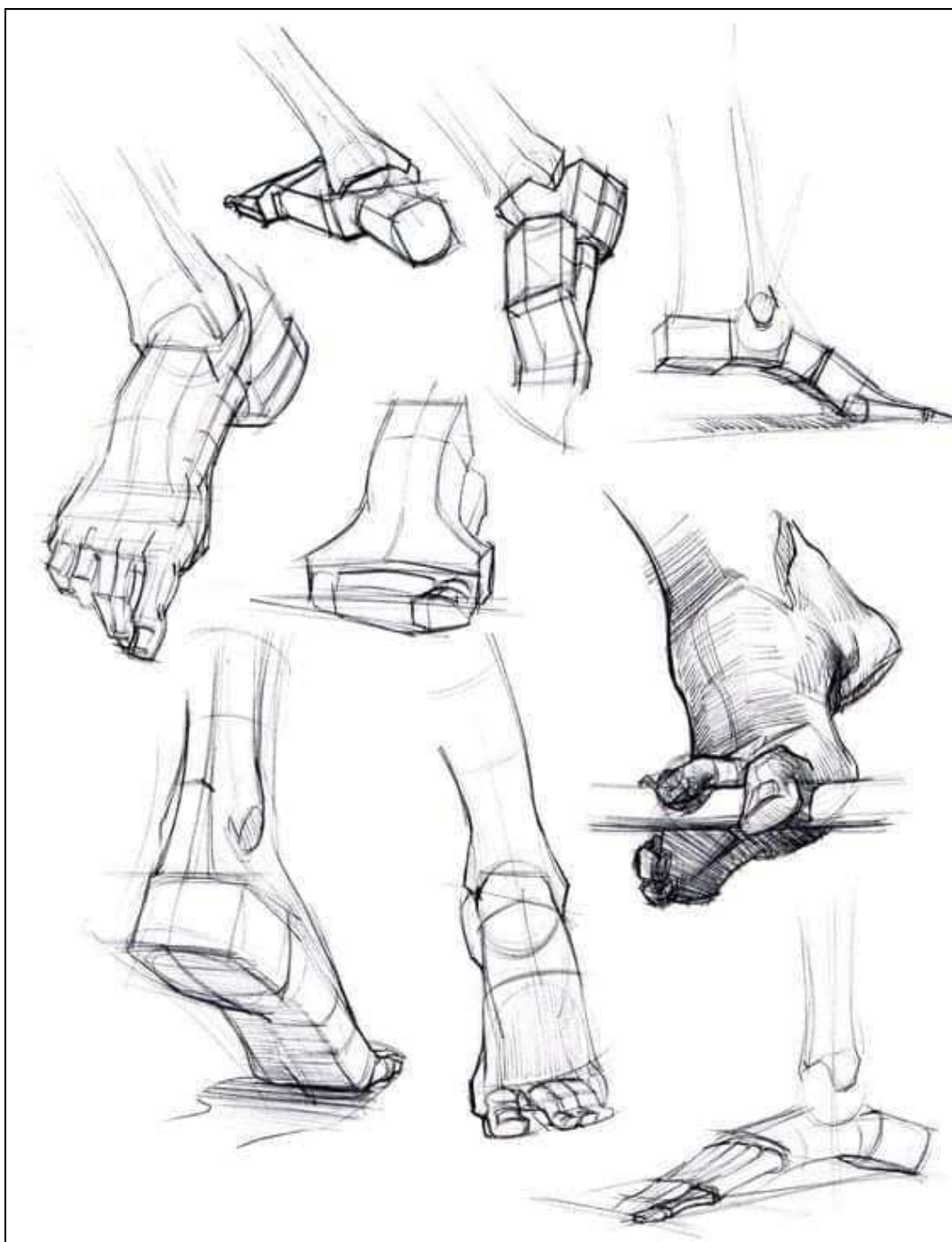
Іл. 87. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Верхні та нижні кінцівки. Анатомічний рисунок

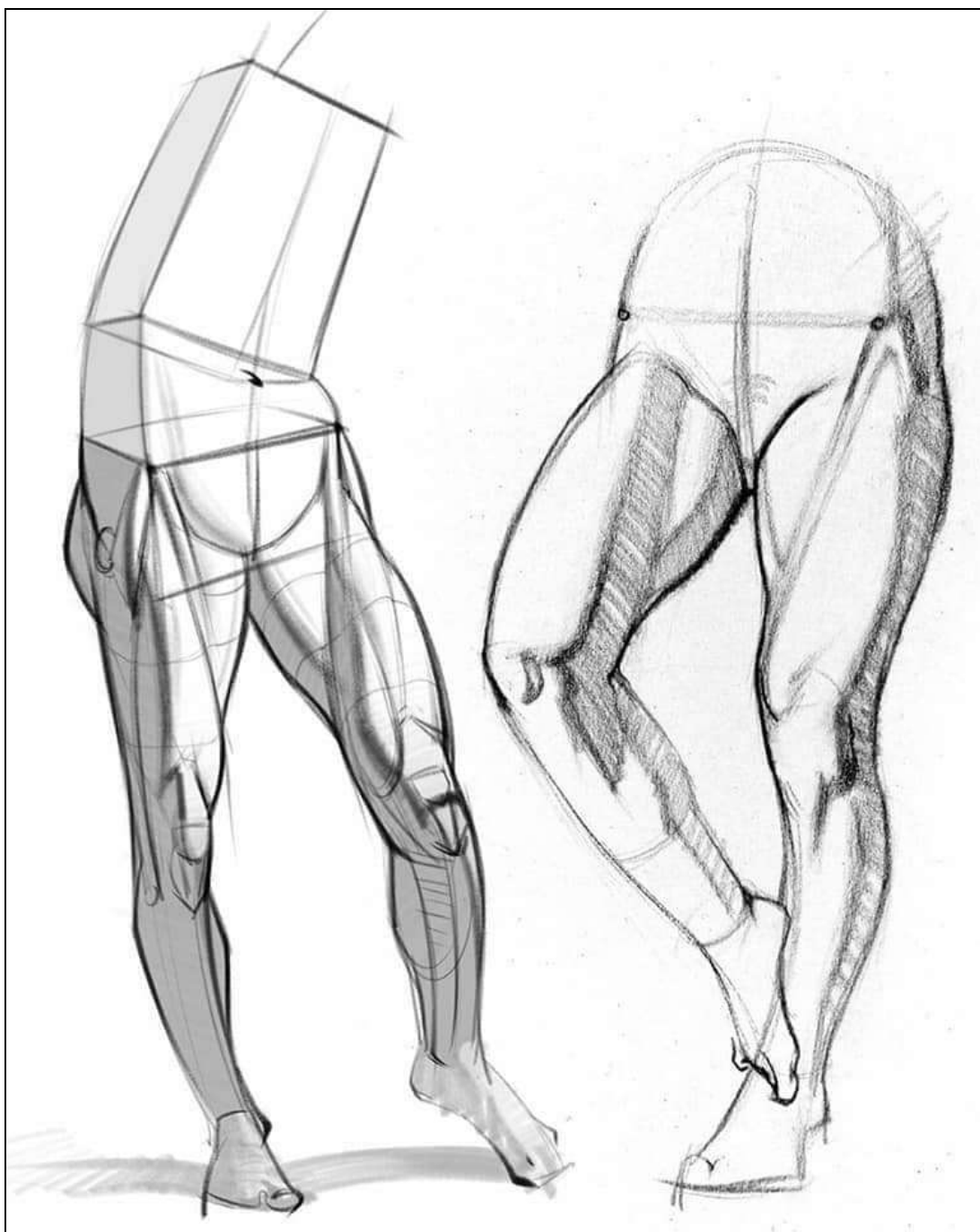
Іл. 88. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Нижні кінцівки. Анатомічний рисунок

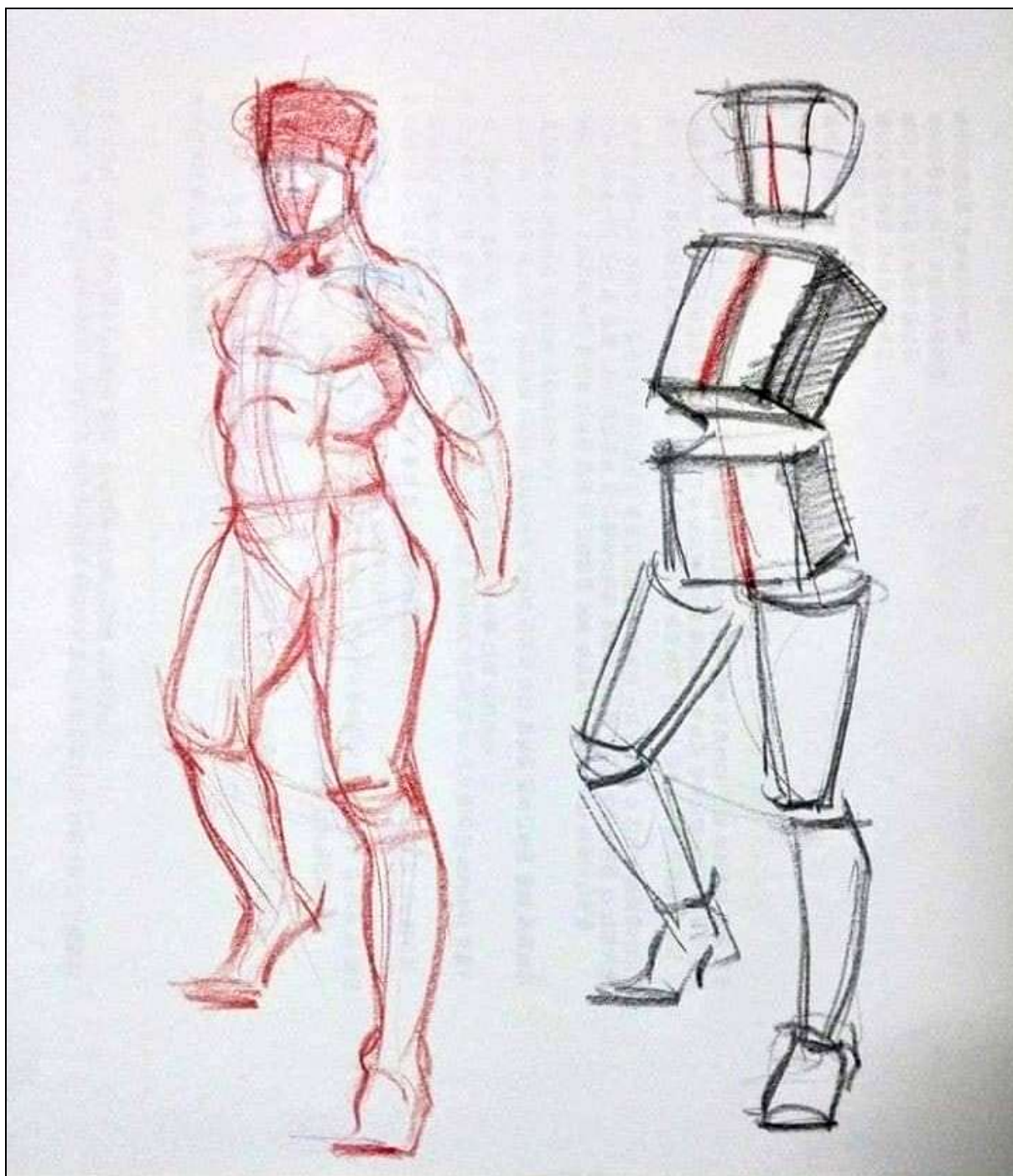
Іл. 89. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Нижні кінцівки. Анатомічний рисунок

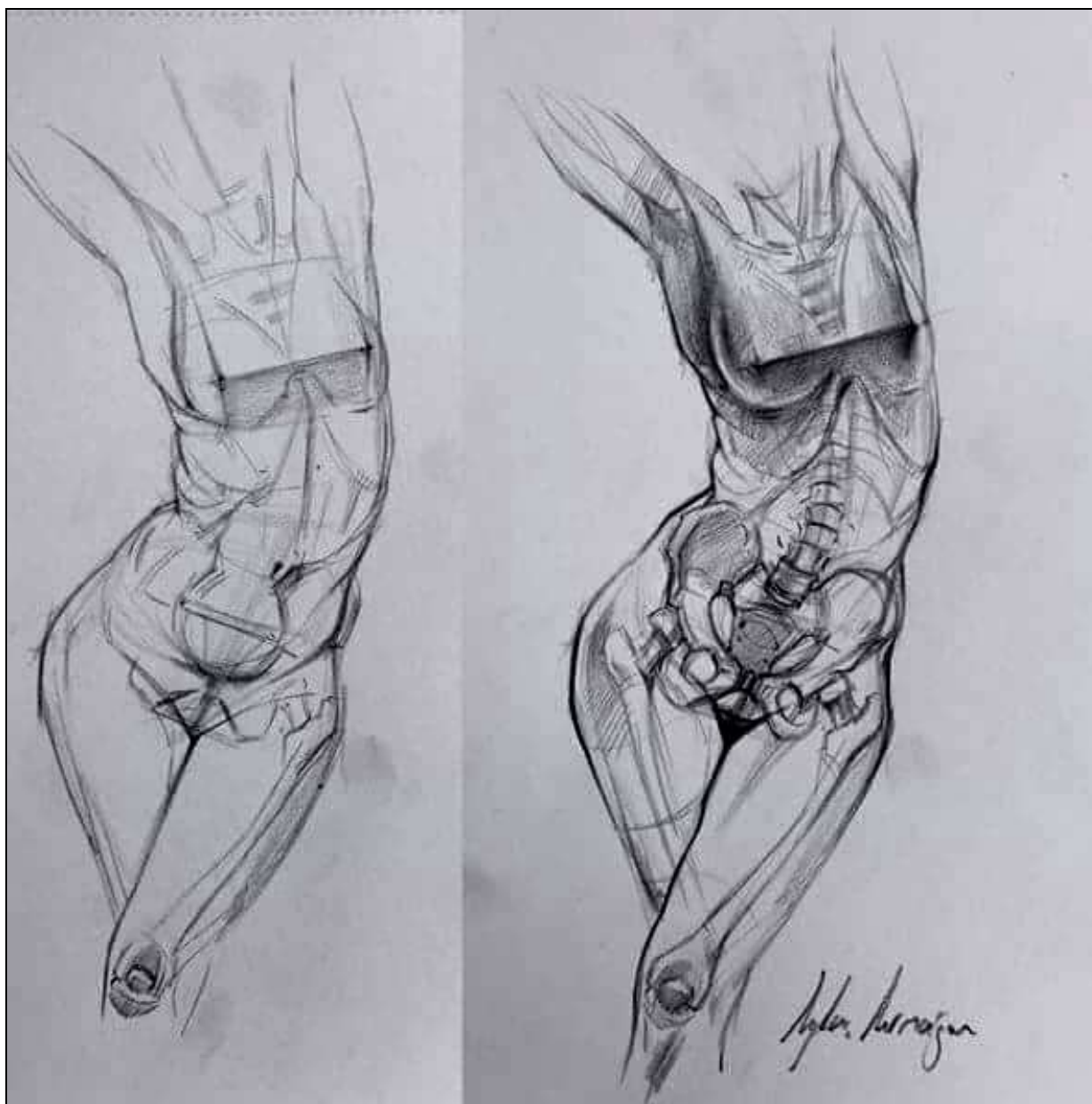
Іл. 90. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Нижні кінцівки. Анатомічний рисунок

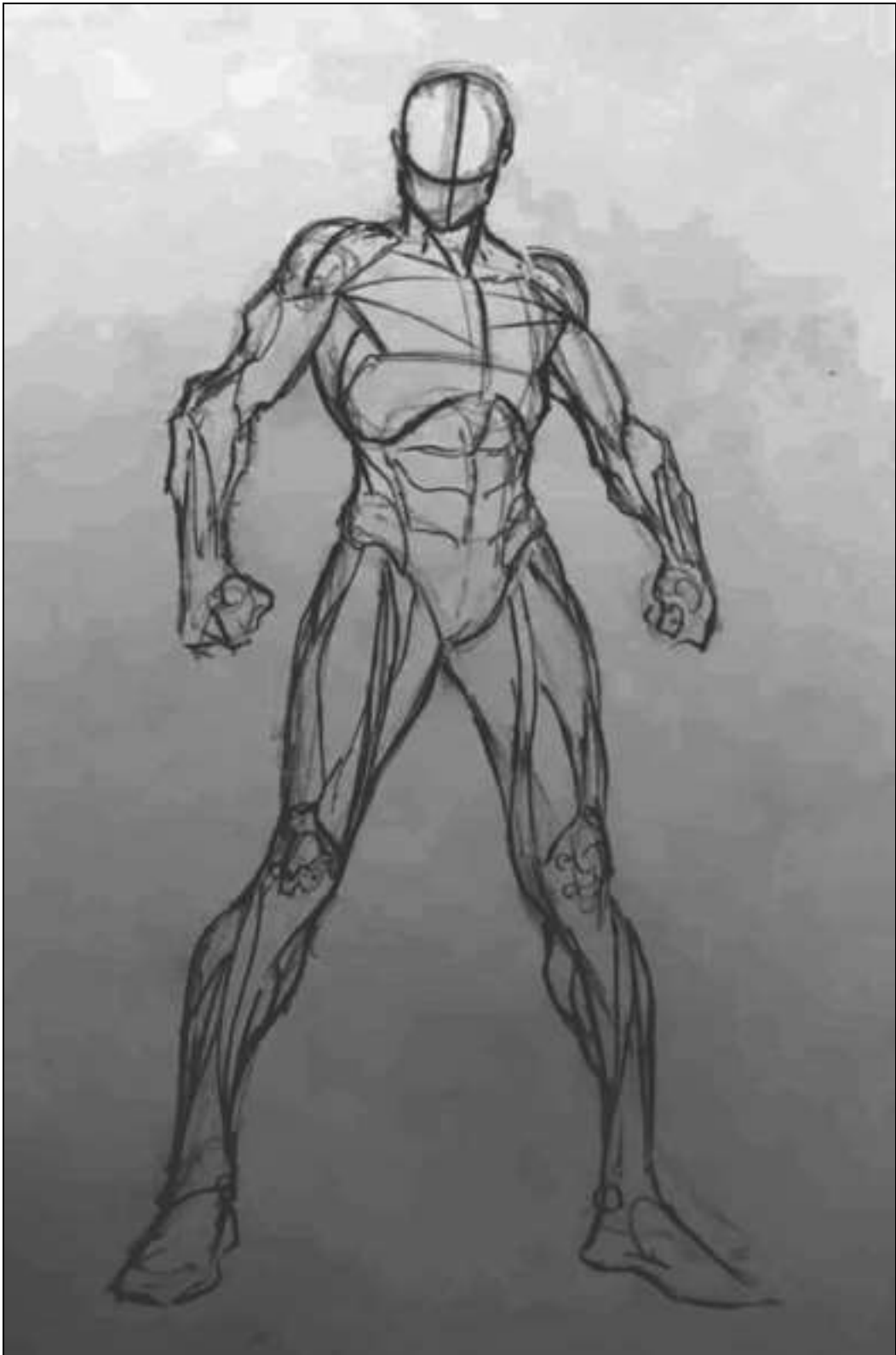
Іл. 91. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Нижні кінцівки. Анатомічний рисунок

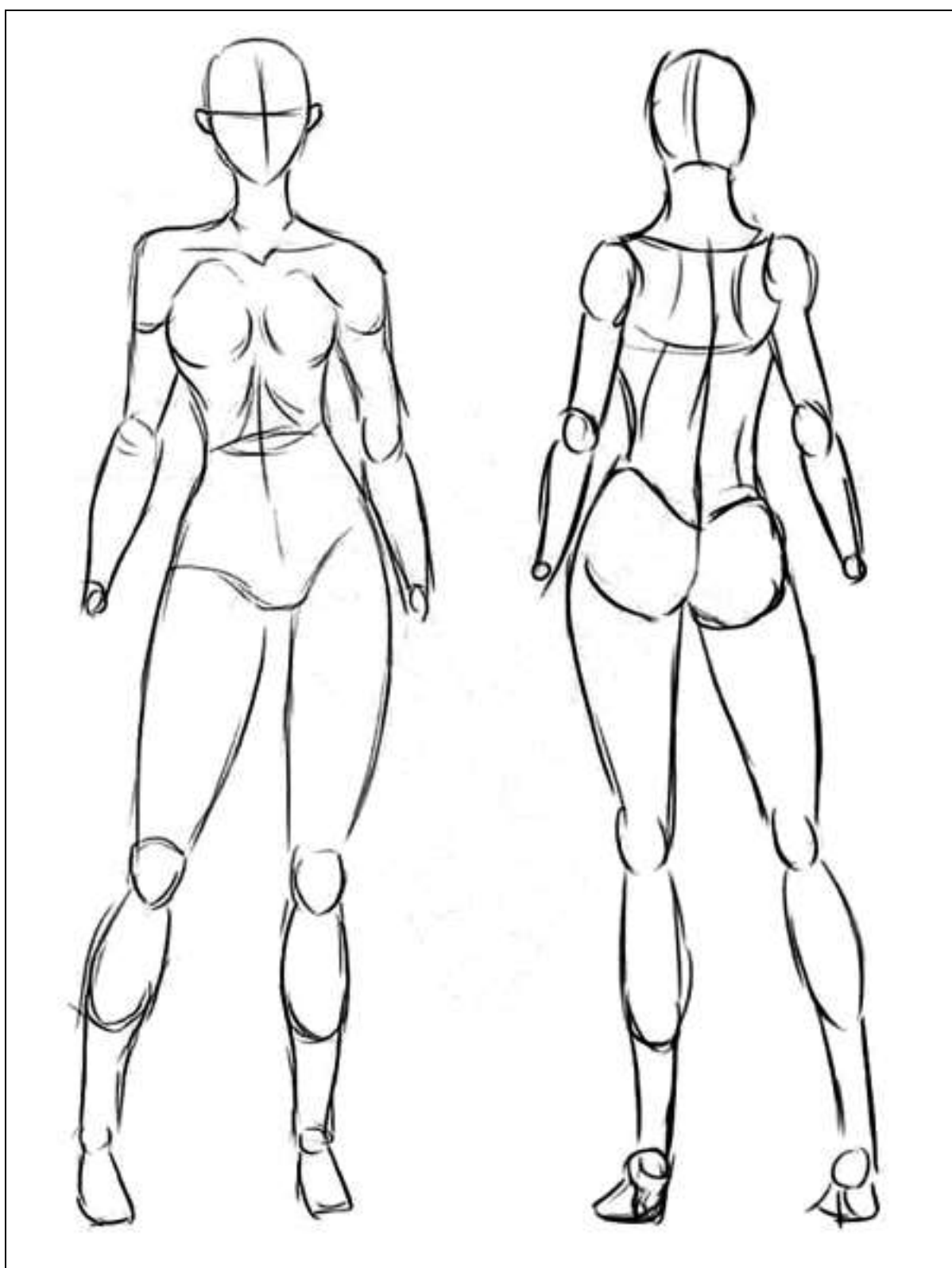
Іл. 92. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини

Іл. 93. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини

Іл. 94. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Лінійний рисунок

Іл. 95. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Лінійний рисунок

Іл. 96. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Лінійний рисунок

Іл. 97. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Лінійно-конструктивний рисунок

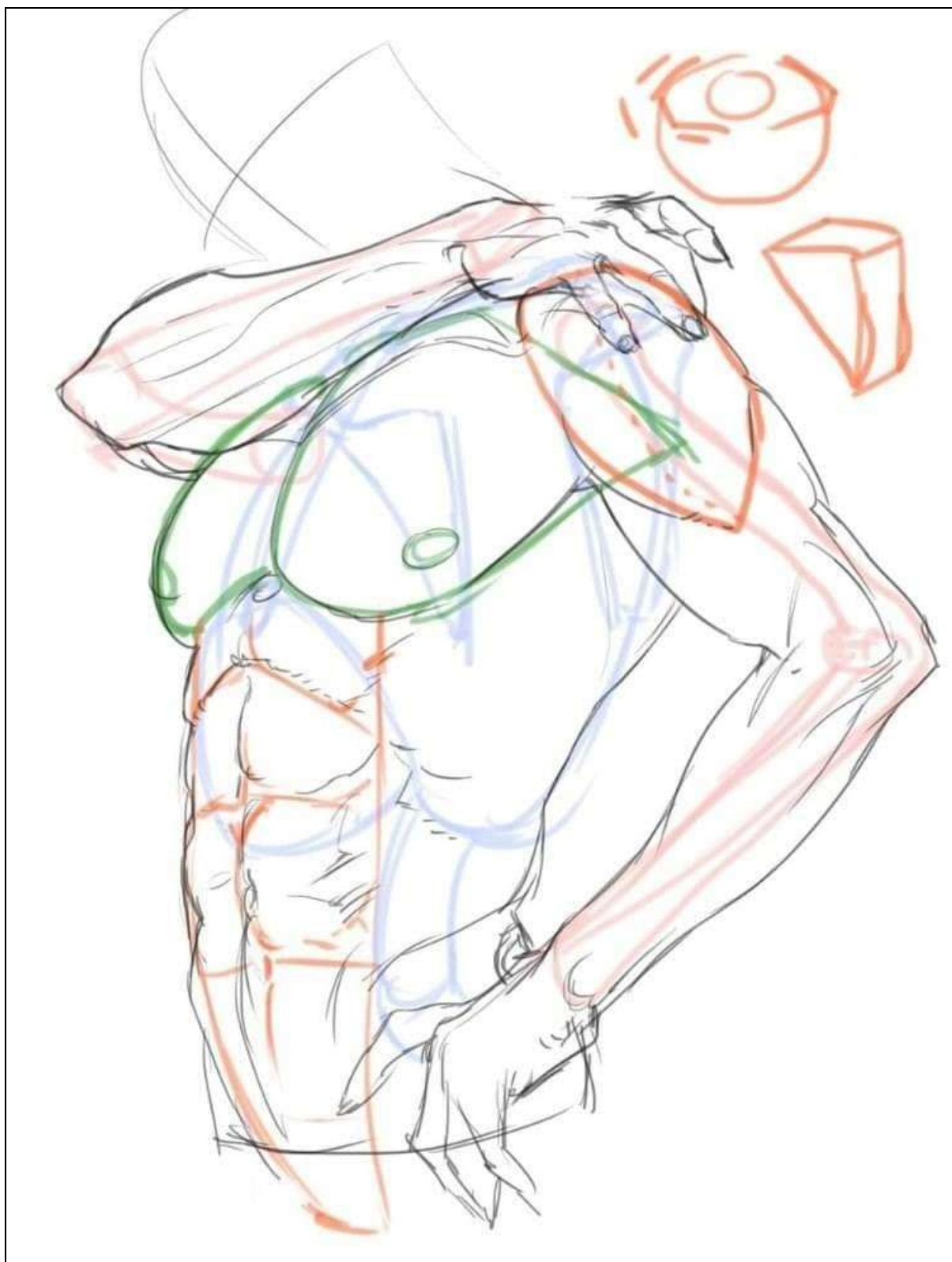
Іл. 98. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Лінійно-конструктивний рисунок

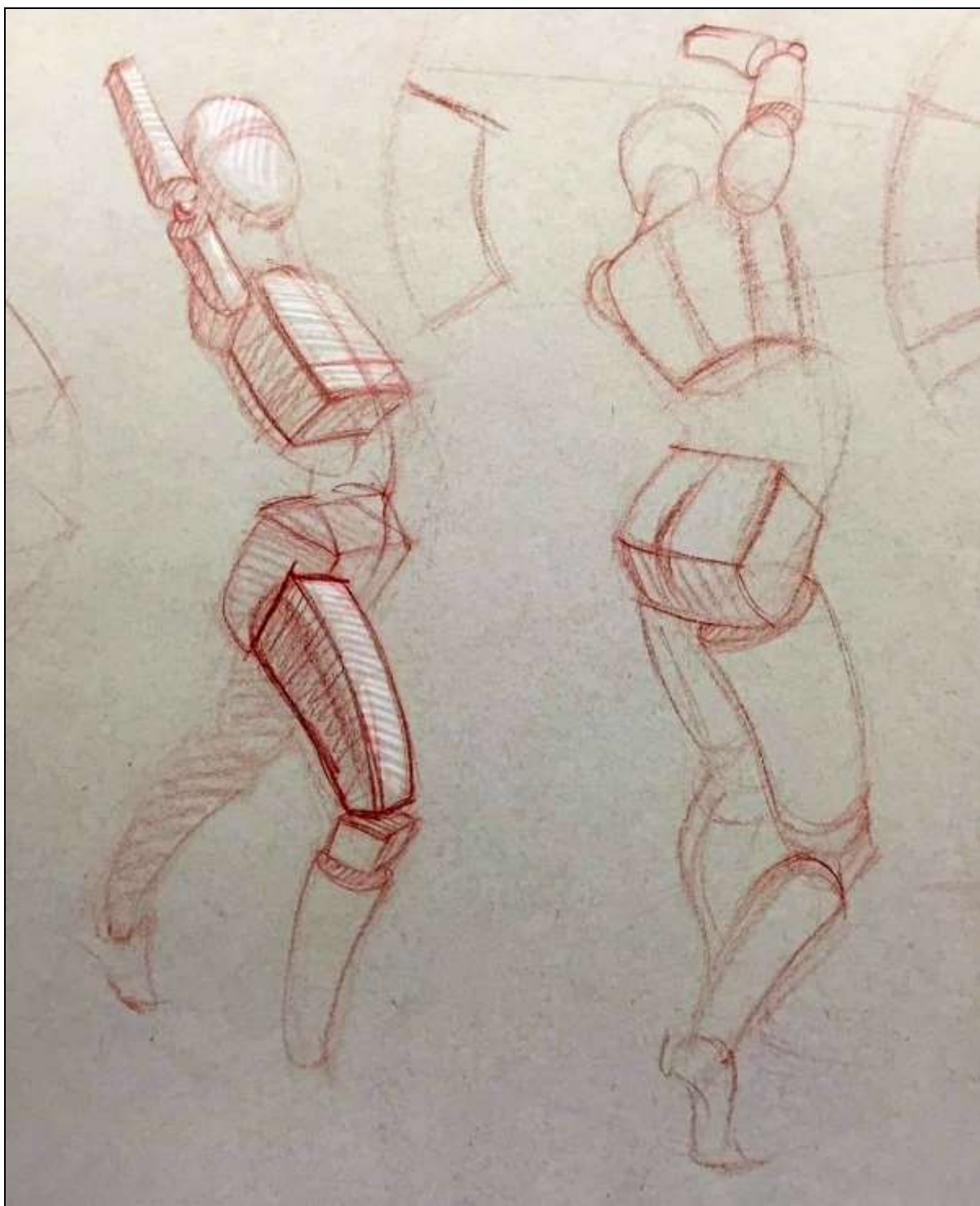
Іл. 99. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Лінійно-конструктивний рисунок

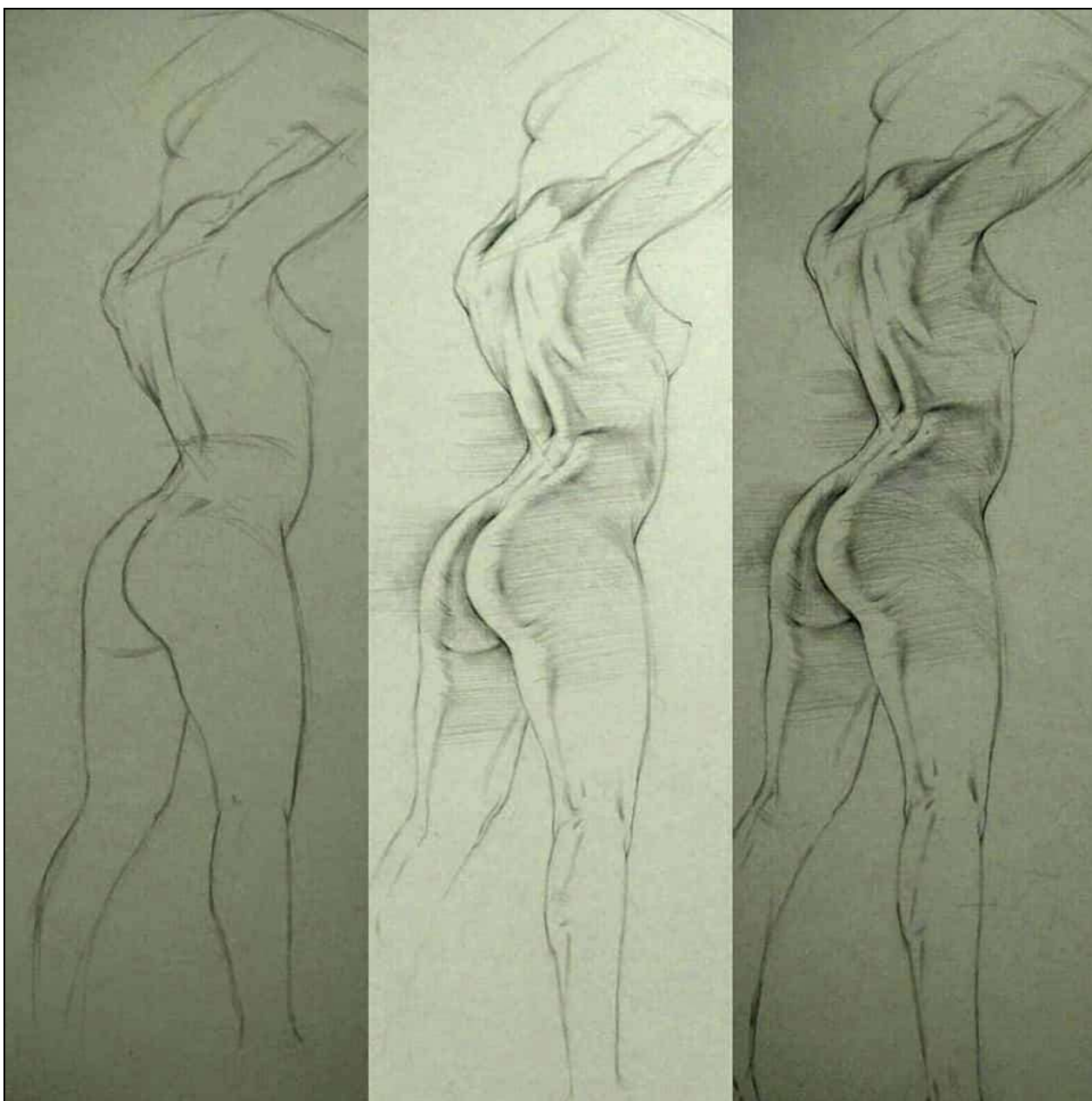
Іл. 100. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Лінійно-конструктивний рисунок

Іл. 101. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Лінійно-конструктивний рисунок

Іл. 102. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Лінійно-конструктивний рисунок

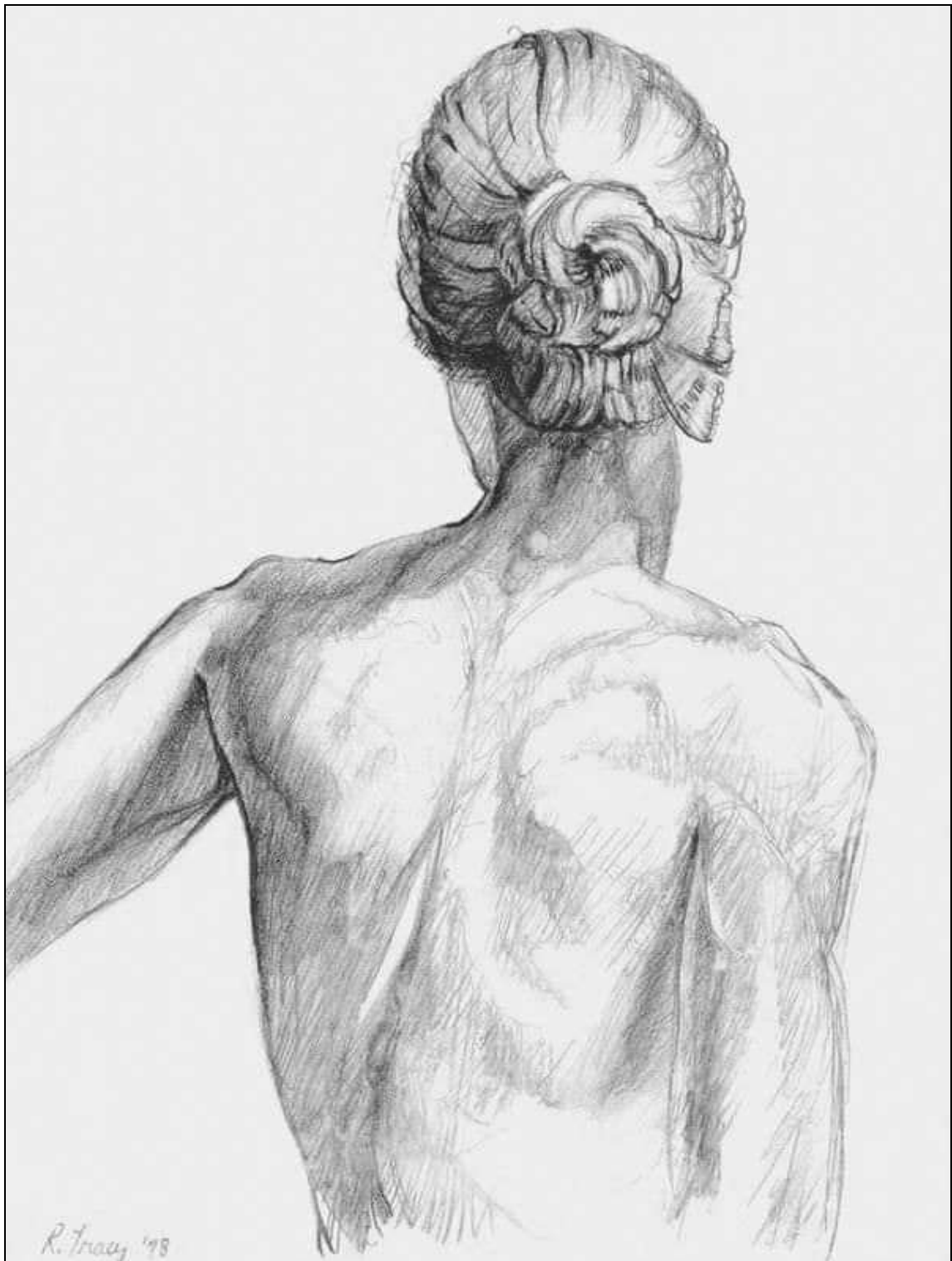
Іл. 103. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Лінійно-конструктивний рисунок з виявленням світлотіні

Іл. 104. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Лінійний рисунок

Іл. 105. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Лінійний рисунок з виявленням світлотіні

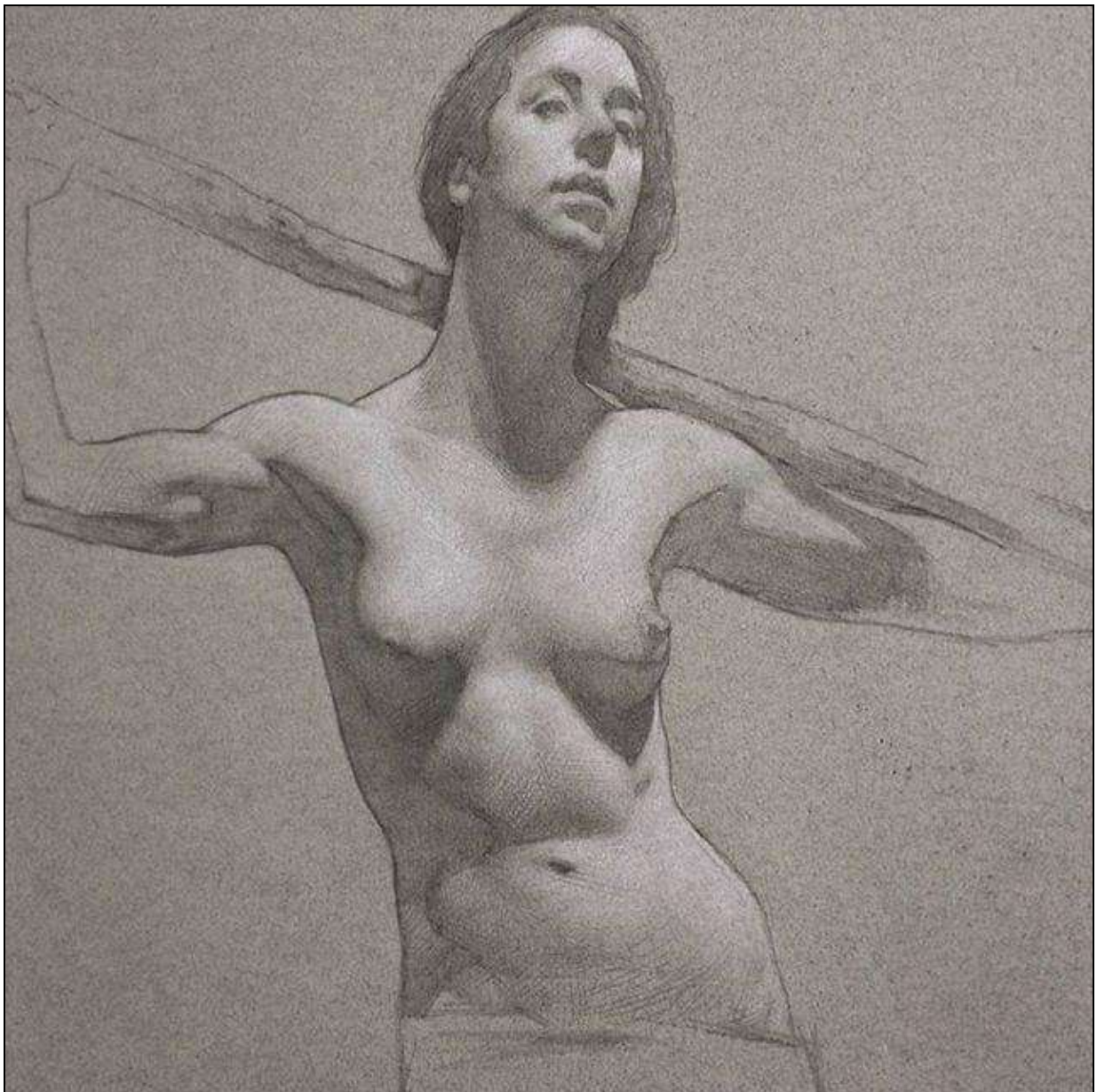
Іл. 106. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Тональний рисунок

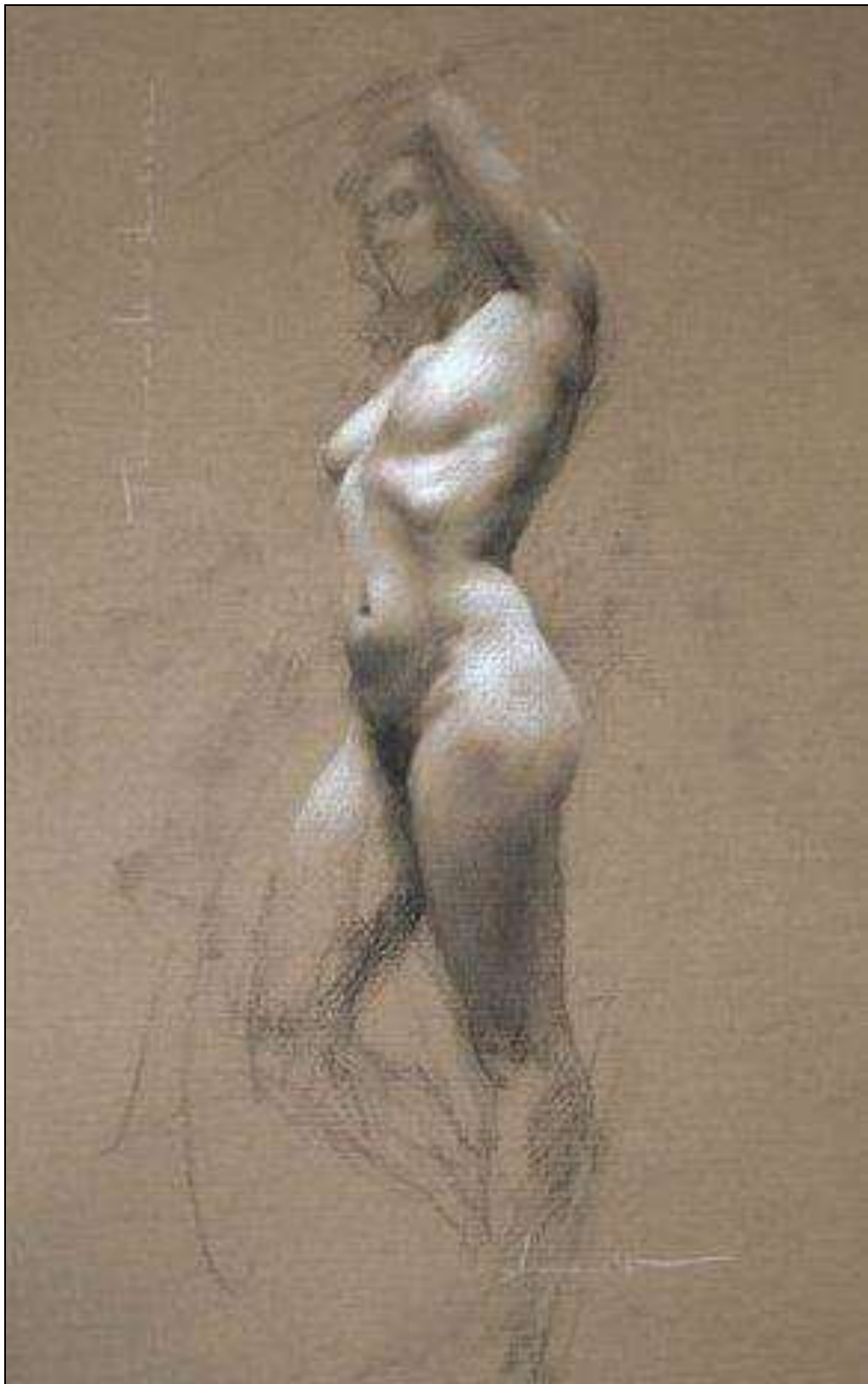
Іл. 107. Геометричне та анатомічне обґрунтування оголеної фігури людини. Тональний рисунок

Іл. 108. Рисунок оголеної фігури людини. Тональний рисунок

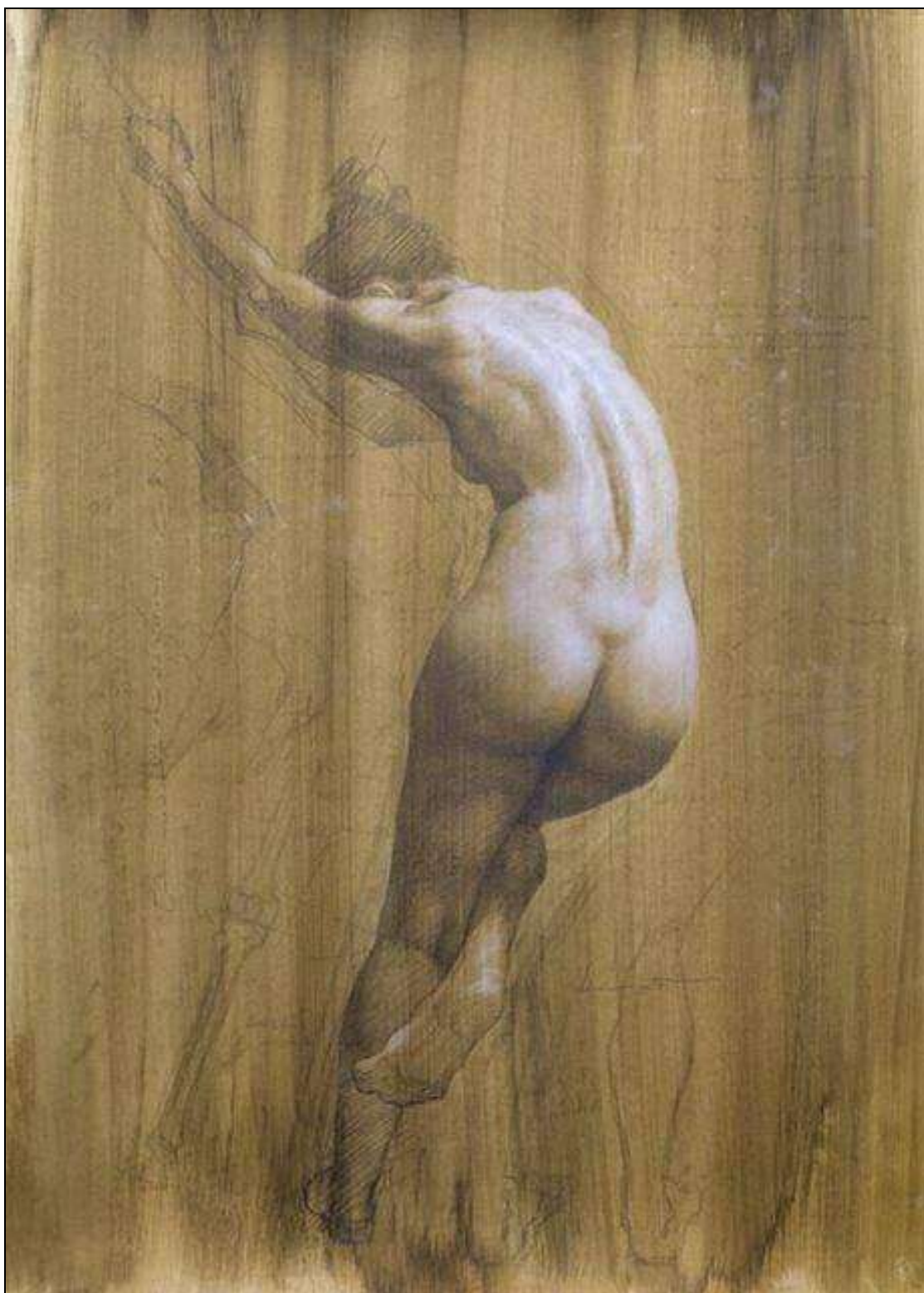
Іл. 109. Рисунок оголеної фігури людини. Тональний рисунок

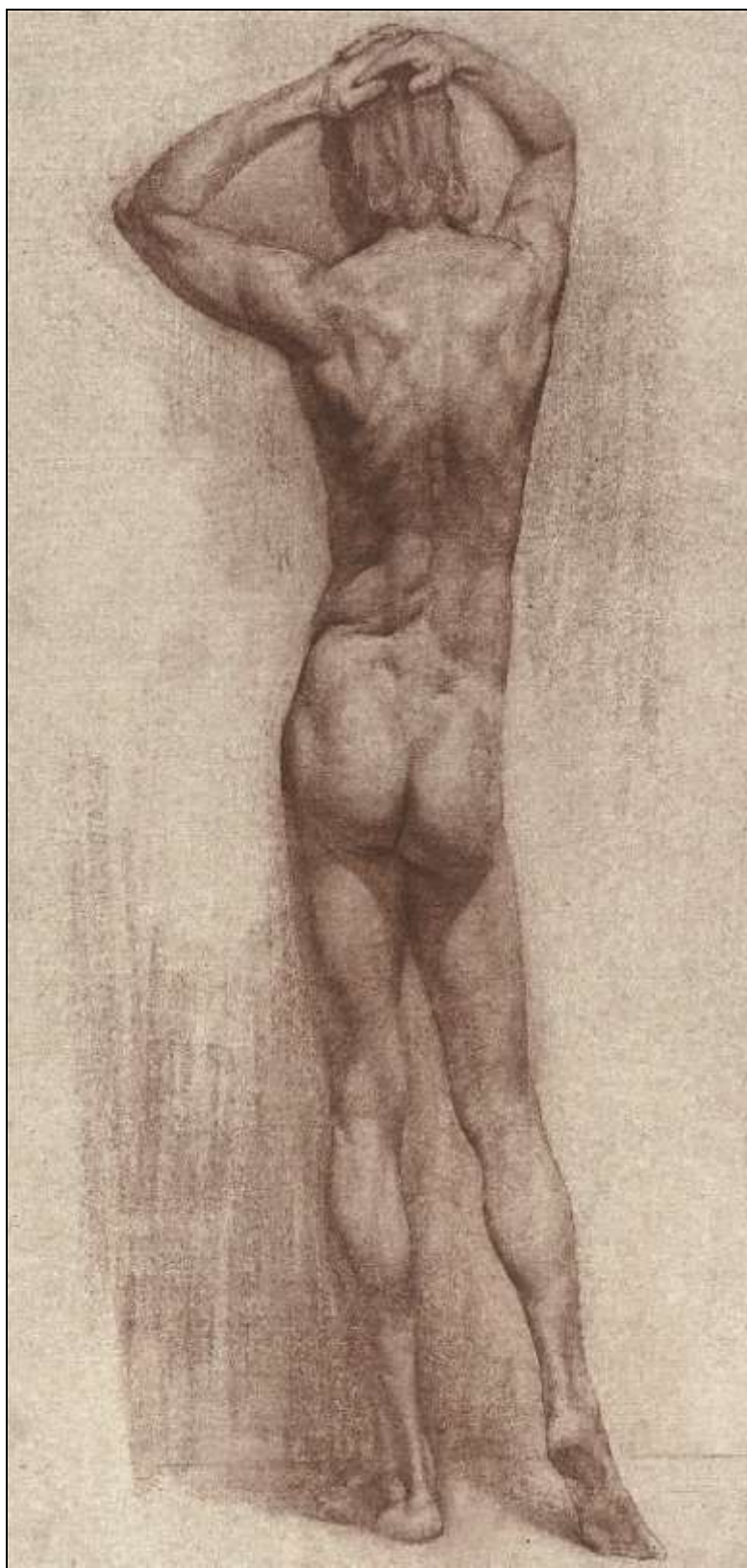
Іл. 110. Рисунок оголеної фігури людини. Тональний рисунок

Іл. 111. Рисунок оголеної фігури людини. Тональний рисунок

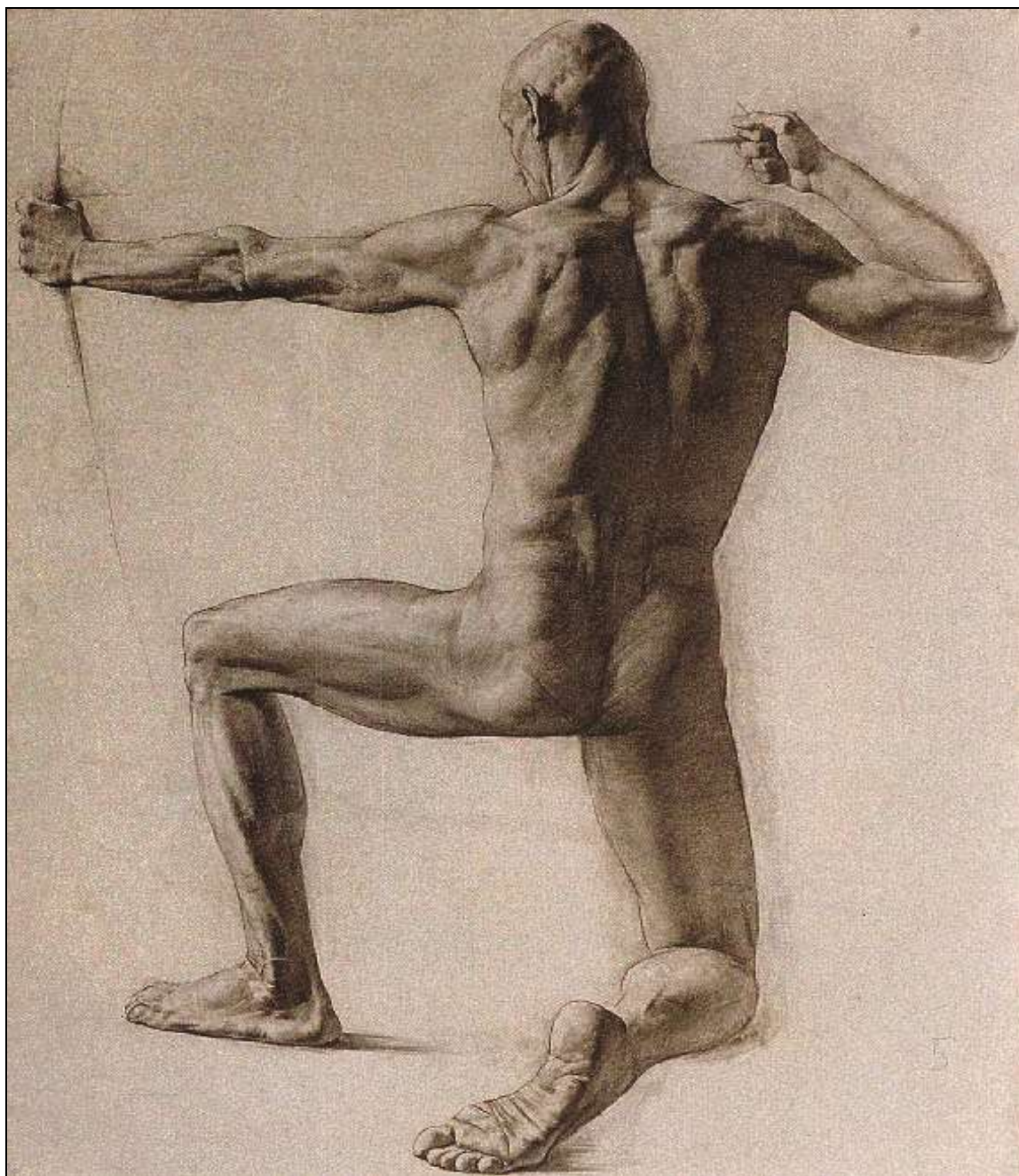
Іл. 112. Рисунок оголеної фігури людини. Тональний рисунок

Іл. 113. Рисунок оголеної фігури людини. Тональний рисунок

Іл. 114. Рисунок оголеної фігури людини. Тональний рисунок

Іл. 115. Рисунок оголеної фігури людини. Тональний рисунок

Іл. 116. Рисунок оголеної фігури людини. Тональний рисунок

Іл. 117. Рисунок оголеної фігури людини. Тональний рисунок

Іл. 118. Рисунки оголеної фігури людини. Тональний рисунок

Іл. 119. Рисунок півфігури людини в одязі. Лінійний рисунок з виявленням світлотіні

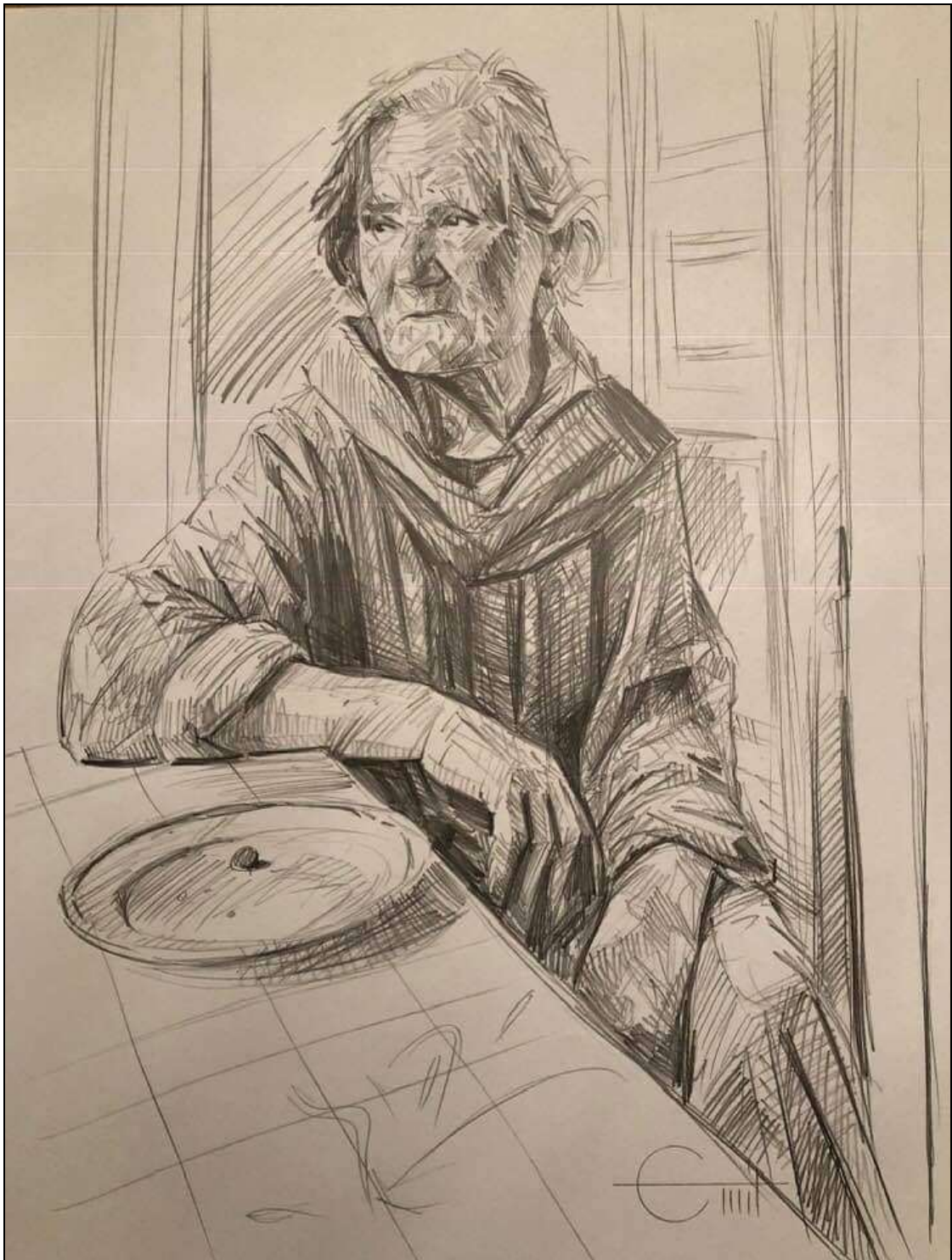
Іл. 120. Рисунок півфігури людини в одязі. Тональний рисунок

Іл. 121. Рисунок одягненої півфігури людини. Тональний рисунок

Іл. 122. Рисунок одягненої півфігури людини. Рисунок з елементами світлотіні

Іл. 123. Базові принципи рисування голови людини. Півфігура. Тональний рисунок

Іл. 124. Рисунок одягненої півфігури людини. Тональний рисунок

Іл. 125. Рисунок одягненої півфігури людини. Тональний рисунок

Іл. 126. Рисунок одягненої півфігури людини. Тональний рисунок

Іл. 127. Рисунок одягнутої півфігури людини. Тональний рисунок

Іл. 128. Рисунок одягненої фігури людини. Тональний рисунок

Іл. 129. Рисунок фігури людини в одязі. Короткочасний рисунок з елементами світлотіні

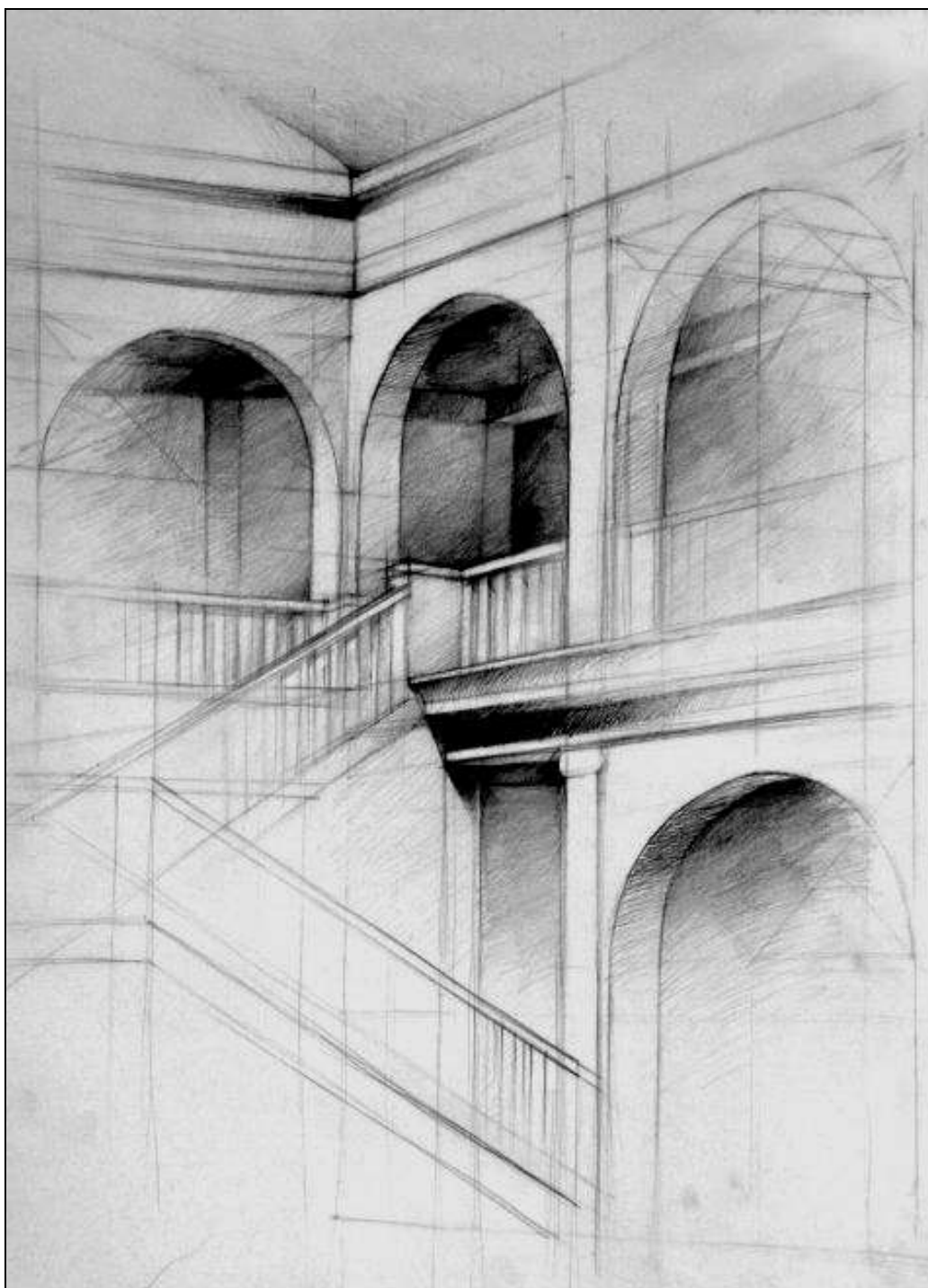
Іл. 130. Рисунок фігури людини в одязі. Короткочасний рисунок з елементами світлотіні

Іл. 131. Рисунок фігури людини в одязі. Короткочасний рисунок з елементами світлотіні

Іл. 132. Рисунок фігури людини в одязі. Короткочасний рисунок з елементами світлотіні

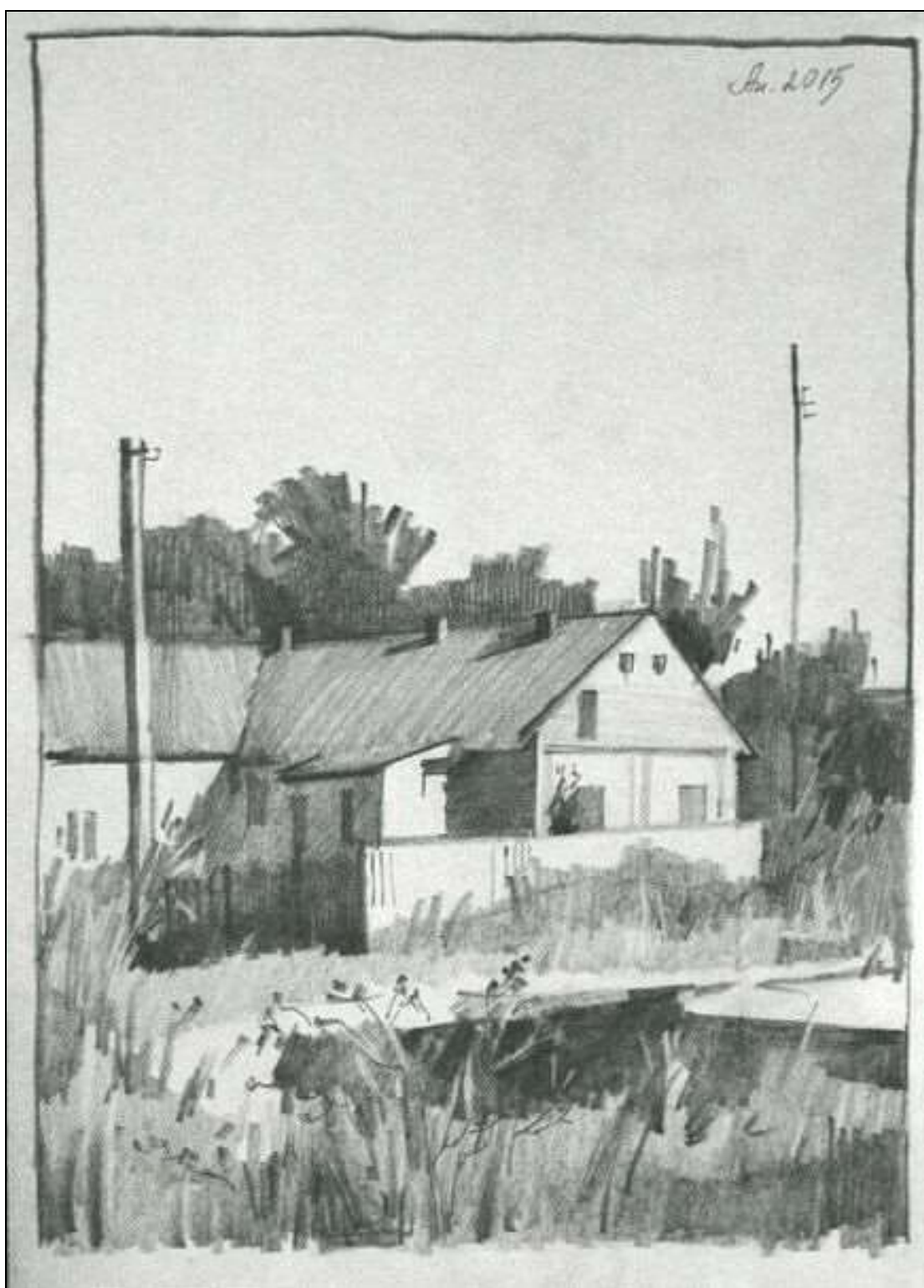
Іл. 133. Рисунок інтер'єру. Лінійно-конструктивний рисунок з елементами світлотіні

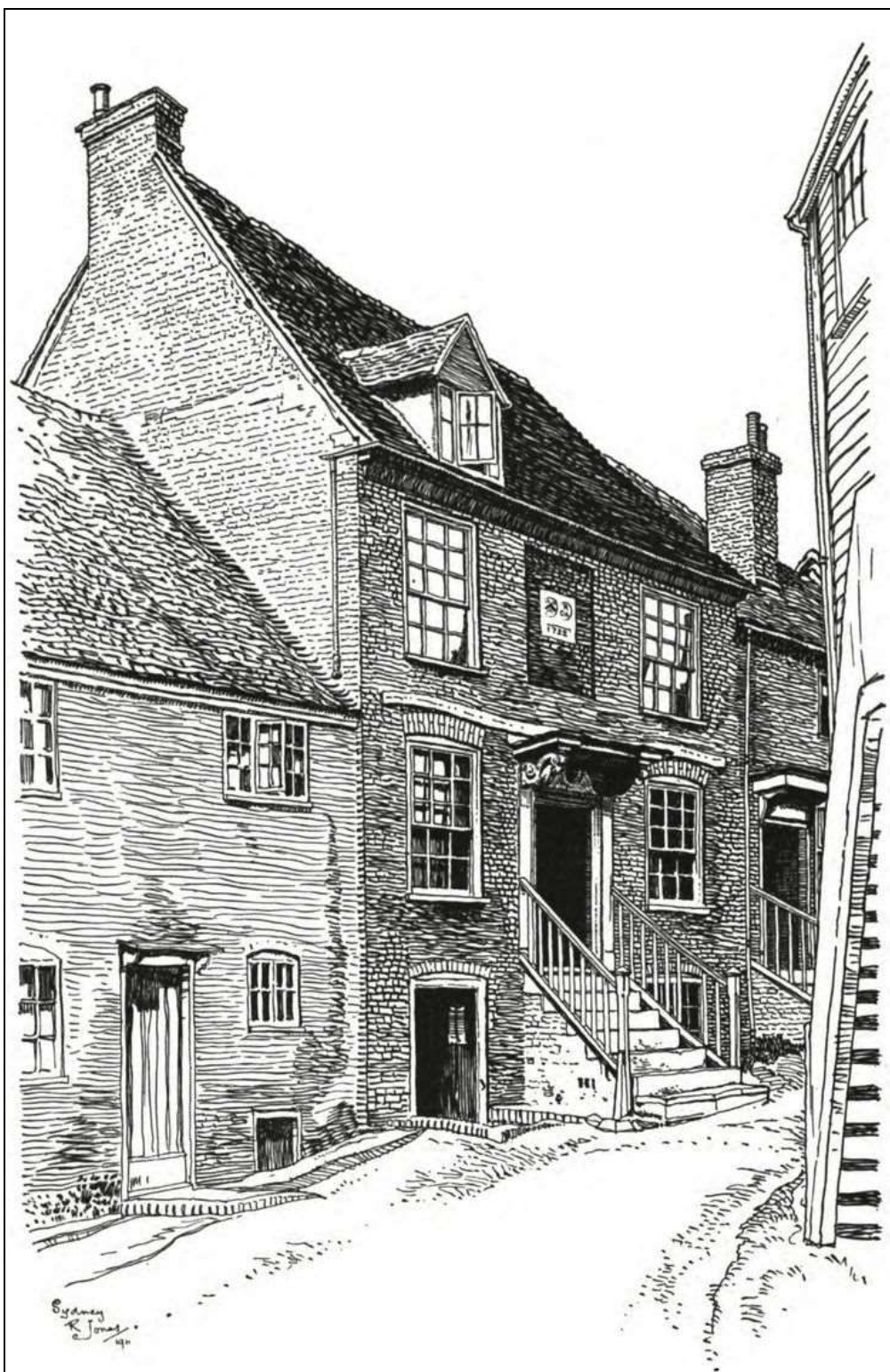
Іл. 134. Рисунок інтер'єру. Лінійний рисунок з елементами світлотіні

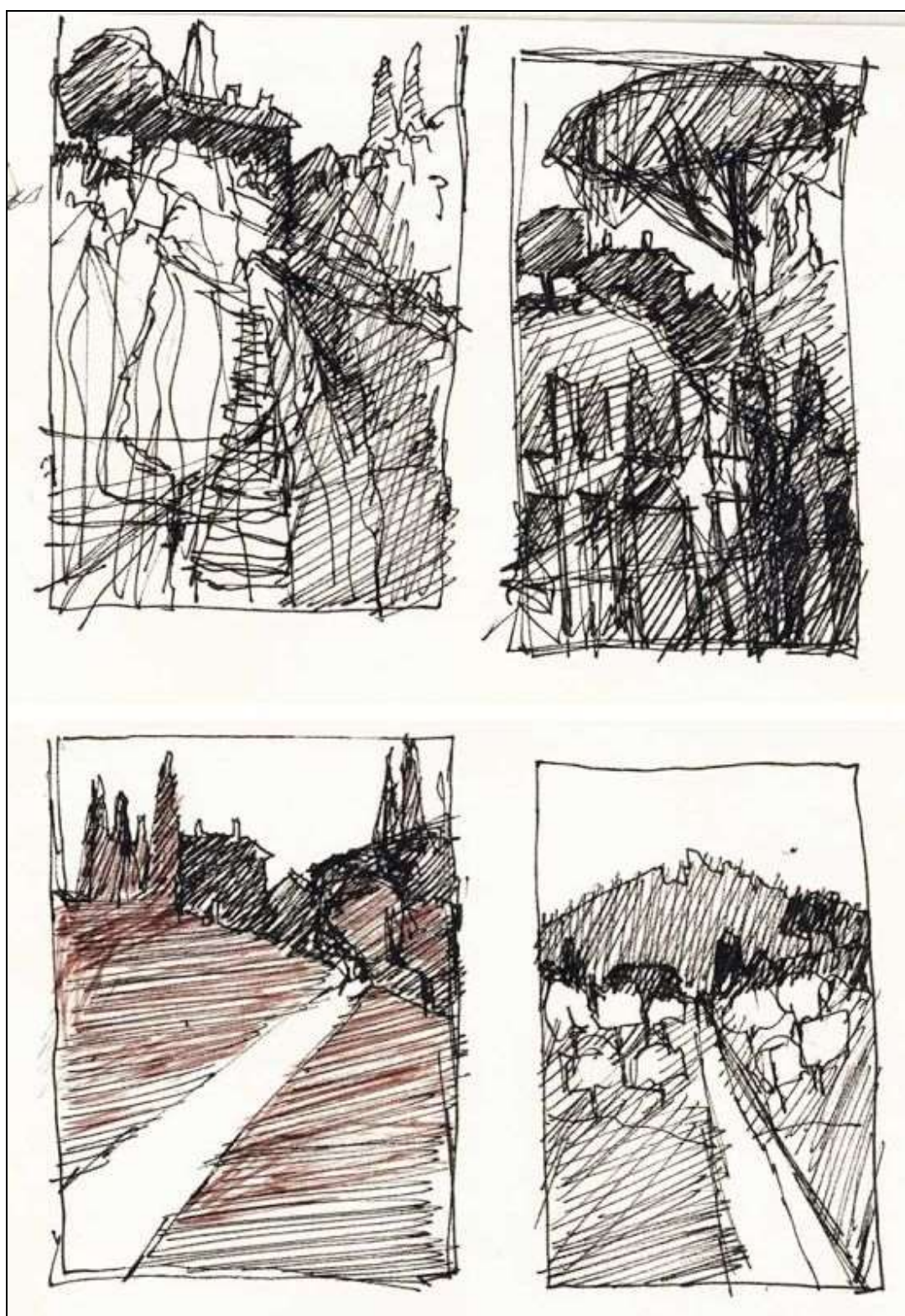
Іл. 135. Рисунок екстер'єру. Лінійний рисунок з елементами світлотіні

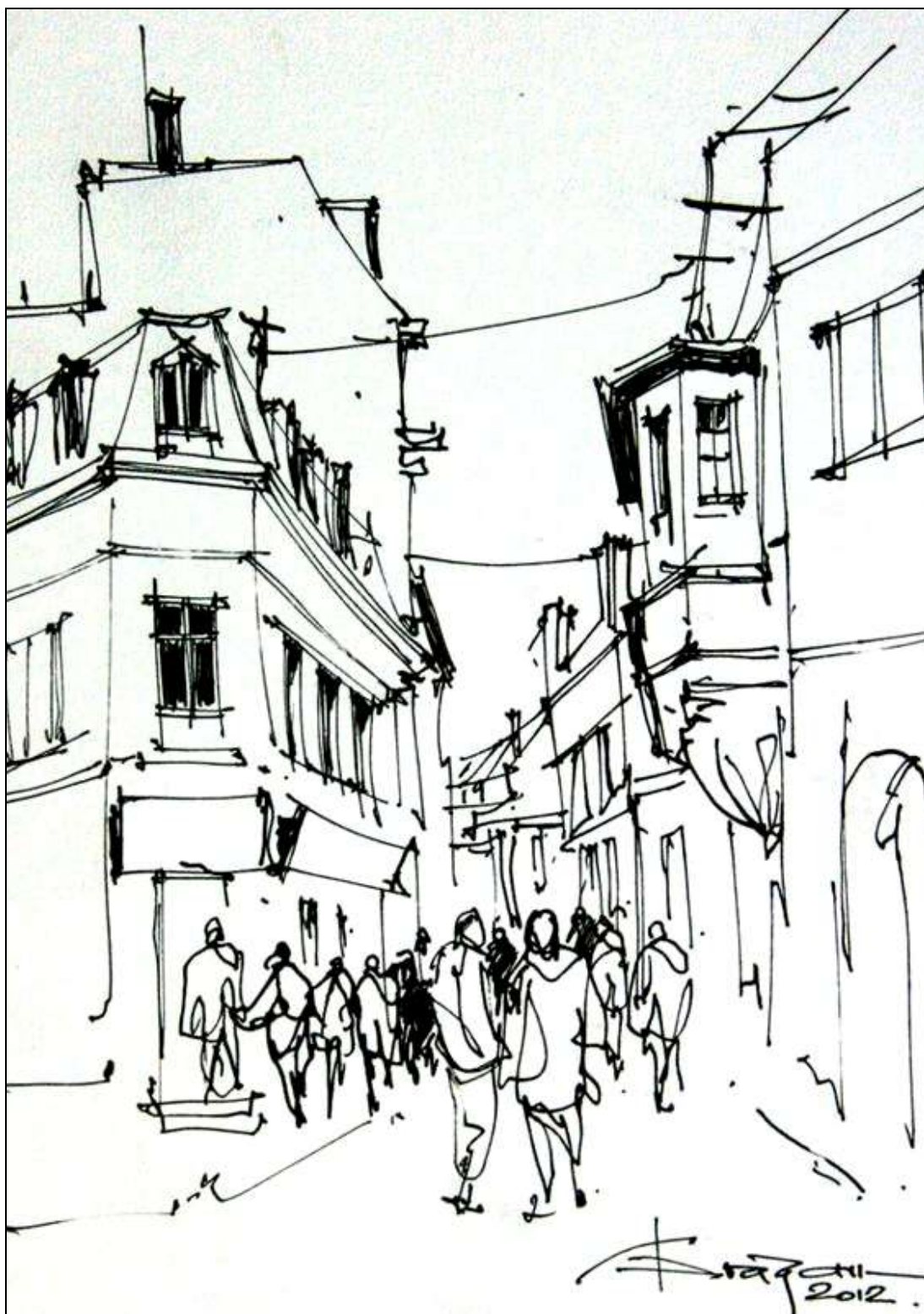
Іл. 136. Рисунок екстер'єру. Короткочасний рисунок

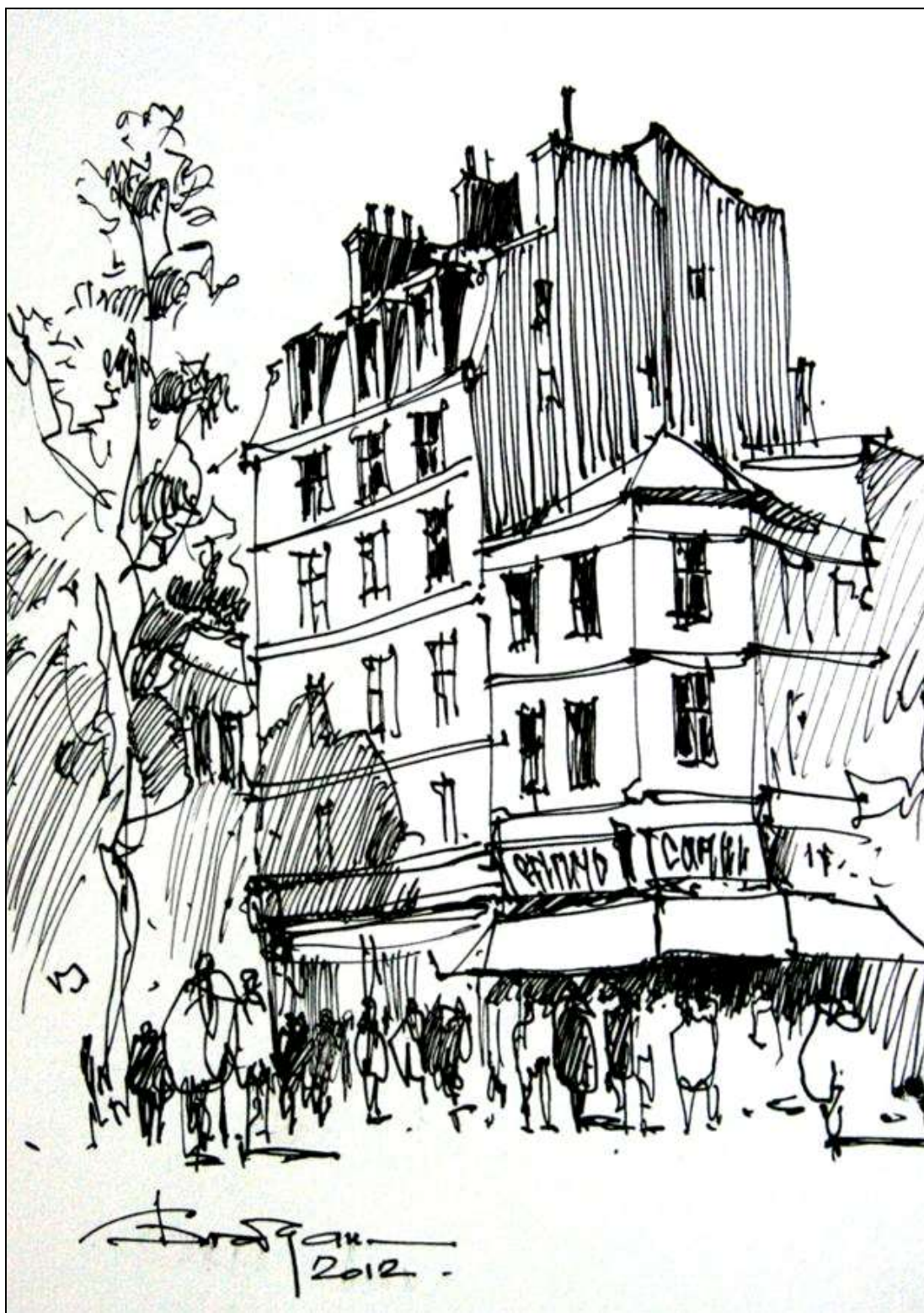
Іл. 137. Рисунок екстер'єру. Графічна інтерпретація

Іл. 138. Начерки екстер'єру. Лінія

Іл. 139. Начерк екстер'єру із введенням фігур людей. Лінія

Іл. 140. Начерк екстер'єру із введенням фігур людей. Лінія

Іл. 141. Начерк екстер'єру із введенням фігур людей. Лінія, пляма

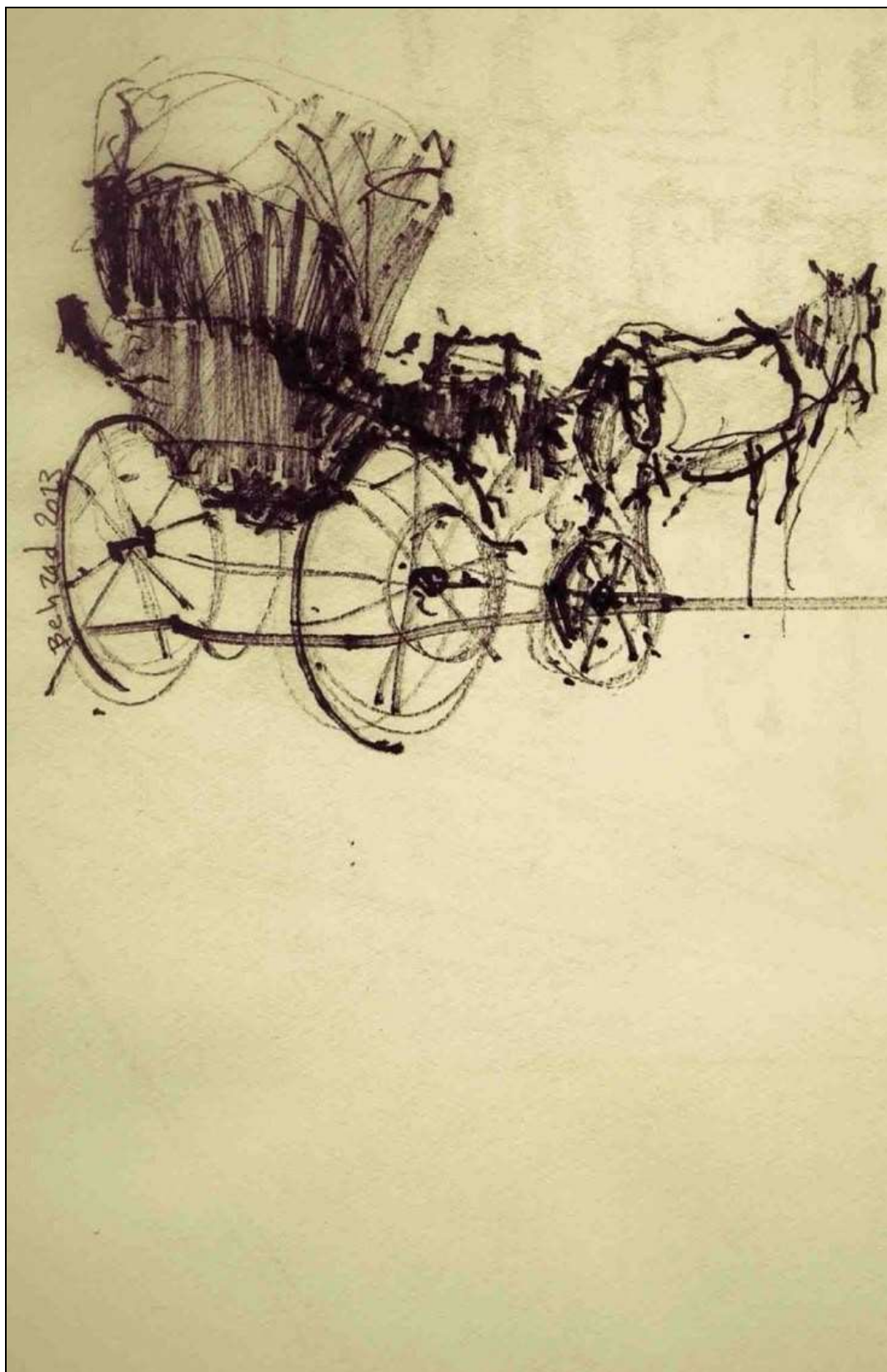
Іл. 142. Начерк фігури людини в екстер'єрі Лінія, пляма

Іл. 143. Начерк фігури людини. Лінія, штрих, пляма

Іл. 144. Начерк фігури людини. Лінія, штрих

Іл. 145. Начерк коня з фігурою. Лінія, штрих.

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Навчальне електронне видання

ЛУЦЬ Сергій Васильович,

*кандидат мистецтвознавства, доцент, член Національної спілки художників України,
старший викладач кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка*

УРСУ Наталія Олексіївна,

*доктор мистецтвознавства, професор, член Національної спілки художників України,
професор кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка*

Гуцул Іван Андрійович,

*кандидат мистецтвознавства, доцент, член Національної спілки художників України,
доцент кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка*

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА РИСУНКА

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

**для здобувачів освіти галузі знань 02 «Культура і мистецтво»,
спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво,
реставрація»; галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка», спеціальності 014.12
«Середня освіта (Мистецтво. Образотворче мистецтво)»**

Електронне видання

Підписано 25.04.2025. Гарнітура «Arial».
Об'єм даних 10,1 Мб. Обл.-вид. арк. 12,5. Зам. № 1172.

Видавець і виготовлювач Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300

Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.